UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# 'N KRITIESE UITEENSETTING

van die

# PSIGIESISMONISME

van

G E R A R D U S  H E Y M A N S

Voorgelê as gedeeltelike nakoming van die vereistes vir die MAGISTER-GRAAD van ARTIUM in die Fakulteit van WYSBEGEERTE, Universiteit van Pretoria.

deur

Carel Krügel Oberholzer, B.A. (Univ. van S.A) $O_2$ (T.O.D.)

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# INHOUDSOPGAWE


| | Bladsy. |
|---|---|
| HOOFSTUK I :- | |
| Inleiding: | i |
| HOOFSTUK II :- | |
| HISTORIESE KONTRIBUSIES: | |
| a) Stoa: | 1 |
| b) Spinoza: | 2 |
| c) Schelling: | 6 |
| d) Fechner: | 9 |
| e) Paulsen: | 14 |
| f) Strong: | 24 |
| HOOFSTUK III :- | |
| Die WESE VAN DIE PSIGIESMONISME | 37 |
| a) METODE: i empiries | 37 |
| ii induktief | 44 |
| b) KENNISTEORETIESE GRONDSLAE VAN HEYMANS SE METAFISIKA: | 50 |
| c) ONTOLOGIESE HIPOTESES EN DIE STELLINGE VAN DIE PSIGIESMONISME : | 73 |
| i Dualisme : | 73 |
| ii Materialisme : | 86 |
| iii Spinosisme : | 94 |
| iv Psigiesmonisme : | 96 |
| HOOFSTUK IV :- | |
| SAAKLIKE KRITIEK: | 112 |


---

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Ek, die ondergetekende,
Carel Krügel Oberholzer,
sertifiseer en verklaar hiermee, dat bygaande
proefskrif my eie werk is.

[redacted]

Kerkstraat,
Middelburg,
Transvaal,
Januarie 28, 1933.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# I N L E I D I N G.

Dwarsdeur al die dekades in die geskiedenis van die menslike denke het ons te doen met 'n onvermoeide en hardnekkige worsteling om die geheime van die kosmos te ontdek en haar te prostitueer. En in soverre dit die ondersoeker nou gelûk om die natuur te dwing om op sy vrae te reageer, en dusdoende van haar geheime te verklap, bly hierdie ontdekkinge telkens sporadiese konsessies, skaduskimpe van haar eintlike wese. Wundt in sy "System der Philosophie", p.425 verklaar dan ook onomwonde dat "der kosmische Mechanismus ist nur die "auszere Hülle, hinter der sich ein geistiges Wirken und Schaffen, ein Streben, Fühlen und Empfinden verbürgt, dem gleichend das wir in uns selbst erleben." Parallel met die makrokosmos loop ook die mikrokosmos, die mens self. Homo sapiens wat kultuur besit en kultuur skep is nolens volens gedwonge sig vroeër of later rekenskap te gee van die sin en waarde van die lewe. Trouens: in die mens moet ons "ein Zweifaches anerkennen, ein Bloszmenschliches, und ein Mehralsmenschliches." Hierdie "Übermensch-aspek" noop hom om nie maar alles so "ohne weiteres" te aanvaar nie, maar om dieper te delf as die bloot sintuiglik-gegewene, en die ou vraag te herhaal wat reeds 'n Thales 550 v.K. gestel het, t.w. wat moet die substraat wees wat die hele kosmos ten grondslag lê? As draer dan van 'n eie denkstruktuur wat setel in 'n eie aprioriese wetmatigheid, wat verder reik as die enkel empiëries-gegewene en aanspraak maak op volkome eksaktheid, apodiktisiteit en absolute algemeenheid, soek hy na 'n "einheitliche" synspostulaat wat as verklaringshipotese kan dien vir die werklikheid waarop die ganse Heelal rus. Is daar 'n werklikheid dieper dan die sintuiglik-waarneembare, lê daar miskien 'n realiteit agter die verskynsele waarvan hulle maar slegs sekere uitinge, spesifieke projeksies vorm? Lê daar 'n waaragtige ewige wêreld agter die fantasmagorie van die feitelike gebeure verborge? Is die sintuiglike wêreld slegs die "Abbild" van die "Urbild", 'n afval, 'n produk van

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# I N L E I D I N G.

Dwarsdeur al die dekades in die geskiedenis van die menslike denke het ons te doen met 'n onvermoeide en hardnekkige worsteling om die geheime van die kosmos te ontdek en haar te prostitueer. En in soverre dit die ondersoeker nou gelûk om die natuur te dwing om op sy vrae te reageer, en dusdoende van haar geheime te verklap, bly hierdie ontdekkinge telkens sporadiese konsessies, skaduskimpe van haar eintlike wese. Wundt in sy "System der Philosophie", p.425 verklaar dan ook onomwonde dat "der kosmische Mechanismus ist nur die "auszere Hülle", hinter der sich ein geistiges Wirken und Schaffen, ein Streben, Fühlen und Empfinden verbürgt, dem gleichend das wir in uns selbst erleben." Parallel met die makrokosmos loop ook die mikrokosmos, die mens self. Homo sapiens wat kultuur besit en kultuur skep is nolens volens gedwonge sig vroeër of later rekenskap te gee van die sin en waarde van die lewe. Trouens: in die mens moet ons "ein Zweifaches anerkennen, ein Bloszmenschliches, und ein Mehralsmenschliches." Hierdie "Übermensch-aspek" noop hom om nie maar alles so "ohne weiteres" te aanvaar nie, maar om dieper te delf as die bloot sintuiglik-gegewene, en die ou vraag te herhaal wat reeds 'n Thales 550 v.K. gestel het, t.w. wat moet die substraat wees wat die hele kosmos ten grondslag lê? As draer dan van 'n eie denkstruktuur wat setel in 'n eie aprioriese wetmatigheid, wat verder reik as die enkel empiries-gegewene en aanspraak maak op volkome eksaktheid, apodiktisiteit en absolute algemeenheid, soek hy na 'n "einheitliche" syn postulaat wat as verklaringshipotese kan dien vir die werklikheid waarop die ganse Heelal rus. Is daar 'n werklikheid dieper dan die sintuiglik-waarneembare, lê daar miskien 'n realiteit agter die verskynsele waarvan hulle maar slegs sekere uitinge, spesifieke projeksies vorm? Lê daar 'n waaragtige ewige wêreld agter die fantasmagorie van die feitelike gebeure verborge? Is die sintuiglike wêreld slegs die "Abbild" van die "Urbild", 'n afval, 'n produk van

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



die intelligibiele wêreld, die ideëwêreld, die Syn van die Syn? "Ist alles vergängliche nur ein Gleichnis? (Riehl: Führende Denker und Forscher: Plato) . Moet ons "Nature" interpreteer as "God's visual language" (prof. Hoerle) die middel waardeur hy hom aan sterwelinge openbaar? Of sal ons maar saam met die positiwisme moet volstaan by die "Gegenbenheitsstandpunkt", alle Metafisika verwerp, en uitgaan van die positiewe, gegewe empiriese feite ? Moet ons ons skaar aan die kant van die oorgelewerde supranaturalisme wat God as 'n buite-die-wêreld bestaande mensvormige wese stel, en nadat hy die wêreld uit niks geskape het nie, nog by geleentheid op haar laat inwerk, m.a.w. is God wesensverskillend van sy skepping maar tog nog die Here daarvan? Verval ons in 'n oordrewe generalisasie om alles uit een kosmiese grondbeginsel te wil verklaar, en liewer 'n super-kosmiese beginsel handhaaf, maar wat die kosmos self betref, 'n ontelbare veelheid van beginsels en wetmatighede wat nie tot mekaar reduseerbaar is nie op grond van elkeen se originaliteit en eie aard streng geskeie hou? Of sal ons maar saam met die Naturalisme 'n "Unknowable" (Spencer) postuleer as oorsaak van die wêreldgebeure? Tog merk Spranger tereg op: "Wir sind mit unserem ganzen Wesen nicht nut Kinder der Natur, sondern auch des historischgesellschaftlichem Geistes, der uns einschliesst; wir tragen ferner die ewigen idealen Grundrichtungen des Geistes (die Ideen) als normierende Kräfte in uns selbst, sofern wir Menschen sind."( Lebensformen p.347).

In die natuur heers strenge kousaliteit waarteen die mens nie kan weg nie, en wat alle vryheid uitsluit. In haar kousale ordening heers hier dus die onverbiddelike wet van oorsaak en werking waarin ook ons gevange sit. Substansialiteit en kousaliteit vorm die skema waarin ons natuurbeskouing in al haar onderdele pas. En tog gaan ons op grond van hierdie "Mehralsmenschliches" bo die kousaliteit uit. Solank die mens dan ook gevange bly in die duisendvormige

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



kronkelinge van die noodlot, solank is hy van die aarde aards en onvry. Maar sodra as hy bewus word van sy goddelike natuur, sy "suprasubjek" (Poortman) wat nie onderhewig is aan materiël wetlikhede nie, het hy die sleutel ontdek wat sy gevangenis ontsluit. Op grond hiervan sal hy trag om die fenomena in die lig van 'n grondbeginsel te sien, wat al die verskynsele deursigtelik en verstaanbaar sal maak. Elke kleine stukkie wêreld=gebeure is op sigself dan ook byna onverstaanbaar, prosaies, troosteloos en so goed as waardeloos, as ons daar nie 'n agtergrond by dink nie, waardeur ons alles tot een geheel kan saamsnoer. Agter die skyn wil ons die werklikheid raakvat, eenheid temidde van die veelheid, die sintese van alle antitese, rus temidde van veranderlikheid en beweging. Die lewe self tog is geen dooie dam van stagnasie nie, g'n dooie see nie, maar ewige beweging, gedurige verandering."Alles is beweging, verandering. Sien om jou heem in die sigbare wereld: die natuur ken geen rus, geen stilstand nie. Alles kom en gaan: dit word dag, dit word weer nag, somer en winter. In die Lente dos die bome en velde hulle uit in groen; in die winter is die blareprag weer verdwyn en die naakte bome prysgegee aan kou en sneeu. Gister was jy nog 'n kind, vandag staan jy voor die preekstoel die trouformulier en aanhoor, en môre word jy graf toe gedra." (Smuts: Filosofiëes-opvoedkundige Sketse:p.5). Niemand het dit ook beter ingesien as reeds Herakleitos van Ephesus nie. Hy het verkeer onder die geweldige indruk van die ewige wording van die dinge, en konkludeer dan ook dat wording die wese van die Heelal uitmaak. Niks is staties nie- daar is 'n dinamiese beginsel in die natuur- "ein ewig lebendiges Feuer". Alles verändert, nichts bleibt stehen (Eucken).

Op religieus-eties gebied blyk die woord van Augustinus altoos waar: Gy het ons tot Uself geskape, en onse harte is rusteloos alvorens hulle nie in U rus nie," of "ons sal U nie soek, as ons U nie reeds gevind het nie"(Pascal). Die menslike siel op die oneindigheid gestem, vind ook slegs rus in die skoot van die Ewige Liefde waar hy volmaak is, en aan die anderkant

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



is God die Vader ook nie tevrede alvorens Hy sy tabernakel by die mens opgeslaan het en sy intrek in die menslike hart geneem het nie. Hierdie nooit-tot-ruste-komende lê ook die hele Buddhisme ten grondsl "Nichts ist ewig, der ganze Kosmos schwindet dahin; nichts is alles ist im werden begriffen, und alles was euch körperlich oder geistig vor eurem Selbst steht und fühlt- es wird vergeher wie alles andere." (Diederichs: Vom Leiden und Dulden :p.13-1

Dat die realiteit 'n probleem bied, kan deur niemand geloën word nie. In die wêreld van verskynsele is die dinamiese beginsel geweldig geaksentueer- alles is in gedurige verandering, omvorming, oorgang, transformasie. En tog: alle verandering is sigself nie. By elke verandering ontstaan derhalwe die vraag: hoe kan die ding iets anders word? Niks skyn dus sigself gelyk te wees nie. As die wese dieselfde sou bly, dan sou die menslike denke sig daarby neergelê het. In die wêreld van verskynsele word nou juis gesoek na die blywende, wat o.i. 'n heeltemal menslike denkproses is.

Hierdie probleem van verandering ontplooi sig ook in die van die Kousaliteitsprinsiepe. Soos reeds opgemerk: ons hele natuurgebeure is kousaal georden: indien verskynsel A (die oorsaak) eenmaal gegee is, kan dit nie anders nie, of verskynsel B ( die werking) moet daarna kom. Tussen oorsaak en werking konstateer ons nou 'n noodsaaklike verband wat in die waarneming nêrens gegee is nie. Alle gebeure moet derhalwe 'n oorsaak hê, waaruit dit noodsaaklik volg, maar waarvan dit nie met gelyke noodsaaklikheid die inhoud bepaal nie, d.w.s. die werking of gebeurtenis is g'n bepaling van die inhoud nie. G'n logiese brug is konstrueerbaar, dat B met noodsaaklikheid op A moet volg nie, en tog konkludeer ons met noodsaaklikheid dat B op A moet volg. Uit die sekwensie maak ons derhalwe 'n konsekwensie. In plaas van te konstateer dat B op A volg, word nou die gevolgtrekking gemaak dat B uit A volg, waarvoor alle logiese bewyse ontbreek. Ons neem aan dat alle verskynsele sonder uitsondering wat ooit ontstaan het of sal ontstaan, deur andere verskynsele voorafgegaan word,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

waarop hulle met noodsaaklikheid moet volg. En ons neem eindelik met dieselfde algemeenheid verskeie stellinge aan oor tydelike, kwalitatiewe en kwantitatiewe betrekkinge wat tussen oorsaak en werking moet geld, b.v. dat daar tussen oorsaak en werking g'n tyd kan verloop nie, dat die werking aan die oorsaak gelyksoortig en ekwivalent moet wees.

Onwillekeurig vra ons: waarop berus die kousale denke? En die antwoord is dat in die moderne tyd daar nie alleen 'n toenemende eenstemmigheid is wat betref die wesenlike inhoud van die kousale denke nie, maar ook t.o.v.d. grond waaruit die inhoud verklaar moet word. "Aan deze verwarring-n.l. de onderscheidene pogingen om het kausaliteitsprobleem op te lossen, steunende op en getoetst aan een onvolledig feitenmateriaal,- schijnt langzamerhand een einde te komen. De wetenschap begint zich te herstellen van den doorgestanen schok; zij komt op nieuw tot het inzicht dat gegeven feiten niet verwaarloosd mogen worden, ook al zijn zij onverklaard, en al schijnen zij onverklaarbaar. Zoo word dan het logische karakter der causale betrekking en de wezenlijke beteekenis der causale axioma's meer en meer erkend; en met die erkenning gaat hand aan hand de steeds algemeenere aanvaarding der theorie van Hamilton, volgens welke het causale denken berust op de apriorische overtuiging, van de blijvende identiteit der dingen." (Heymans: Causaliteitsbegrip:p.360) Daarom dan ook dat denkers soos Heymans, Riehl, Liebmann, Krohman, Wundt, Spir, e.a. die innige verband tussen kousaliteits- en identiteitsbeginsels onvoorwaardelik erken. So se Riehl:" wir erklären eine Veränderung, wenn und in dem Maasse es uns gelingt, sie auf Unveränderliches, Identisches- sei es ein unveränderliches Sein oder eine identische Folge zurückzuführen. Daher können wir auch die Causalität definiren als die Anwendung des Identitätsprincipes auf die Zeit." (Causalität und Identität p.p. 373-374).

Kroman: "der Identitätssatz und der Causalsatz sind eigentlich nur zwei verschiedene Ausdrücke für einen und

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

denselben Gedanken. Der Identitätssatz sagt direkt, dasz, die Dinge sind,was sie sind,und der Kausalsatz sagt inderekt dasselbe, indem er hervorhebt, dasz überall, wo das einzelne Glied sich verändert, dies deshalb geschieht, weil es eigentlich nicht allein war,sondern zusammen mit einem anderen Gliede welches gleichfalls in Betracht gezogen werden musz; und tut man das, so zeigt sich, dasz die Identität bewahrt wurde." Die opvatting van die verskynsele as 'n samestel van oorsake en werkinge is dus slegs 'n voorlopige; "während die rechte Auffassung die ist, dasz der ganze Weltprocess eine kontinuerliche fortlaufende Identität ist." (Vry aangehaal: Heymans: Causaliteitsbegrippe:p.p. 362-363). Merkwaardig is dan ook dat Heymans die grondwette van die logiese denke n.l. die van Principium Contradictionis en principium exclusi tertii terugreduseer tot 'n identiteitsoordeel n.l. van A= nie nie A of A nie nie A.

Daarom dan ook dat die kousaliteit kan gedefinieer word as 'n verkapte of verdoeselde identiteit. Heymans meen verder dat die oplossing van die probleem baie nou saamhang met die van die tyd. " Nehmen wir die Wahrscheinlichkeit an, und unter suchen wir, welche Gründe denn geeignet wären, das Kausalitäts=prinzip zu tragen, so gelangen wir zum Ergebnis, dasz darunter jedenfalls solche, welche auf die Fundamente der Zeitvorstellung sich beziehen, vorkommen müszten. Denn das Hamiltonsche Prinzip behauptet eben die Unveränderlichkeit des Wirklichen in der Zeit; wenn es aus irgendwelchen letzten Daten logisch gefolgert sein soll, so müssen diese letzten Daten notwendig etwas über die Zeit in sich enthalten ... Hält man diese Einsichten und Vermutungen zusammen, so ergiebt sich eine gewisse Wahrscheinlichkeit dafür, dasz das Kausalitätsproblem mit dem Zeitproblem enge zusammenhängt, dergestalt, dasz erst die Lösung des letzteren diejenige das ersteren möglich machen würde. (Heymans: Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens:p.381) Tog moet die oplossing gesoek word "von einem umfassenderen überindividuellen Standpunkte aus" (Einführung in die Metaphysik: p.350)

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Seer tereg merk prof. Hugo dan ook op :" Die Germaanse denke en daarmee is ook bedoel die Dietse denke is monisties van aard. Terwyl die empiéries-geneigde Engelse denke vir hom tevrede kan stel met 'n pluralistiese wêreldbeskouing, is die Germaanse denke sinds jaar en dag besig om te soek na die laaste grond van alle verkynsels, en op op die manier die veelheid tot 'n eenheid te bring. Die resultaat hiervan is die tal van filosofiese en metafisiese sisteme wat probeer antwoord gee op die vraag: wat moet die werklikheid wees wat as verklaringsgrond kan dien vir alle verskynsels, psigies sowel as fisies?" (Resensie: "Vom Leiden und Dulden".)

Daar bly dus 'n onophoudelike hunkering en 'n onversadigde dors na "die werklikheid as geheel in teenstelling tot die gehele werklikheid", (Brugmans: Om het waarheidsprobleem p. 8), 'n totaliteitsbeskouing van die verskynsele, wat hierdie verskynsele in die lig van 'n grondbeginsel sien, wat hierdie totaliteitsaspek bevat, maar wat tegelyk ook 'n totaliteitskwaliteit is - "die Gesamtheit der vorliegenden Daten ist ins Auge zu fassen". (Heymans)

Onsesinsiens is die soek na 'n hipotese oor die laaste of fundamentele werklikheid, die vraag na die Sin van die Syn per slot van sake 'n metafisiese drif wat diep in ons eie wese skuil, en waarvan ons ons eenvoudig nie kan loswikkel nie. Nolens volens is ons gedwonge om verder te gaan dan die bloot empiéries-gegewene- "über das Gegebene hinausgehend"(Heymans)- e sodoende getrou bly aan die aprioriese in ons eie denke. Mag die antwoord wat ons gee verskillend wees na gelang ons geestesinstellinge, ons temperamente, teenoor die werklikheid verskillend is, die antwoord moet gegee word, sy dit 'n Monisme (al is dit dan ook 'n "verarmende Monisme:" prof. Stoker:Calvinisme en Wetenskap:Die Huisgenoot:25 Maart 1932:p.49) 'n Teisme, 'n Dualisme, 'n Materialisme, 'n Spiritualisme, 'n Panvitalisme, 'n Strukturalisme, etc. etc. Die vraag res slegs welke van die hipoteses oor die fundamentele werklikheid prinsipiëel die minste veronderstel, en tog nog die verste reik, m.a.w. in hoe-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



verre ons trou bly aan die wette en elemente van die wetenskaplike denke, ons eie denkstruktuur, sowel as alle hipoteses, wette, aksioma's in die natuurwetenskaplike en wiskundige wêreld, rasionele sowel as irrasionele elemente. En dis dan presies wat ons sal trag om eksplisiet te maak in die hipotese bekend as die Psigiesmonisme.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# H O O F S T U K I.

## HISTORIESE KONTRIBUSIES TOT DIE PSIGIESMONISME.

Die teorie of hipotese, wat in die moderne tyd algemeen bekend is onder die naam van Psigiemonisme, is die resultaat van 'n baie lange ontwikkeling. Die grondslae waarop sy rus, die opvatting n.l. dat dit wat ons as stof, as materie waarneem."an und für sich" bewussyn is, is in breë trekke in aspekte van die Griekse denke reeds aangetoon, alvorens sy gedurende die jongste eeue noukeuriger omskrywe is. Eerste aanduidinge hiervan was reeds merkbaar by die STOA. In latere eeue het dan om uit die byna legio van denkers slegs twee name te kies, Spinoza en Schelling elk op sy eie manier hierdie gedagte uitgebou, totdat dit later in 'n meer bepaalde en noukeuriger vorm gegiet is deur Gustav Theodor Fechner wat veral 'n baie skerpe vergelyking en teëstelling met die ervaringsgegewene moontlik gemaak het. Op hierdie weg is Fechner dan verder gevolg deur Friedrich Paulsen en die Amerikaner Strong om uiteindelik deur Heymans in sy teenswoordige vorm vasgelê te word. "Die Auffassungen finden wir bereits bei den Stoikern. Später haben dann(wir nennen nur zwei Namen) Spinoza und Schelling jeder auf seine Weise, diesen Gedanken ausgearbeitet, bis er von Gustav Theodor Fechner in eine genauere Form gebracht wurde, welche eine scharfe Vergleichung mit den Daten der Erfahrung ermög= lichte. Und auf diesem Wege sind dan Paulsen, Strong und ich Fechner gefolgt. (Gesammelte kleimere Schriften : der psychische Monismus: p. 438) Om derhalwe georiënteerd te raak in die opbou van hierdie hipotese, mag dit nuttig wees om elk van hierdie sisteme kursories te behandel.

(a) DIE STOA: Die wêreldbeskouing van die Stoa is 'n ewolusionistiese Panteisme in materialistiese kleure. Soos Aristoteles, onderskei die Stoa ook twee prinsipes as die grondslag van die wêreldgebeure, 'n materiële en 'n formele prinsipe, 'n Oerstof en 'n Oerkrag, wat net begripmatig van mekaar verskillend is, en in hulle reële verbinding die "einheitliche" oersubstansie van die wêreldproses lewer. Materie is soos by Aristoteles die onbepaalde vorm - ....

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

en kwaliteitlose, maar die boubare substraat van die wêreld-proses. Die materie word deurstroom en geformeer deur die goddelike oerkrag, wat sowel as formerende prinsipe ook nog beginsel van die strengste wetmatigheid, wêreldsiel, en wêreldrede (logos) is. 'n Hoofstelling van die Stoa lui: "Wat eksisteer, moet liggaamlik wees, want dit wat nie liggaamlik is nie, kan nie werk of ly nie, daarom moet die goddelike vormprinsipe van 'n liggaamlike natuur wees, al is dit dan 'n verfynde stofvorm. Hierdie uit stof (materie) en krag bestaande eenheid word in aansluiting by Herakleitos oervuur en oerpneuma genoem. Die wêreld is 'n besielde geheel, die oersubstansie is die wêreldkiem wat 'n potensie besit, wat deur die wêreldproses geaktualiseer word. Meyer vat die Stoisynse leer in kort as volg saam: "Die Stoiker erklärten Gott für ein vernünftiges Wesen, für ein künstlerisches Feuer, welches planvoll bei der Weltbildung verfährt und die Gesamtheit der samenhaften Keimkräfte in sich birgt, denen alles mit Notwendigkeit vor sich geht." God word dus immanente wêreldsiel net soos Aristoteles se Idee of Vorme, en die wêreldidee wat aan die materie kwaliteit gee, is dele van die goddelike wêreldsiel. Die wêreld as realiteit of rede is dus self God, maar nie as materie nie.

(b) <u>BARUCH SPINOZA;</u> (1632 - 1677)

Die wysgerige denke van Spinoza knoop aan by die Cartesianisme. Descartes was sedert die bloeityd van die middeleeuse Skolastiek die eerste gewees wat op nuwe beginsels 'n wysgerige stelsel ontwerp het. Uit meganies-wiskundige wette wou hy konstruktief die kosmos verklaar. Die resultaat van sy denke was 'n streng deurgevoerde dualisme van natuur en gees, uitgebreidheid en denke. Spinoza is in sy denke geweldig geimponeer deur Descartes, maar nuwe lewe is ingeblaas veral deur die Nuplatoniese mistiek, die Stoa, sowel as die geskrifte van Bacon en veral Hobbes die voorloper van die moderne Materialisme. Tog is dit naas die filosofie van Descartes in sonderheid die mistieke godsverering wat op Spinoza se denke van beslissende invloed was. Die leer van die twee substansies van Descartes is

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



aanvanklik deur Spinoza oorgeneem, maar later het hy dit op sodanige manier omgewerk dat hulle in sekere sin gehandhaaf word, maar in die grond van die saak opgehef en omgesit is in 'n panteisties-naturalistiese Monisme, m.a.w. 'n versoening van die Substansieleer van Descartes en die mistiek-religieuse kontemplasie.

By Spinoza is die doel van die mistikus in liefdevolle kontemplasie gerig op God-Natuur, as die bron en oorsprong van alles wat bestaan. Die fundamentele stukrag van sy wysgerige denke is dan ook 'n innige verlange na die hoogste saligheid wat alleen kan gevind word in die besit van die hoogste goed. En die hoogste goed is volgens Spinoza die waaragtige kennis waaruit die liefde gebore word waarmee hy wat ken, die voorwerp wat geken word, omvat. Hierdie voorwerp is die goddelike Al-Ene, die Al-Natuur. Die hoogste deug bestaan dan ook in die kennis van God, om n.l. alle dinge in sekere opsig te sien in die lig van die ewigheid - "sub specie aeternitatis."

Onder God verstaan Spinoza die volstrekte oneindige wese, d.w.s. 'n substansie wat uit 'n oneindige aantal attribute of wesenskenmerke bestaan wat elkeen 'n ewige en oneindige wese uitdruk. Die opvatting wat hierin van God gedefiniëer is, is nie nuut nie. Ons tref dit reeds aan by Aristoteles. Maar Spinoza lei uit die opvatting van die wese van God as substansie die stoute gevolgtrekking af, dat God die enige volstrekte substansie is, dat hy in alle dinge die substansiebeginsel is en dat die dinge self derhalwe niks meer is nie as onderskeie toestande, bestaanwyse of modi van die een enige substansie. Die substansie berus op sigself, sy is "Causa sui" oorsaak van sigself; reëel nog idëeel is sy van iets anders afhanklik. Al wat is, is in God, en niks kan sonder God wees of begryp word nie. Van ewigheid tot ewigheid vorm God en wêreld een onlosmaaklike eenheid. God mag die prioriteit van die wêreld hê, maar tog is hy die immanente, die inwonende oorsaak van die dinge. - "Deus sive Natura." By die formele einskappe .....

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



van God as synde ewig , onveranderlik, ondeelbaar, oneindig, moet ook die materiële kenmerke van sy wese bygevoeg word. Spinoza noem hierdie wesenskenmerke attribute. Hulle is te interpreteer as behorende tot die wese van die substansie, die eintlike konkrete positiewe kwaliteite van die wese van God. Aangesien God oneindig is, is die aantal van sy attribute ook oneindig. Slegs twee van hierdie attribute is ons bekend, n.l. die attribute van denke en uitgebreidheid. Die mens as gees is beslote in die attribuut van die denke, as liggaam in die attribuut van die uitgebreidheid. Uitgebreidheid en denke is gelykwaardige wesenskenmerke van die goddelike substansie. God is gees, maar God is nie minder materie nie. Gees en materie, denke en uitgebreidheid is volkome gelykwaardige wesenskenmerke van die goddelike substansie. Die meganisme wat op die gebeid van die uitgebreidheid heers, word nou geleidelik oorgedra op die gebied van die denke, sodat die hele kosmos 'n meganies-geordende kunswerk is, en alle teleologie dien=tengevolge negeer word. Die denke word 'n natuurnoodsaaklike uitvloeisel van die oneindige denkkrag van God, net soos alle materie of uitgebreidheid 'n natuurnoodsaaklike uitstroming is van sy oneindige materialiteit. Waar Descartes in sy meganiese natuurbeskouing met die enigste kategorie van kousaliteit tog nog daarnaas die persoonlikheid van God en die wilsvryheid van die mens gehandhaaf het, word by Spinoza hierdie meganiese kousaliteitsleer op al die bestaande, God nie uitgeslote nie, onverbiddelik toegepas. Die leer van die metafisiese parallelisme word slegs toegepas op die beide attribute van denke en uitgebreidheid, en verkry as sulks die karakter van 'n psigofisiese parallelisme. Aan die reeks van liggame in die ruimte beantwoord 'n daarmee 'n volkome parallellopende reeks van gedagtes, sonder enige weersydse beinvloeding of wisselwerking. "Er geht von dem Dualismus Descartes' aus, dem Stoff und Geist, die " res extensa" und die "res cogitans", zwei scharf getrennte

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Substanzen sind, die jede für sich ganz unabhängig von der andern gedacht werden können, und daher auch, nach rationalistischem Kriterium, in Wirklichkeit nichts mit einander zu schaffen haben können. Dieser Auffassung gegenüber stellt Spinoza die andere, dasz nur eine Substanz bestehe, die er dem Namen Gott beilegt. Geist und Stoff werden ihm also zu Wesensmerkmalen ("attributa") Gottes; Gott ist sowohl "res extensa" wie "res cogitans"; aber innerhalb des göttlichen Wesens bleiben diese beiden Attribute ebenso streng getrennt, wie früher für Descartes seine beiden Substanzen. Die Erscheinungen innerhalb jedes Attributs haben Gott nur in soweit zur Ursache, als er unter jenem Attribut, dessen Erscheinungen sie sind, und nicht, in soweit er unter einem andern Attribut betrachtet wird; die stofflichen Erscheinungen sind also ausschlieszlich aus stofflichen, und die geistigen ebenso ausschlieszlich aus geistigen Ursachen zu erklären. Democh müssen beide, da sich sowohl in dem einen wie in dem andern dieselbe göttliche Natur offenbart, einander vollständig entsprechen. Oder, wie Spinoza es bündig ausdrückt: "ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum." (Heymans: Spinozistischer und moderner Parallelismus: Gesammelte Kleinere Schriften I p. 425) Dus: "Zwei Reihen von Erscheinungen, die Psychischen und die Gehirnerscheinungen laufen jede für sich nach eigenen festen Gesetzen ab, und lassen dennoch einen durchgängigen Parallelismus erkennen in dem Sinne dasz so oft ein bestimmtes Glied der einen Reihe gegeben ist, ein gleichfalls bestimmtes, gesetzlich mit jenem verbundenes Glied der andern Reihe sich ihm zugesellt." (Einführung in die Metaphysik. p. 149) Hier postuleer Spinoza as oorsaak van die parallelloopende fisiese en psigiese reekse sy "Deus sive Substansia," God, of "der unbekannte Dritte." Dus in God lê die prestabilierte harmonie."Der Spinozismus setzt eine in ihrem Wesen unbekannte Wirklichkeit voraus deren Bestandteile einerseits als stoffliche, anderseits als Bewusztseinserscheinungen

wah.....

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



wahrgenommen werden können. (Heymans Selbstdarstellung p. 46) In seinen tiefsten Grundlagen bedeutet Spinozas Parallelismus nichts anderes als die logische Konstruierbarkeit des Weltgeschehens, die Möglichkeit, den kausalzusammenhang der Erscheimungen in vollem Umfang mit dem Denken als notwendig zu verstehen. Was er sagen will, ist dies: wenn man eine Reihe von kausal verbundenen Erscheinungen betrachtet, so kann man daneben immer eine Reihe von logisch verbundenen Begriffen denken, in denen von der Entwicklung der ersteren Rechenschaft gegeben wird; es besteht eine Logik der Tatsachen." (Spinozistischer und moderner Parallelismus: p. 427) Fügen wir zum Dogma Descartes" nämlich die Identifizierung von "Causa" und "ratic" das andere, ebenso ungewöhnliche für Spinoza ebenso evidente, von der Allwissenheit Gottes, hinzu, so haben wir die wesentlichen Grundlagen seines Parallelismus vollständig beisammen. Seine Vorstellung ist dann folgende: die materielle Welt geht mit Notwendigkeit aus dem unter dem Attribut der Ausdehnung betrachteten göttlichen Wesen hervor, und anderseits umfasst dieses göttliche Wesen, unter dem Attribut des Denkens betrachtet, die Erkenntnis alles desjenigen, was in dieser materiellen Welt geschieht, mit der Einsicht in die logische Notwendigkeit desselben (Ibidem . p. 428) Spinozistiese Parallelisme in opsomming: "die von Gott hervorgebrachte kausale Ordnung der Erscheinungen einerseits, und die bei Gott vorhandene Einsicht in die Not-wendigkeit dieser Ordnung anderseits" (Ibidem. p. 430) Opsommend: 'n Psigofisiese parallelisme, van denke en uitgebreidheid, wesensvreemd van mekaar, maar tog wesensverwant en wesenseie aan die een enige substansie N.L. God.

(c) <u>Friedrich Wilhelm Schelling:</u> (1775 - 1854)

Schelling is in sy denke primêr geimponeer deur die nuwe Idealisme, (soos verkondig deur sy voorganger Fichte, wie hy dan ook in sy eerste periode gereproduseer het) en die Romantiek. Benewens was hy geintereseerd in die Spinosisme sowel as die toenmalige natuurwetenskaplike

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



beweging.

Fichte het 'n sisteem van Subjek-Idealisme ontwerp, Schelling gaat egter 'n skrede verder en skep die Objek-Idealisme. Fichte het die objek of die sinnelike buite-wêreld ontken, om g'n ander bestaan aan te neem nie, dan dié van die Subjek of Ego. Schelling hef nou ook die subjek op. Ondersoek na die realiteit van die buite-ons-bestaande objekte is nie nodig nie, maar wel of ons self 'n reële objek is in die transsendentale betekenis van die woord. Subjek en objek is twee korrelate wat mekaar noodsaaklik veronderstel. Word een van hierdie beide terme opgehef, dan moet ook die ander noodwendig ewe-eens verdwyn.. Schelling neem slegs een enige onveranderlike ewige absolute bestaan aan. Abstraksie en refleksie wat in die Subjek-Idealisme die wese daartoe voer om ook sigself te stel, is langsame, prosaiese en onvoldoende middele. Die Filosofie in haar onafhanklike kreasie bereik haar doel slegs deur die subjek met die objek of die subjek deur die objek te vernietig, en sig op so 'n verhewe standpunt te plaas, dat sy as deur 'n intellektuele intuïsie die absolute bestaan self beskou, n.l. God, die beginsel van Eenheid en Volmaaktheid, die enkelvoudigheid. Denke en Syn, die ideële en reële, die eindige en oneindige, die wêreld en God is in die idee van die Absolute oorspronklik Een, en dit alles slegs verskillende vorme van een en dieselfde wese. God is die besielende beginsel van die dinge, die wêreld/niks anders dan die openbaring van die lewende God.

absolute beginsel van eenheid en veelvoudigheid.

Ons kan die natuur slegs verstaan omdat daar verwantskap is, tussen ons en die natuur, been van ons been en vlees van ons vlees, omdat dit die uitdrukking is van 'n dinamise beginsel, n.l. een van gees, omdat daar lewe en rede en doel in is. Die opvatting van gees of rede word deur Schelling nou uitgebou sodat dit ook die onbewuste en instinktiewe kan insluit wat sigself manifesteer in die organiese sowel as anorganiese natuur. "The absolute

ground.....

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



ground, or source, or root of all things is creative energy, absolute will or ego, the one all-pervading worldspirit, in which everything dwells in potency, and from which everything that is actual proceeds. The ideal and the real, thought and being, are identical in their root; the same creative energy that reveals itself in self-conscious mind operates unconsciously in sense-perception, in animal instinct, in organic growth, in chemical processes, and crystallization, in electrical phenomena, and in gravity; there is life and reason in them all. The principle, which, as blind unconscious impulse, forms and moves my body, becomes conscious of itself, separates itself, as it were, from its blind striving phase, and becomes pure spirit, pure self-consciousness. The universal ego expresses itself in me and in numberless other individuel selves: in souls it becomes aware of itself. We are real in so far as we are rooted in the universal ego; we are not real as independent, isolated, individuals: absolute selfhood is an illusion "(Thilly: History of Philosophy: p. 451.)

"Der beherrschende Grundgedanke bei Schelling ist, dasz die gesamte Wirklichkeit ein einziger groszer Organismus ist, und das alles Einzelne aus diesem All heraus verstanden werden muz. Er sagt: Die Philosophie hat im Grunde keine anderen Gegenstände als die anderen Wissenschaften auch, nur sieht sie dieselben in den Lichte höherer Verhältnisse und begreift die einzelnen Gegenstände derselben, das Weltsystem, die Pflanzen - und Tierwelt, den Staat, die Weltgeschichte, die Kunst nur als Glieder eines groszen Organismus, der aus dem Abgrunde der Natur, in dem er seine Wurzeln hat, bis in die Geisterwelt sich erhebt. Die Natur hat nur den Zweck, aus sich heraus leben, und Bewusztsein zu entwickeln und zu gestalten. Die Philosophie der Natur ist Philosophie des werdenden Geistes Diesen Gedanken eines das All durchwaltenden einheitlichen Urgundes haben schon die alten Denker gehabt, und durch den Begriff der Weltseele angedeutet und ahnend begrüszt. Die ganze Natur ist also ein Entwicklungs-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Sydtem, dessen oberste Stufe das Bewusztsein bildet Von den niederen unbewuszten Stufen steigt die Entwicklung hinauf bis zu den lebenden und bewuszten Wesen. So ist die Natur der sichtbare Geist, der Geist die sichtbare Natur. Was wir Natur nennen, ist ein Gedicht das in geheimer, wunderbarer Schrift verschlossen liegt" (Dr Max Apel: die Weltanschauungen der groszen Denker: p.p. 99 - 100).

Natuur en gees, denke en uitgebreidheid is nie soos Spinoza dit wil, twee parallele aspekte van die absolute nie, maar verskillende "Stufen" in die ewolusie van die absolute gees. Die absolute ontplooi sigself - 'n ewolusionistiese proses waarvan die selfbewussyn die hoogste is.

In sy logiese konsekwensies is die filosofie van Schelling 'n soort van Panteisme waarin die heelal beskou word as 'n lewende, ontwikkelende sisteem, as 'n organisme waarin elke deel sy regmatige plek het, en diensbaar is aan die geheel. In hierdie sin is subjek en reële een onskeibare geheel. Eenheid, identiteit, te midde van die veelheid, diversiteit; veelheid te midde van die eenheid.

In die hoogste stadium van sy filosofiese denke bereik Schelling 'n religieuse mistisisme. Die wêreld word beskou as 'n val 'n produk van God, en die doel is 'n terugkeer tot God wat verwesenlik word in mistiese intuïsie, waarin die siel sig ontdoen van sy selfskap en geabsorbeer word in die absolute. Die absolute is die eenheid, die identiteit van gees en stof, denke en uitgebreidheid, die eindige en oneindige, die sintese van alle skynbare antiteses.

(d) GUSTAV THEODOR FECHNER (1801-1887)

As gevolg van die kolossale vooruitgang op die gebied van die natuurwetenskappe word die eerste helfte van die 19e eeu gekenmerk deur 'n materialistiese tendens. Teen hierdie oppervlakkige lewensbeskouing het veral twee denkers heftig te velde getrek, denkers wat self as uitgangspunt die natuurwetenskappe gekies het, en sig tot taak gestel het, om deur aan die eise en wette van die irrasionele elemente in ons denke te apelleer, so 'n sintese te vorm wat sou kulmineer in 'n idealistiese wêreldbeskouing, t.w. die fisikus

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Fechner en die medikus Lotze.

Watter metode wend Fechner nou aan om van 'n Fisika tot 'n Metafisika te geraak? Herhaaldelik word die grootste nadruk daar op gelê, dat sy filosofiese - religieuse wêreldbeskouing die feite van die natuurwetenskap nie mag weerspreek nie. Weliswaar beklemtoon hy dat metafisiese leerstellings soos b.v. hipoteses oor die Jenseit van die lewe altyd denkbare moontlikhede bied, wat net in soverre as plousiebel, as aanneemlik beskou kan word, as hulle nonkontradiktories is, en met die feite, bepalinge, wette, ens. van die Diesseit van die Lewe harmonieer. Bewyse in die sin van die Wiskunde of Fisika kan nie verlang word nie. Die leer aangaande die Jenseit moet sig egter op die lees van die Diesseit skoei, en moet direk op die ervaring gebasseer wees. Aan die donkere onversadigde drang in die menslike gemoed moet daar 'n werklikheid ten grondslag lê, 'n geloof, meen Fechner, wat sig by die praktiese behoeftes van die mensheid aanpas. Ons sou dit in die ontsielde, ontgoddelikte wêreld nie kan verduur, as ons nie met die fantasie weer in naar kan inlê, wat ons deur middel van ons dowre verstand daaruit gehaal het nie. Al die algemeenste, diepste, is geloofsaak überhaupt. Streng gesproke is alles geloofsaak wat nie direk ervaarbaar en logies verdedigbaar is nie. Alle metafisiese hipoteses sal altoos maar geloofsaak bly, want dit laat sig nooit met hande gryp of natuurwetenskaplik blootlê nie. Gegee is ons ervaringe, ons denke, wille, gevoelslewe wat eindigend is. Die taak is nou om van die ryke verskeidenheid van die ervaringsgegewene uit te gaan en om deur veralgemening, verruiming, en verheffing van gesigspunte wat sig hier manifesteer, tot dat-gene te geraak wat bo die gegewene uitgaan - "über das gegebene hinausgehend"- om in die nie gegewene, nie ervaarbare en verhewener sfere te geld.

Fechner trag om 'n metafisika te ontwerp wat op die natuurwetenskaplike metode van induksie en analogie berus. Die induksie lei uit enkelwaarnemings algemeengeldende wette af, die analogie beoordeel na gelang van die gelykheid, met

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

bekende ervaringsvoorwerpe, ook die vir ons onbekende. Vry algemeen leef ons volgens Fechner in die "Nachtansicht" van die meganiese wêreldbeskouing. Filosoof en fisikus, materialis en idealis, is dit hierin eens, dat die wêreld soos dit sig voor ons sintuie uitbrei in kleure, geure ens., blote skyn, 'n illusie is. Hierdie deur "Nachtansicht gesehene Welt" is die voorwerp van natuurwetenskaplike verklaring. Nou meen Fechner, dat ons moet transponeer van hierdie "Nachtansicht" na 'n "Tagesansicht" Myself omskrywe hierdie "Tagesansicht" as volg: "Die Sinnliche Erscheinung ist nach dieser objektiv durch die Welt ausgebreitet und schliesst sich in einem einheitlichen göttlichen Bewusztsein zusammen. Für die Tagesansicht ist so die Welt von Gottes Sehen durchleuchtet, von seinem Hören durchtont; was wir selber von der Welt sehen und hören, ist nur die letzte Abzweigung seines Sehens und Hörens. Eine Gottbeseelung der ganzen Natur ist das Wesen der Welt."

Maar die idee van God as geestelike wese wat die wêreld in sy geheel verenig, besiel en deurstroom, verwesenlik sigself in 'n "Stufenbau" van die geestlik - liggaamlike wêreld. Die goddelike albesieling bestaan nie net daarin, dat die sielsasem die ganse natuur deurwaai nie, maar dis juis Gods grootste genoeë om ook in individuele skepsels in te woon, sowel as in plantesiele, sterrekonstellasies, dus die kosmos Überhaupt - vandaar in tegniese terminologie: 'n Panpsychisme. Weliswaar is hierdie "seelisches" iets individueels. Net deur uiterlike fisiologiese simptome kan een siel van 'n ander iets weet en ervaar. Ook van die gees van God kom ek slegs iets te wete deur middel van materiële gebeure in die wêreld. Die siel is dus 'n wese wat slegs vir sigself helder, maar vir elke ander wese duister is - 'n byna vensterlose monade.

As 'n hoëre "Stufe" bo die mens erken Fechner 'n wêreldsiel of wêreldgees. 'n Inanimistiese opvatting sien in die aarde 'n blote dooie materie, 'n staire steenagtige massa aan die oppervlakte, inwendig 'n gloeimassa. Maar is

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



die aarde nou werklik niks meer dan dit nie? Baie vergelyk ingspunte met die aarde as geheel kan egter aangetoon word. So is dag en nag te vergelyke met die wakende en slapende toestande, die ewige kringloop van die waters met die bloeds-kringloop, eb en vloed met die polsslag van die hart. Die aarde is nes ons liggame tesame met dier - en planteliggame in inhoud en vorm "ein einheitlich gebundenes individuell abgeschlossenes Ganzes." Dieryk, planteryk en aardryk is organies in die heelal ingeweef. So is die skepping 'n knoop wat onsself met ons buurskepsele gemeenskaplik in die goddelike band inknoop. Trouens: die aarde is 'n Tussenstufe tussen mens en wêreld. Die wêreldgees vul die lakuna tussen mensegees en goddelike gees. Van die aarde gaan ons oor tot ander konstellasies. Ook wêreldliggame buite ons planeet is besiel, is hoëre wesens wat in die eter in bepaalde orde die hemelkoor vorm. Dis onmoontlik dat die ganse hemel 'n kerkhof kan wees.

God is die ewige, enige, grond van alle gebeure. Sy huis is die hemel; sonne en sterre gaan deur hom; g'n blaar word sonder hom gewerp nie, g'n haar val sonder Sy toedoen van ons hoofde. God is alomteenwoordig, in alle natuur en kreatuur en alle kragte van die natuur en ons eie liggaam is Syne, en moet hom dien. Die hele wêreld vorm 'n"STufenbau". Op die aardse trap is die mens die hoogste Stufe; bo hom gaan niks uit nie. Maar die huis waarin die trap ingebou is, is nog hoër. Hierdie huis is die heelal. Die hoogste Stufe wat as 't ware die dak van die huis vorm, is die algemeenmenslike en mag as die kruin van die huis beskou word, van waaruit 'n mens die hele huis en die alles daarbo-uitgaande kan betrag. Maar die huis wat die kruin dra, wil tog self meer wees as die kruin, wat dan ook sonder die huis ineen sal stort. Maar tegelyk sou die huis ook sonder daardie hoogste Stufe sy hoogste uitsig verloor. Nou bestaan daar egter in die ver-houding van die heelal tot maar kinders nog 'n twede trap. Op 'n bepaalde Stufe op hierdie trap vind ons nou ons aarde met haar menslike, dierlike en plantkundige bewoners, wat

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



self weer as Stufe tot die eerste trap lei. Die ganse gebou met "Stufen" en "Unterstufen" is die heelal of kosmos. Die sielsverhoudinge tussen hierdie verskillende "Stufen" kan met behulp van 'n oneindige aantal konsentriese sirkels veraanskoulik word. Elke kleine sirkel bevat sy eie sielsinhoud, sy eie identiteit, maar is tegelyk ook inhoud van die groot heelal, die wêreldsiel. Die idee van die wêreldsiel vorm dan ook die grondslag van die onsterflikheidsleer. Niks is vergänglik nie - nog die materiële nog die geestelike kan in die wesenloze oorgaan. Die brug wat van die Jenseit lei, lê in die samehang tussen die menslike en goddelike Dasein. As die mensesiel nie reeds nou in die skoot van 'n lewende gees gedra sou wees nie, en die menslike liggaam nie reeds 'n grotere lewende liggaam toebehoort nie, sou die Jenseit sin - en waardeloos wees. Is egter aarde en wêreld besiel, en reeds nou deelhebbers aan die geesteslewe, dan is die dood niks anders as die deurbreek uit 'n laer, engere, in 'n hoër, wyere, lewenssfeer van gees en liggaam waarvan ons reeds nou lede is. Soos ons in die lewe aanskouinge in die hoëre gees is, word ons na die dood herinneringe daarin. 'n Geestelike tesamehang en die nawerking van alles wat ons in ons ganse aardse lewe ooit gedoen, gedink of gearbei het, word ineens wakker en helder en met so'n Renaissance van ons eie innerlike geestesbou word ons in die nuwe hoëre lewe ingebore om met helder bewussyn voort te bou in 'n hoëre geestesbou. Wat ons gees in die Jenseit indra, is g'n liggaam soos die teenswoordige nie, maar net nog "der Wellenkreis der Wirkungen und Werke, denn jeder Mensch im Diesseit in der umgebenden welt geschlagen hat." Ons teenswoordige bewussynslewe werp dus anker in 'n geesteswêreld, en het dus deel aan die ewige. Hierdie metafisiese hipotese kan slegs geld as 'n denkmoontlikheid wat egter tog vir die lewe as geheel van enorme betekenis kan wees. 'n Kristies-aangelegde gees sou hierin weliswaar digterlike skeppingsprestasies sien. Ons mag egter nie uit die oog verloor, dat die naam van Fechner ook as grondlêer van die eksperimentele Psigologie gevier word nie,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



en dis ongetwyfeld hy meer dan iemand anders wat die grond gebraak het vir die Psigisme van Heymans. Afstappend van Fechner kan ons miskien siteer wat Dr. Max Apel in sy "Die Weltanschauungen der grossen Denker" p. 142 van Fechner sê: "Überall gehört zum Geiste der Körper, zum Körper der Geist, überall gehören Materielles und Geistiges zusammen. Fechners Allgemeine Grundanschauungen über Leib und Seele stehen in enger Beziehung zu seiner Metaphysik. Es entspricht allüberall dem körperlichen Stufenbau der welt ein geistiger Stufenbau, der von dem körperlichen gespiegelt und getragen wird. Fechner selbst bezeichnet seine Lehre von leib und Seele als Spinozismus. Leib und Seele, Körper und Geist, Physisches und Psychisches, sind im letzten Grunde wesensgleich, identisch, und nur nach dem Standpunkt der Auffassung verschieden. Dasselbe Wesen hat zwei Seiten, eine geistige, insofern es sich selbst zu erscheinen vermag, eine materielle, insofern es einem anderen erscheint."

(e) FRIEDRICH PAULSEN: (1846 - 1908)

Dat Paulsen in sy denke baie geïmponeer is deur Fechner, by Laas g'n twyfel nie. In die "Geleitwort" van Fechner se "Über die Seelenfrage" bevestig hy in liefdevolle erkentelikheid self: "es ist die Erfüllung einer Dankespflicht gegen den tiefen und liebenswürdigen Denker, dem ich für viele Bereicherung meines inneren Menschen verbunden bin."

Die beskouing waarna synsinsiens die ontwikkeling van die wysgerige denke strewe, die rigting waarin die waarheid lê, word aangedui met die naam van idealistiese Monisme. Die teëstellinge waardeur hierdie beskouing omlyn en bepaal word, is die supranaturalistiese Dualisme en die atomistiese Materialisme. Die eerste is die skoolse wysbegeerte wat uit die middeleeuse Skolastiek voorkom, en in die Protestantse Skolastiek tot in die 18de eeu voortgeplant is. Dit skei liggaam en gees as slegs twee toevallige en tydelik-verbonde selfstandighede, en trag om God en Natuur as twee mekaar vreemde werklikhede uitmekaar te hou. Die atomistiese Materialisme daarenteen is die wysbegeerte waarin die

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



meganiese natuurverklaring vanaf die 17de eeu nie alleen haar eie veronderstellinge sien nie, maar ook die eindgedagtes van die wêreld in die algemeen.

Paulsen poog dan om tussen die oorgelewerede Supranaturalisme wat God as 'n buite-die-wêreld-bestaande wese stel, en wat hoedat Hy die wêreld uit niks geskapehet nie, nog op haar laat inwerk, en aan die anderkant die Materialisme wat die heelal interpreteer as niks anders dan 'n stelsel van blindwerkende kragte nie, 'n sintese te vorm deur 'n idealistiese Monisme wat tegelyk 'n versoening moet wees van Godsdiens en Wysbegeerte, van godsdienstige wêreldbeskouing en natuurwetenskaplike verklaring. Uitgangspunt en veronderstelling van sy denke is enersyds die moderne natuurwetenskap en haar grondgedagte, dat al wat geskied, aan vaste natuurwette gebonde is; andersyds die beskouing n.l. dat wat die natuurwetenskappe ons in werklikheid bied, nie die geheime van die heelal vertolk nie, maar dat die kosmos nog iets meer en iets anders is dan 'n liggaamlike wêreld volgens meganiese wette. Hierdie tweestroom is duidelik merkbaar in die wysbegeerte van die 17de en 18de eeu n.l. aan die een kant van die rasionalisties-metafisiese, en aan die anderkant die empiries-positiwistiese ontwikkelingsreeks.

Die metafisiese belydenis van sy idealistiese Monisme lui dan : "Voor zoover een bepaling van het wezen der werklikheid kan beproefd worden, moet zij aan de wereld der innerlijke ervaring worden ontleend; in de geestelijk-geschiedkundige wereld ontvouwt de werkelijkheid ons het verstaanbaarst of liever alleen verstaanbaar naar eigenlijken inhoud. De laatste gedachte, waartoe wij, het spoor der feiten volgend, geleid worden is deze: de werkelijkheid, die zich in de lichamelijke wereld als een aaneengesloten stelsel van beweging aan onze zinnen vertoont, is de verschijning van een geestelijk-alleenen, dat als verwezenlijking van een zin, als uiting van een ideën verwerkelijkenden will te verklaren is, van welken wil ons in onzen eigen, zedelijken, door ideeën aangetrokken wil althans een spoor gegeven is" (Inleiding tot de Wysbegeerte" - voorrede pxii.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Die ou filosofiese twisappel n.l. die vraagstuk van fisies teenoor psigies, van liggaam en siel, van stof versus psychè is vir Paulsen dan ook 'n kardinale. Primêr trag hy dan ook om haar op te los in wat hy noem 'n parallelisme, maar met 'n voorbehoud aan die kennisleer ontleen, n.l. dat aan beide sye van die fisiese en psigiese nie in gelyke sin werklikheid toekom nie. Later toon hy dan ook aan, dat die wêreld in absolute sin 'n psigiese realiteit is, en dat wat ons as fisiese werklikheid waarneem, relatief en gevolglik loutere verskyning is. Die parallelistiese teorie beantwoord dan ook aan 'n kragtige stroming in die wysgerige denke. Dit neem aan die een kant die idealisme, op die kennis-leer gebou in sig op, en beskou die stoflike wêreld as 'n wêreld van verskyning en aan die ander kant gee dit aan die metafisiese idealisme 'n natuurwetenskaplike ondergrond. Die stryd word dan ook hoofsaaklik aangebind teen die Materialisme . Bekend is die feit dat die Materialisme as ontologiese teorie, wat op die aard van die werklikheid probeer antwoord gee, heeltemal dogmaties vervaar, en eenvoudig konstateer, dat die bestaande as sodanig liggaam is, met die eienskappe van uitgebreidheid en ondeurdringbaarheid. Die enigste en eintlike vorm van handeling is beweging. Uit hierdie beginsels moet alle gebeurtenisse in die werklikheid verklaar word, in die besonder ook die bewussynsverskynsele. Die laaste stelling n.l. die terugbring van die geestelike verskynsele tot die stoflike is die eintlike stelling van die Materialisme, dus 'n na-benede-haal van die geestelike as slegs 'n bykomstige uitvloeisel.

Hierteenoor meen Paulsen, dat hoe groot of hoe gering ook al die rol mag wees wat die geestelik-sedelike lewe in die heelal speel, hierdie per slot van rekening in elk geval die enigste is, wat aan die werklikheid betekenis en waarde verleen. Die geestelike word dus as wêreldbeginsel geponeer, en meen Paulsen, dat dit überhaupt onmoontlik is om die prioriteit van die gees weg te filosofeer. Die Materialisme wat die menslike denke skyn te oorheers, bly

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

maar Pyrrhus-oorwinninge, en dat al wat bestaan liggaam of die werking van 'n liggaam is, kan vir Paulsen tenemale nie bevredig nie, nog minder oortuig. "Deze opvatting moge voor het natuuronderzoek voldoende zyn, voor den opbouw van de geheele werklykheid niet. De algemeene of wysgerige beschouwing van de werklykheid gaat noodzakelyk boven de physische beschouwing uit; zy komt eerst tot rust in een idealistische teorie, die den geest als de ware werkelykheid beschouwt". (Inleiding tot de wysbegeerte: p. 65) Verder: "Inderdaad: het zal nooit gelukken het ontstaan van bewustzynsverschynselen uit bewegingsverschynselen te verklaren. Wanneer er oorspronklyk niets dan atomen en beweging zyn, is het wellicht mogelyk daaruit de geheele physiche wereld met al haar kosmische en mikrokosmische vormen en bewegingen geheel af te leiden; een ding echter zal niet mogelyk zyn: hierdoor duidelik te maken, hoe een opeenhoping van atomen, zy mogen zoo fyn zyn en zoo ingewikkeld gerangschikt als men wil, er ooit toe kan komen over zichzelf en de wereld na te denken." (Ibidem: p. 56)

Fisiese verskynsele is nooit die uitwerking van psigiese nie - alle verskynsele in die lewende organisme is sonder uitsondering uit fisiese oorsake te verklaar -, terwyl aan die anderkant psigiese verskynsele nooit die uitwerking van fisiese verskynsele is nie, of in die terminologie van Spinoza: "Ewemin kan die liggaam die siel tot denke, as die siel die liggaam tot beweging of tot rus of tot iets anders bepaal". 'n Gewaarwording, 'n psigiese gebeure, kan g'n uitwerking van 'n beweging wees nie. Waarom is dit dan 'n uitwerking? Paulsen vind die antwoord in die hipotese van Spinoza en Fechner, die hipotese van die universele parallelisme. G'n psigiese gebeure geskied sonder begeleidende beweging nie, maar ewemin g'n beweging sonder begeleidende psigiese gebeure nie. Die beweginge wat dus van 'n klok uitgaan, het alleen senuweeaandoeninge en verskyninge in die brein tengevolge; die gewaarwording daarinteen is te verklare aan die innerlike gebeurtenisse, wat

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



hierdie molekuultrillinge begelei. Ons ken hierdie innerlike gebeurtenisse nie. Bekend is alleen die bewegings, nie die begeleidende psigiese verskynsels nie. Alles is ons maar op een punt gegee, n.l. in diem selfbewussyyn. Wat daarin voorval, konstrueer ons as begeleidende verskynsels van wat plaasvind in die senustelsel van ons liggaam. Daarenteen kan ons die buitewêreld alleem van haar fisiese kant, n.l. as liggaamlike wêreld-insbeweging; die binnesy dink ons daarby. Hiervolgens staan ons dan ook op die bodem van 'n idealistiese wêreldbeskouing. Want dit lê voor die hand: as die fisiese en psigiese kante van die werklikheid ewe uitgestrek is, dan sal ons sê: die psigiese kant stel ons die werklikheid voor, soos dit op sigself is, die fisiese daarenteen daal af tot die uiterlike verskyning. Hoe divers die opvattinge van alle idealiste ook al mag wees, kom almal tog hierin ooreen, dat die geestelike in die wêreld nie die rol van 'n op-sigself-staande neweverskynsel speel nie, maar dat al die liggaamlike op iets naders, iets innderliks, iets redeliks, op-sigself-bestaande heenwys, wat verwant is aan wat ons in ons die binneste belewe. Wie hierdie opvatting deel, dat aan die geestelike die betekenis van 'n algemene en kosmiese beginsel van die origens die saal ook al mag beskou, aan die kant van die objektiewe Idealisme.

Paulsen is daar oortuig van, dat die wysbegeerte met hierdie strewe, om n.l. die geestelike tot 'n algemene en kosmiese beginsel te verhef, nie net slegs 'n onuitroeibare drang in die menslike natuur volg nie, maar ook die aanduidinge van die dinge self volg. Die astronomies-fisiese beskouing is dus nie die laatse en hoogste beskouing van die dinge/die in algemeen nie, al sou die ook die laatse wees wat ons wetenskaplik kan deurvoer. In sekere sin is hierdie beskouing ook in staat om 'n brug te slaan tussen die wetenskaplike en godsdienstige beskouinge. Want as die hemelliggame as sodanig draers van ~~die~~ ëen sielelewe is, waarin die sielelewe van alle afsonderlike wesens as bestanddeel in opgeneem is, dan sal ons hier natuurlik nie bly staan nie,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



maar dit wolf weer as lede van 'n groter geheel, van 'n kosmiese alleve opvat. Die ou gedagte van die wêreldsiel is die natuurlike sluitsteen van heel hierdie wêreldbeskouing; elke liggaamlike samestel is draer of liggaam van 'n innerlike lewe, die wêreldstelsel liggaam of verskyning van God. Alle liggaamlike werklikheid wys dus oral op 'n innerlike wêreld, wat aan haar verwant is en wat ons in ons self deurleve. In die innerlike wêreld, wat ons slegs op een punt onmiddelike gegee is, in die selfbewussyn n.l. openbaar sig die aard van die werklike. Die liggaamlike wêreld is in die grond maar 'n toevallige verskyning, 'n onewerediqheid van die werklikheid deur ons sintuie. Die liggaamlike wêreld is verskyning, wat in haar verskyn, is iets aan ons innerlike lewe verwant.

Die werklikheid is 'n wese dus, wat 'n geheel vorm; die afsonderlike dinge het g'n absolute selfstandigheid nie, hulle vind hulle wese in die Al-Ene waarvan ons min of meer selfstandige dele is. In die formule van Spinoza: die werklikheid is een substansie; die afsonderlike dinge bestaan in haar as wysiginge of momente van haar wese. Die wese van die Al-Ene in soverre dit sig aan ons openbaar geskied via die beide sye van die ons bekende werklikheid, of soos Spinoza dit sal wil formuleer: die substansie manifesteer sig in die twee attribute van uitgebreidheid en bewussyn of denke. Hierdie stelling word dan deur selfbesinning, en gebasseer op die kennisleer so verklaar, dat die geestelike wêreld die eintlike in-sigself-bestaande is, en die stoflike wêreld haar verskyning, soos dit sig aan ons sinnelikheid vertoon. Verder meen Paulsen, dat die algemene wisselwerking in die stoflike wêreld die openbaring is van 'n innerlike teleologiese noodsaaklikheid, waardeur die Al-Ene sy wese in 'n massa veelheid van korresponderende wysiginge in 'n kosmos van konkrete ideë ontvou. Hierdie innerlike noodsaaklikheid is tegelyk absolute vryheid of selfverwesenliking, of in die taal van Spinoza: die Substansie is vrye oorsaak of oorsaak van sigself, die wese waarvan met innerlike, logies-mate-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



matiese noodwendigheid ontvou word. Nogeens: die fisiese wêreld is 'n eenheid van algemene wisselwerking en wetmatigheid, spontaneiteit in die ooreenstemming van alle dele, waarsonder daar g'n noodwendigheid in die natuur bestaan nie. In die kleine brokstukkie van die werklikheid vind ons doeltreffendheid in sy hoogste mate, waarvan ons iets meer as louter fisiese kennis dra. Hierdie feite word volgens Paulsen g'n geweld aangedoen nie, as hulle met die bespiegelende wysbegeerte, wat trouens daarin alleen die spoor van die algemene beskouing volg, aldus sou gekonstrueer word nie: die ontwikkeling van die aarde strewe na lewe, die lewe na bewussyn, die bewussyn na gees; die geestelik-geskiedkundige lewe is middelpunt en doel van die bestaan van die aarde, 'n idealistiese Panteisme in ewolusionistiese kleure gevolglik. " Vatten wy al deze beschouwingen in een eindgedachte samen, dan zeggen wy wat wy in 't klein in eigen leven zien, wat wy in 't leven der aarde meenen op te maken, dat geldt van de werklykheid in 't gemeen; zy heeft haar doel en wezen in een Al-leven, een oneindig en eeuwig geestelyk bestaan, welks volheid al onze begrippen oneindig ver te boven gaat, maar van welks wezen wy toch in het wezen van onzen eigen geest een schemerachtige bewustheid hebben. (Ibidem: p. 209) "Dat deze wereldbeschouwing feitelyk, gelyk geen andere, een overtuigende kracht bezit, daarvan getuigt dez verbazende eenstemmingheid, waarmee het menschelyk denken, als wy van eenig philosopheerende natuurkundigen afzien, de laatste en finale uitdrukking voor het geheel der dingen heeft gevonden. In het Oosten zowel as in 't Westen, in de oudheid gelyk in den nieuweren tyd, vloeien de gedachten van de meeste vryе en diepe denkers in dit doel samen. In een idealistisch Pantheisme is het ~~zuiver~~ nadenken van de groote cultuurvolken van het Oosten over de wereld tot rust gekomen. In een daarmee verwanten gedachtenloop heeft ook de Grieksche geest in de wysbegeerte van Plato en Aristoteles zyn wereldformules gevonden: de werklykheid een wezen, een volstrekte eenheid van al het geestelyke en goede. Naar deze

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



beschouwing wordt ook het middeleeuwse denken, men zou haast zeggen tegen zyn wil, heengetrokken. Tot haar keert eindelyk het moderne denken, waar het in volle vryheid optreedt, altyd weer terug" (Ibedem: p. 210 )

Langsaam voortskrydende langs die leidraad van die analogie, meen Paulsen, raai ons die sielsbetekenis van liggame en liggaamsvorme, slegs in die benedemenslike wêreld val tenminste nog 'n skemerskyn; die bo-menslike wêreld daarenteen kan ons hoegenaamd nie ken nie: "ons kennen gaat ons doorleven niet te boven;" om God te begryp sou ons God moet wees. Maar omdat ons denkstruktuut sover nie reik nie, sou dit dwaas en onverstandig wees, om dinge van die Jenseit eenvoudig te bestempel as non-eksisterend. Dogmatiese ontkenning is 'n nie geringer vermetelheid as positiewe dogmatisme nie. Eerbiedig te staan teenoor die oneindige en ondeurgrondelike, die bron en doelwit van alle lewe en syn , dit is wat die mens betaam.

Wat nou die verhouding van die enkele gees tot die Algees betref, kan ons trag om die te interpreteer ooreenkomstig die verhoudingsskema waarin die enkele gees staan teenoor sy besondere bestanddele. Net soos die afsonderlike gevoelens, strewinge, gedagtes, ingevoeg is in die grotere samehang van die geheel, so sou ons ook die hele sielelewe as ingeskape in die alles-omvattende samehang van die lewe van God kan beskou. 'n Natuurlike, betreklike selfstandigheid sou dit hierdeur nie ontneem word nie.

Ook met betrekking tot die Godsdiens, n.l. 'n innerlike godsdienstige gesindheid en nie hierdie of daardie dogmatiek nie, sou met die Panteisme verenigbaar wees. Die Panteisme as sodanig is g'n godsdiens nie; dis 'n kosmologiese hipotese wat trag om die totaal=indruk weer te gee, wat die werklikheid op die denkende mensegees maak, waarby die eenheid en eenstemmigheid van die wese van die wêreld, maar ook haar strewe na 'n doel, op die voorgrond gestel word. Teologiese beoordeelaars pleeg hieroor anders te oordeel, want hulle neig tot die beskouing n.l. dat slegs een voorstelling

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



van die wêreld sig met godsdiens laat verenig, die voorstelling n.l. van 'n Teisme, wat sig God denk as 'n van die wêreld-geskeie-wese. Die Panteisme is volgens hulle niks minder ongodsdienstig as die atomisme nie; wat hierdeur God genoem word, is geen God nie, maar die natuur of die Al, en dis niks minder as die misbruik van die naam van God nie, as Spinoza sou praat van God of die Natuur. Aan God kom persoonlikheid toe, en nie aan die Natuur nie. Daarmee is die grenslyn getrek, en elke wysbegeerte wat God nie as persoonlike wese erken nie, is ongodsdienstig en as sodanig verwerplik.

"Maar deze vrees is ongegrond. Het Pantheisme zooals het hier wordt opgevat, denkt er niet aan, God iets anders te ontneemen, of te ontzeggen dan menschlÿke beperktheid. Het ontkent de persoonlÿkheid Gods alleen, omdat dit begrip te eng is voor de oneindige volheid en diepte van zÿn wezen. Om echter aan die bezorgdheid een eind te maken, zou het God een bovenpersoonlÿk wezen kunnen noemen, niet om zÿn wezen doordoor te bepalen, maar om aan te duiden, dat het Gods wezen zoekt in de richting der verheffing, niet der verlaging van het menschelÿk-geestelÿk leven. En het zou er bÿ kunnen voegen, in dezen zin er geen aanstoot aan te nemen, als iemand God een persoonlÿk wezen wilde noemen. Daar het menschelÿk geestesleven 't hoogste en meest beteekende is dat wÿ kennen, kunnen wÿ ook God, als wÿ ons van hem een <u>voorstelling</u> willen maken, als een menschelÿk bestaan in de hoogste macht voorstellen.... Als wÿ van zÿn heiligheid, wÿsheid, goedheid en zaligheid spreken, dan zÿn dat symbolische uitdrukkingen, die niet zÿn wezen als het wezen van een mensch in een begrip samenvatten, maar voor onze voorstelling die richting aanduiden, waarin wÿ het zoeken. Dat is het mogelÿke en onvermÿdelike antropomorphisme van allen godsdienst. Wÿ kennen geen anderen geest dan dien van den mensch der aarde, daarom stellen wÿ ook God ons zoo voor, niet omdat hÿ in zichzelf zoo is, maar omdat onze voorstellingen niet boven ons eigen leven uitgaan. En daarom

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



gaat dit anthropomorphisme noodzakelÿk verder; ieder volk geeft aan zÿn God die gedaante, die aan zÿn voorstelling van goedheid en schoonheid, waardigheid en heiligheid beantwoordt. (Ibidem p.p. 226 - 227) Die Teisme verkondig dus 'n transcendensie, die Panteisme 'n immanensie. En nou meen Paulsen kan ook 'n Teisme die immanensie van God in die wêreld nie loën nie. Is God skepper en onderhouer van alle dinge, dan is sy krag en wese in alle dinge, wat hulle elke oomblik werklikheid skenk. Andersyds sluit die wysgerige Panteisme die transcendensie nie uit nie, en val God en natuur nie eenvoudig saam nie. Dit geld tenopsigte van kwantiteit; die wêreld is eindig, is 'n druppel in die oseaan van die werklikheid. God of die Al-Ene is oneindig; die wêreld gaan in hom op, en nie hy in die wêreld nie. Dit geld ook tenopsigte van kwaliteit; die wese van die dinge soos hulle sig aan ons voordoen, kan God nie volkome vreemd wees nie; maar die wese van God self is oneindig; dit word nie uitgebuit deur die bepaling van die werklike nie, deur wat ons sien, deur liggaam en gees, of hoe ons ook die algemeenste eienskappe van die dinge wil noem nie. Dus is God transcendent, in soverre sy oneindige wese die ons gegewe werklikheid oneindig ver te bowe gaan. Dis afgodery, meen Paulsen, om die wese van God in die ons gegewe natuur en wese van die Skepping te laat opgaan. Trouens: van so'n afgodery is die wysgerige Panteisme verder verwyder as die Teisme, want terwyl dit die wese van God deur predikate van 'n menslike wese in begrippe bepaal, dit dikwels 'n bedenklike neiging vertoon tot 'n valse immanensie. En wat laastens die ingryp van 'n teistiese God in die wêreldgebeure betref, soos b.v. 'n tydelike wysiging van die natuurwette, epidemies, ens. meen Paulsen, sou ons met ons indiwidualisme en egoisme niks wen nie. Slegs aan 'n wil wat geheel in die wil van God opgaan, sou as gevolge he dat ons sonder vrees Sy heerskappy oor die natuurwette sal eerbiedig. So'nwil, wil dan ook niks anders nie as dat wat God wil, sal geskied. Die immanente, wat in die natuur woon en werk, is ook die transcendente, wat bo die natuur

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



verhewe is, in goddelike heerlikheid. In die natuur werk die immanente God met 'n wysheid, wat ons maar langsamerhand kom te verstaan, vandaar "dat de ontwikkeling van het menschlyk denken zich in myn oog schynt te bewegen in de richting van een idealistisch Monisme" (Ibidem p. 237).

(f) C.A. STRONG.

Die beskouing n.l. dat elke denker tot 'n mate in die lig van sy voorganger beoordeel moet word, - die tese: anthitese: sintese-wet van die lewe - is besonder prominent by die laaste twee kontribuante tot die Psigiesmonisme, t.w. Paulsen en Strong.

Soos Paulsen geimponeer is deur Fechner, so was dit weer eersgenoemde wat sy stempel gedruk het op die Amerikaner Strong. "I feel that something essential should have been omitted, if I did not gratefully acknowledge my immense indebtedness to the philosophical writings of Professor Paulsen (and Prof. James) on which I have mourished myself for years and which have been the main influences in shaping my thought" (Preface: Why the Mind has a Body: p. vii) .

Die ou kardinale probleem van die verhouding tussen siel en liggaam, van fisies teenoor psigies is by Strong dan ook 'n aktuele, daarom dat sy werk getitel is: "Why the Mind has a Body". Hierin beoog hy dan ook: "a sketch of an explanation of the connection of mind and body, and a proposal based thereon, for a settlement of the controversy between the parallelists and the interactionists." (Preface: p. i)

Vanuit 'n psigologiese en tegelyk ook empiriese standpunt, bestaan daar ongetwyfeld wisselwerking tussen die siels- en liggaamsprosesse. (Recent psychologists tell us that all mental states are followed by bodily changes - that all consciousness leads to action." - Ibidem p. 20). 'n Prikkel van 'n ligstraal op ons oog affekteer die retina van die oog wat langs die oogsenuwee 'n berig na die visuele sentra in die hersenselle stuur en hulle beweeg. Dis suiwer fisiologiese prosesse. Sodra die hersenselle geaffekteer word, sien ons 'n kleur b.v. groen. Die sien van die kleur is in

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



psigologiese proses. Wat is die verband tussen die fisiologiese en psigologiese prosesse, of tussen 'n hersenselbeweging en die sien van 'n groene kleur? Dis tog disparate verskynsels; hulle is absoluut so verskillend dat nie die minste verband aangedui kan word nie. Wat is die verhouding tussen sulke liggaamlike (fisiologiese) en siels- of bewussyns- (psigologiese) prosesse? Hulle is wedersyds afhanklik van mekaar: 'n wil (psigiesm) laat 'n spier (fisiologies) beweeg; 'n prikkeling van ons ver-senuwees deur lugtrillinge laat ons 'n geluid hoor. Alkohol of medisyne verander ons stemming, vrees laat ons harte vinniger klop, en maak ons asem kort en heftig. 'n Fout in die hersens maak ons krankzinnig of paraliseer ons, 'n skok laat ons hare grys word. As siel en liggaam disparaat verskillend is, hoe kan hulle dan opmekaar inwerk? Hierdie vrae voer ons tot filosofiese spekulasies. Empiries sien ons dat op fisiologiese prosesse psigiese prosesse volg en vice versa. Hoe hulle opmekaar volg of mekaar beinvloed kan wetenskaplikx nie vasgestel word nie, hier moet die filosofie help.

Hipotesesaangaande die oplossing van die probleem, is die van Wisselwerking (Interactionisme) Outomatisme en Parallelisme.

"Interactionisme reagrds the brain as an instrument employed by the mind in its dealings with the world of objects. It accordingly assets in sensation an action of the body on the mind, in volition an action of the mind on the body. (p. 1)... Its original and proper basis is the assumption of the coegual reality of mind and matter... Since the causal relation necessarily implies sequence, sensational brainevent and sensation, volition and volitional brainevent must needs be successive. "(Ibidem p. 68) Automatism maintains that it runs in one direction only -always from the body to the mind; and parallelism denying all causal influence and holding the relation to be of a different nature." (Ibidem p. 3) Van hierdie kousale-al-dan-nie teorieë moet daardie skerp onderskei word wat as finale verklaringshipo-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



teses aangevoer word vir die verhouding tussen siel en liggaam, "theories which seek to explain and make intelligible to us why mind and body are connected at all. The "double aspect"theory, with its assertion of one reality manifesting itself under two diverse forms, is an exanple of such a theory. Whatever we think of the example, to some such theory we must sooner or later come, if we would solve the problem completely" (Ibidem) p. 3)

Wanneer hierdie drie hipotesesnou gekontrasteer word, dan vertoon hulle eienaardige punte van ooreenkoms maar ook verskil. "If Automatism and Parallelism alike deny the action of mind upon body, automatism and interactionism agree with each other and differ from Parallelism in asserting causal relations of some sort between body and mind, and it is a question which is the deeper gulf. The great question is not in which direction the causal influence runs, but whether the relation of mind and body is such as to permit of causal relations at all." (ibidem p. 4) Uit hierdie hipotese wat aangevoer word, vloei nou verder 'n nuwe reeks van probleme voort: "the principle of the conservation of energy, the mechanical theory of life, the biological doctrine of evolution, etc. all converge and come to a focus in the problem of the relation of mind and body. Not only so, but every one of these conceptions is vitally engaged, and will be found to stand or fall or suffer total transformations, according as we espouse interactionism, automatism, or parallelism." (Ibidem p. 7).

As hierdie drie verklaringshipoteses nou op die keper beskou word, vind ons dat hulle nie slegs verskillende interpretasies is van dieselfde feite nie, maar hulle afwykinge ten opsigte van die feite self aanvaar.

(i) Interactionism assumes that for ~~action~~ certain physical events, namely, those immediately consequent upon our volitions, no adequate cause is discoverable on the physical side. It assumes the non-existence of certain physical facts whose existence is assumed by automatism and parallelism.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



And the analogous proposition might be worked out for the case of sensation: automatism and parallelism assume that the brain-event which accompanies or immediately precedes a sensation goes on to produce all the physical effects which it would have produced, had there been no sensation; whereas interactionism assumes that the brain-event exhausts itself in producing the sensation, and therefore has no physical effects.

(2) Interactionism would seem to require the assumption that the sensational brain-event happens just previously to the sensation, since the cause must necessarily precede the effect in time, and the volitional brain-event for the same reason just subsequently to the volition. Automatism agrees with interactionism in its account of sensation, but in its account of volition reverses the temporal relation, making the volition come after the volitional brain-event instead of before. Parallelism, finally, assumes that sensational brain-event and sensation, volitional brain-event and volition happen simultaneously.

(3) Automatism and parallelism alike involve the assumption that all mental states - not only sensations and images, but also judgments, pleasures and pains, desires, volitional decisions, nay even the consciouness of self-have events correponding to them in the brain. Interactionism commonly disputes this, holding that the 'higher' mental states are without cerebral correlates." (Ibidem p. 8-9).

Oënskynlik lyk dit dus heeltemal plousiebel, dat die teorie van wisselwerking met sy wedersydse kousale beinvloeding die probleem bevredigend kan oplos, veral steunende op die wilsvryheid (psigologies gesproke) en insig van die siel wat daardeur selfstandig optree, en die liggaam gebruik soos iemand 'n masien gebruik. Die vraag ontstaan egter: bevestig die teorie die feite van wisselwerking? Die hipotese van Parallelisme skyn egter om 'n ewe aanneemlike alternatiewe interpretasie te gee, een wat selfs bo dié van wisselwerking uitgaan. "Now, when a sensory nerve current

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



seems to cause a sensation, parallelism tells us that it really causes a sensational brain-event, which is merely accompanied by the sensation: and there is nothing in the facts which would permit us to gainsay the account. The sensational brain-event being wholly removed from our knowledge, the assertion of its concomitance with the sensation is as likely to be true as that of their sequence. In the same way, when a volition appears to cause a bodily movement, parallelism tells us that it is accompanied by a volitional brain-event which is the real cause of the movement; and again, there is nothing in the bare facts to contradict such a view" (Ibidem p. 22)"what the interactionist, in all these cases, takes for an action of mind on body, is in reality, on the purely physical side, and action of the brain upon the body. Nor can we, at this stage, deny the legitimacy of the parallelists interpretation, or demonstrate interactionism simply by insisting on the facts. The facts are wholly neutral, and would be exactly what they are on either the interactionist or the parallelist hypothesis." (Ibidem p. 23) .

Similarly Parallelism has an alternative interpretation to offer for the interactionist and automatist in the apparent action of body and mind. It tells us that the sensory nerve-current calls forth a sensational brain-event; it tells us that the intra-cerebral current calls forth an ideational brain-event which is merely accompanied by the idea (Ibidem p. 24) ... For to conceive the brain as acting on the mind is to concieve the mind as existing prior to such action and as undergoing modification - to conceive them, in short, as separate existents. But, if brain and mind are separate existents and mind dependent on brain, only for stimulation, how is it possible that excessive stimulation should destroy the existence of mind?"(Ibidem p. 33). Parallelism is, no more than automatism or interactionism, an ultimate or philosophical account of the relation of mind and body, as its advocates are apt to

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



suppose. It merely formulates the empirical connection without attempting to explain it, and thus belongs rather to physiological psychology thatn to metaphysics. The conception of concomitance or parallelism, on its positive side, involves the two elements of simultaneous happening and invariable connection- in one phrase, uniform co-existence: elements both of the empirical order." (Ibidem: p. 330).

Wanneer die disparate verskille tussen gees en stof gehandhaaf word, dan is dit selfevident, dat ons, met betrekking tot die teorie van wisselwerking op 'n metafisiese Dualisme afstoot, en nou mag 'n streng-deurgevoerde Dualisme empiries beskou, die geskikste wees as 'n werkhipotese, maar sodra ons egter ons aandag vestig op meer fundamentele probleme, "über das Gegebene hinausgehend" dan skiet dien= Dualisme kort om bevredigende en aanneemlike hipoteses dien aangaande te verskaf. Ook watx die verhouding tussen bewussyn en cerebrale prosesse aangaan, meen Strong dat ook hier g'n sprake kan wees van kousale beinvloeding nie. Hy kom gevolglik tot die onwrikbare oortuiging, dat daar hoegenaamd g'n kousaliteit bestaan tussen geestes- en liggaamsprosesse nie. Maar 'n psigo-fisiese prinsipe van fundamentele belang kom aan die lig, n.l. dat die bewussyn onafskeidbaar met die breinprosesse saamgaan, en in die afwesigheid daarvan nie kan plaasvind nie. Hy noem dit "The Law of psychophysical correlation" a name which expresses the fact of intimate connection without any causal or metaphysical implications. This law then sums up all that is unquestionably contained in the three classes of facts" (Ibidem p. 38)

Soos twee parallele lyne langs mekaar lê, en nooit mekaar sny nie, so loop die psigiese en fisiese (of fisiologiese) prosesse langs mekaar af, sonder om mekaar te beinvloed. Vir elke bepaalde fisiologiese proses vind ons 'n parallele en bepaalde psigiese korrelaat, en vice versa. Elke psigiese proses het 'n psigiese oorsaak, en parallel hiermee het elke fisiologiese proses sy fisiologiese oorsaak.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



omgekeerd. Ook wat die tydsaspek aangaan, verloop hulle simultaan. "The correspondence which is essential to the theory has its temporal aspect, and implies that the two events begin at the same instant, and continue for the same length of time, the first thousandth-of-a-second of the one being synchronous with the first thousandth-of-a-second of the other, the second thousandth with the second thousandth, and so on." (Ibidem. p. 69). "Parallelism is the total and consistent denial of causal relations between mind and body, the view that the relation is of a different nature. The assumption of any responsibility of one for the other, of any dependence of one on the other, not only contradicts its anti-causal essence, but is inconsistent with the thorough-going correspondence it involves. This correspondence applies not merely to the elements on each side, but also to their relations and arrangement.... The correspondence implies, in other words, that the mental element has the same place and function in the mental series that the physical element has in the physical series. If, then, the cerebral correlate of a mental state is a cause, the mental state must be one likewise, and cannot be a pure effect; and if two cerebral correlates are causally related, so also must be the corresponding mental states, and they cannot be mere accidentally sequent side-effects of the correlates as causes. In a word the parallelism extends to causal relations." (Ibidem p. 79-80) Ook wat die behandeling van die Outomatisme- en wisselwerkingshipotese betref, kom Strong tot die s.i. onomstootlike waarheid wat hom dwing om alle konsaliteit tussen bewussyn en breinbewegings as onaanneemlik en verwerplik überhaupt te bestempel. "No satisfactory reasons have been produced for conceiving the relation between consciousness and the brain as a causal one, in which the brain is antecedent and consciousness consequent." (Ibidem: p. 100)

Die argumente waarop voorstanders van die hipotese van 'n universele parallelisme gewoonlik terugval, is die van konservasie en konstans van energie, en die aard van die kousale verhouding. Wat die eerste argument betref, so word beweer

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



dat die hoeveelheid energie, potensiëel sowel as kineties, 'n konstante kwantiteit is. Nou bevind sig die verdedigde hipotese in volkome ooreenstemming met hierdie "Universal Law of all natural phenomena" (Helmholtz) As lugtrillinge in geluid vertolk word, verloor waarskynlik die proses g'n energie nie, maar as die wil oorsaak word van liggaamsbewegings, dan moet ons 'n nuwe soort energie aanneem, wat by die bestaande bykom, en dus die totale energie vermeerder, dus die konstans van energie verander. Die twede argument ten gunste van die teorie van Parallelisme konstateer dat die konsale verbouding van so'n aard is, dat dit nie fisiese gebeurtenisse met psigiese en omgekeerd kan verbind nie, maar slegs gebeurtenisse van dieselfde soort. Die heterogeneïteit van liggaam en siel, empiries gesien, maak dat onmoontlik om te verstaan hoe 'n konsale wisselwerking kan ontstaan of plaasvind. Waar die filosofie en wetenskap nog geen verklaring kan gee van konsale werkinge van stof en stof nie, kan ons nog minder 'n verklaring van konsale werkinge tussen siel en liggaam verwag.

In die eerste gedeelte van sy werk stel Strong hom tot taak, om op oortuigende wyse te verduidelik op welke gronde hy vanuit 'n empiriese standpunt die hipotese van 'n psigo-fisiese parallelisme bo enigeen van die van wisselwerking en Outomatisme verkies. Vervolgens behandel hy die probleem ook vanuit 'n metafisiese standpunt. Vir die feit dat ons hierdie historiese kontribusies slegs kursories behandel, gee ons derhalwe ook net 'n sinopsis van sy metafisiese eksposisies, en daarby veral hoe hy die materiële of buitewêreld op basis van 'n idealistiese standpunt interpreteer. Ons siteer wat Strong self aanvoer: p. 294-295.

(1) The assumption that material objects exist independently of the mind involves a series of difficulties. In the first place, the immediate perception of objects so existing at a distance from the body is consistent with the fact that they call forth perceptions only by acting on the body.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



(2) The assumption that perception acquaints us with the nature of objects is inconsistent with the fact that certain at least of the qualities of objects are secondary and subjective.

(3) The notion of perception as a function that takes us outside the mind and gives us immediate intuition of realities existing there, involves a psychological (or epistemological) impossiblity. We can have immediate intuition only of our mental states.

(4) Material objects being immediately intuited, therefore, exist as mental states. If there are realities outside the mind, they can be known only through the medium of our mental states, that is, representatively.

(5) Phenomenalism, or the denial of such realities is a perfectly logical theory of perception; the fact that it makes objects cease to exist when we cease to perceive them being no valid argument against it. But it gives us a mutilated and incoherent conception of the Universe, and it leads logically to solipsism.

(6) To restore Unity to the world, to fill out the causal order, to explain the evolution of minds, we must assume things-in-themselves.

(7) The prime reality, the only reality ever immediately given, is consciousness. Matter is not a reality but a phenomenon. As such it symbolizes things-in-themselves, whereas mental states as such symbolize nothing.

(8) Since consciousness is not in space, things-in-themselves are not, strictly speaking outside or beyond it, but only other than it; and the world composed of consciousness and things-in-themselves is not in space, though it may be in something of which space is the symbol.

(9) Since consciousness is the only reality of which we have any immediate knowledge, and therefore our only sample of what reality is like, we have no other conception of reality. Hence we must assume things-in-themselves to be mental in their nature; and this is the more necessary, that individual minds arise out of them by evolution."

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



hierdie negetal metafisiese stellinge insoverre dit die interpretasie van 'n objektiewe Dasein aangaan, word nou op die liggaam-siel probleem toegepas. As fundamentele werklikheidshipotese is hierdie probleem reduseerbaar tot óf 'n Dualisme, Materialisme, Idealisme of Fenomenalisme. Ontologiese teorieë kan verder verdeel word in twee groot groepe, al na gelang hulle berus op 'n realistiese of fenomenalistiese grondslag. Op basis van sy metafisiese implikasies is alle fenomenalisme verwerplik assulks. Maar vanuit 'n realistiese grondslag ontstaan die probleem van die verhouding tussen die bewussyn en dinge-op-hulleself soos gesimboliseer deur die brein. "There are two possibilities: either the mind is distinct from the things-in-themselves symbolized by the brain, and associated with them as we commonly conceive mind and brain to be associated; or else it is identical with them, and itself the reality which appears as the brain-process" (Ibidem p. 297) Die keuse tussen hierdie alternatiewe is 'n keuse tussen Dualisme en Monisme.

As ons die probleem vanuit 'n empiriese standpunt benader, en die wisselwerkingsteorie as verdedigbaar sou beskou, dan is ons wêreldbeskouing die van 'n psigofisiese Dualisme of Materialisme. Vanuit die standpunt van die Outomatisme sou ons dan te doen hê met 'n psigofisiese Materialisme of Fenomenalisme. Laastens vanuit 'n parallelistiese perspektief sou as ontologiese hipotese geld 'n psigo-fisiese Monisme - "which looks upon mind and body as of equal reality or rather unreality, and interprets them as parallel manifestations or aspects of a single real being," of 'n psigo-fisiese Idealisme, "which regards mind as alone real and matter as phenomenal, and by means of this hypothesis explains their connection." (Ibidem: p. 299)

Vervolgens gaan Strong nou oor om elk van hierdie ontologiese hipotheses aan 'n strenge toets, empiries sowel as metafisies, te onderwerp, en konkludeer hy, dat alle Dualistiese, fenomenalistiese sowel as materialistiese hipotesis op basis van wisselwerking en outomatisme op

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



naief-realistiese grondslag berus. "They are simply the common-sense conceptions of every-day life, which the writers have taken over uncritically." (p. 300) Laastens behandel hy dan ook die parallelistiese hipotese vanuit 'n ontologiese perspektief, eerstens psigo-fisiese Monisme "which makes the physical and mental series co-ordinate in point of reality, and regards them as parallel manifestations of a single real being," en psigo-fisiese Idealisme "which makes mental series alone real, and the physical merely phenomenal." (Ibidem: p. 331) Psigo-fisiese Monisme meet skerp onderskei word van 'n metafisiese Monisme - "the doctrine that the Universe is fundamentally one." Psigo-fisiese Monisme trag om die empiriese parallelisme te verduidelik, deur aan te neem, dat liggaam en gees teenoorgestelde sye of manifestasies is van een enkele hulle ten grondslagliggende realiteit. Hier bevind ons ons ~~of~~ op Spinosistiese bodem n.l. dat denke en uitgebreidheid verskillende realiteitsmodi is van 'n "umbekannter Dritte" of op Kantiaanse gebied - "Kant regarded not only physical facts but also mental states as phenomena, and assumed things-in-themselves behind the latter as well as behind the former." (Ibidem p. 333) En aangesien bewussynsverskynsele hiervolgens g'n realiteitseksemplare is nie, maar dat die Realiteit sigself hierdeur manifesteer, het Kant begryplikerwyse gekonkludeer, dat ons die Realiteit nie in terme van beide kon vasle nie, maar "as neither matter nor a thinking being," m.a.w. psigo-fisiese Monisme is die teorie van die Onbekende (the Unknowable). In hoeverre geluk dit hierdie monistiese hipotese nou om die probleem op te los? "The explanation it offers seems at first-sight plausible: the two series are held together by their common relationship to the One Substance. Assuming that a reality can project into space manifestations of itslef or phenomena, no reason appears why it should not project two different kinds, and project them in parallel series. But once cast doubt on the reality of such projection, and the theory collapses. Collapsing, it leaves on our hands three

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



associated things, in place of the two whose associations we set out to explain, with never a hint as to the mode of their connection." (Ibidem: -. 335)

Na finaal dan aggehandel te hê met al hierdie moontlikhede, kom Strong tot die s.i. enigsmoontlike verklarings-hipotese n.l. die van 'n psigo-fisiese Idealisme: "the assumption that the reality symbolized by the brain-process is consciousness itself."(ibidem: p. 336) Hierdie beskouing, wat gebaseer is op die hipotese van dinge-op-hulleself, en dus meer op 'n realistiese as fenomenologiese grondslag gefundeer is, neem aan, dat die ding-op-sigself soos gesimboliseer deur die harsingbewegings die begeleidende bewussynsverskynsel self is. "Suppose that by means of a surgical operation and with the aid of microscopes far more powerful than any yet invented, I were enabled to see the molecular changes in another person's brain. On the realistic hypothesis, we are bound to regard these changes as the manifestation of an extra-mental fact. What is this fact? Is it a reality distinct not only from my perception but also from the other person's consciousness? Is there, intermediate between his consciousness and my perception of his brain, a real brain sustaining peculiar relations to his consciousness; or is there no such intermediate reality? May it not be that his perceived brain, or his brain-process, is in some sort the manifestation of his consciousness, and his consciousness accordingly "the-thing-in-itself that appears as his brain-process? " (Ibidem: p. 336). As ons die bewussyn as 'n realiteit beskou, en vanuit die standpunt van ander bewussyne as 'n ekstra-bewussynsrealiteit, dan moet laasgenoemde slegs deur die breinprossese gesimboliseer word om hierdie ding-op-sigself te wees. "Thus if psycho-physical Idealism be true, other minds are not merely extra-mental realities, they are the first cases of things-in-themselves" (Ibidem): p. 337) As die bewussyn 'n realiteit is en die breinproses 'n verskynsel, 'n waarneming in 'n ander bewussyn, wat is dan natuurliker om aan te neem, dat eersgenoemde

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



die realiteit is, soos deur laasgenoemde gesimboliseer? Is die breinproses op die keper beskou nie die openbaring van 'n begeleidende bewussyn (mind) nie? "The law of psycho-physical correlation, which seemed to bind the mind to the brain as a mere epiphenomenon, is now seen to bind the brain to the mind as the latter's adequate external expression, its apparent materialism being converted as by magic into idealism." (p. 338)

Ons het twee entiteite: die breinprosesse en die bewussynsverskynsele: die breinproses is 'n verskyning, en elke verskyning simboleer 'n realiteit, en die bewussyn as-sulks is 'n realiteit. Dus: so konkludeer alle psigo-fisiese materialiste en moniste, word die breinproses gesimboliseer deur 'n realiteit waarvan die bewussynsverskynsel 'n openbaring is. Dis egter net 'n verskuiwing van die probleem, "for if reality symbolized by the brain-process is distinct from consciousness, then the two are loosely and externally attached as we commonly conceive brain and mind to be attached (Ibidem: p. 338) Maar indien die realiteit soos gesimboliseer deur die breinproses die bewussynsverskynsele self is, dan is die verhouding van siel en liggaam aangetoon, en die probleem opgelos. Psigo-fisiese Idealisme is dus meer 'n identiteits-leer as 'n Parallelisme. "It realizes intelligibly the postulate of one reality with two aspects set up but not realized by psychophysical monism. By making the physical series merely phenomenal, it does away completely with the absurd dependence of the mental on the physical asserted by psycho-physical materialism, while acknowledging the undeniable dependence of the mind on the other realities which with it appearx as the body. Subordinating the physical to the mental, and conceiving the latter as alone real, it accords as neitner the materialistic nor the monistic doctrine does with the fundamental principle of all idealistic philosophy, and is therefore justly entitled to its name."(Ibidem: p. 343-344) .

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



## HOOFSTUK III

## DIE WESE VAN DIE PSIGISMONISME.

### A: METODE.

Op basis van die voorgaande historiese perspektief t.w. die ewolusionistiese Panteisme van die Stoa, die panteistiese-naturalistiese Monisme van Spinoza, die objektiewe Idealisme van Schelling, die Panpsychisme van Fechner, die idealistiese Monisme van Paulsen, en die psigo-fisiese Idealisme van Strong, sal die hipotese bekend as die Psigiesmonisme des te meer plousiebel skyn, veral steunende op die kennisteoretiese ondersoekinge van die Groningse wysgeer.

Aangesien Heymans hom skerp onderskei van sy tydgenote, veral wat metode aangaang sal dit nodig wees, om noukeurig aan te toon, hoe die stene van sy massiewe denkgebou gelê word. Sy metode is 'n EMPIRIES-INDUKTIEWE. Elk van hierdie terme verdien nadere toeligting.

(1) Empiries: In sy Metafisika, soos trouens ook in sy hele filosofie überhaupt, kies Heymans gedurig die ervaring as uitgangspunt, " die Erfahrung als Grundlage". Empiries moet baie noukeurig onderskei word van Empirisme. Waar laasgenoemde 'n kennis-teoretiese leer is, waarvolgens ons kennis nooit die ervaringsgegewene oorskry nie, - "über das Gegebene hinausgehend" - daar beteken empiries slegs 'n metode, 'n wetenskaplike behandeling, wat daarin bestaan, om oral en altyd die mees-noukeurige en volledige beskrywing en bepaling van die bybehorende ervaringsfeite te verskaf, op basis waarvan die hele verdere ondersoek moet geskied.

"Wenn einer mich aufforderen sollte, 'ä möglichst kurz zu sagen, wodurch eigentlich meine philosophischen Untersuchungen sich von denjenigen der meisten Zeitgenossen unterscheiden, so würde ich antworten: dadurch, - daß diese Untersuchungen überall empirische Methoden verwenden und dennoch ebenso allgemein zu antiempiristischen Ergebnissen gelangen. Das mag aussehen wie ein Paradox, vielleicht sogar wie ein Widerspruch, - jedoch nur deshalb, weil man sich durch die Ähnlichkeit der Worte "empirische Methode"

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

und "Empirismus" irreführen läszt und die Verschiedenheit der zugehörigen Begriffe übersieht. Diese Verschiedenheit liegt darin, dasz die empirische Methode eben, eine Methode, ein wissenschaftliches Verfahren ist, welches darin besteht überall eine möglichst genaue und erschöpfende Feststellung der einschlägigen Erfahrungstatsachen der Untersuchung zugrunde zu legen; wogegen der Empirismus eine erkenntnistheoretische Lehre ist, nach welcher unser Wissen niemals die Grenzen desjenigen, was uns in jenen Erfahrungstatsachen gegeben ist, überschreiten kann." (Selbstdarstellung: p.1.)

As gemeenskaplike ondergrond vir die hele denkrigting van Heymans kan twee "leitende Gedanken" gekonstateer word, waarvan die een is die oortuiging van die bruikbaarheid en onontbeerlikheid van die empiriese metode in die filosofiese disiplines, en die ander die oortuiging van die werklikheid en onloënbaarheid van die bewussyn en bewussynservaringe. Wanneer Heymans aantoon dat die empiriese metode 'n onontbeerlike element uitmaak in die wysgerige wetenskappe, dan bedoel hy daardeur, dat hierdie wetenskappe, eweas die natuurwetenskappe en die Psigologie as uitgangspunt vir haar ondersoekinge en as toets vir die betroubaarheid van haar resultate nêrens finaliteit en algemeengeldigheid mee bereik nie, indien nie die meesvolledige en die mees-noukeurige kennis van die feite van die betreffende gebied gedurig in oënskou geneem word nie. Vir die Metafisika as algemene werklikheidswetenskap is dit eintlik vanselfsprekend. Indien die natuurwetenskappe sowel as die Psigologie op 'n empiriese basis van die feite wat binne haar eie gebied lê, stelselmatig tot wette en teorië van steeds grotere algemeenheid opstyg, waarom sal dan hierdie weg verlaat word, wanneer die finale stap gedoen moet word, n.l. een wat tot die alleralgemeenste wette en teorieë voer? Maar ook vir die sogenaamde normatiewe wetenskappe: kennisteorie, Etiek en Estetiek geld presies dieselfde. Die begrippe van waarheid, goedheid en skoonheid waarvan die inhoud deur hierdie wetenskappe gedefinëer en vasgelê word, is ons

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



tog per slot van sake net as gevolg van selfwaarneming bekend. Sonder hierdie selfwaarneming sou selfs die betreffende woorde sin- en waardeloos wees. Vir die feit egter dat ons hierdie terme verstaan, hulle daagliks gebruik, en hulle in ons eie denkstruktuur potensiëel setel, is dit evident, dat die begrippe wat ons daarmee verbind, al geld hulle dan ook in die terminologie van Kant as "verworrene Begriffe", elemente is, "welche wir täglich in uns selbst erleben." Hulle word derhalwe nie van "sonstwoher" in die spel ingesleep nie, maar dien slegs om eksplisiet te maak wat reeds implisiet aanwesig is. En hoe sou dit dan ook anders kan geskied, as dat ons onsself sorgvuldige rekenskap gee, in watter gevalle, onder watter voorwaardes en op welke wyse ons hulle aanwend. Dit alles loop tog maar uit op 'n empiriese metode van ondersoek, insake oordele en beoordelinge, en dis nie van belang ontbloot nie, om n.l. op te merk hoe ook diegene wat teoreties ander sienswyses toegedaan is, hulle tog in die praktyk nie daarvan kan loswikkel nie, om hulle van die desbetreffende feite rekenskap te gee.

Die vraag is dikwels geopper, n.l. hoe dit moontlik kan wees, dat alle denkers temidde van die grootste verskeidenheid almal dieselfde algemene gevolgtrekkinge kan maak, uit wat 'n konkreto vir waar, goed en skoon, geld. Die antwoord op hierdie vraag is eenvoudig. In plaas van dat denkers van hierdie kaliber vooraf eers hulle begripsbepalinge opstel, formuleer en vasle, en dan sou nagaan watter gevolgtrekkinge daaruit kan gemaak word, het hulle eenvoudig van die staanspoor af 'n algemene voorstelling van die dinge wat vir hulleself en ander as feitlikhede geld, m.a.w. wat as waarheid, goedheid of skoonheid beoordeel kan word, en stuur nou eenvoudig af op begrippe, waaronder hierdie beoordelinge gegroepeer word op soortgelyke wyse en met dieselfde reg soos die natuurondersoekers afstuur op hipoteses wat van die te verklare Natuurverskynsele rekenskap moet gee. Die enigste onderskeid bestaan hierin, dat n.l. die natuurondersoeker weet wat hy doen, en sig gevolglik alle moeite ge-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

troos, om sy feite so volledig en akkuraat moontlik te bereken, terwyl menige filosoof hom met 'n oppervlakkige ondersoek tevrede kan stel, en dan nog in alle opregtheid en eerlikheid durf glo, dat hulle onafhanklik hiervan tot hulle besluite geraak het. "Diese beiden Grundgedanken also, derjenige von der empirischen Methode, und derjenige von der Echtheit des Bewusztseins, haben sich in meiner Arbeit so vollständig durchdrungen, dasz wenn einer von diesen beiden aufgegeben werden müszte, von dieser Arbeit, auszer den Ergebnissen der reinen Tatsachenforschung, nahezu nichts übrig bleiben würde. Wenn die empirische Methode in der Filosophie kein Vertrauen verdiente, müszte alles was ich für wahr gehalten habe, sein Fundament verlieren; und wenn die Echtheit des Bewusztseins sich nicht behaupten liesze, würde daraus folgen, dasz ich überall diese Methode verkehrt angewendet hätte (Abschiedsvorlesung: p. 7).

Nou is dit 'n merkwaardige, maar maklik verklaarbare feit, dat hierdie twee rigtinggewende gedagtes byna orals geskeie in plaas van gemeenskaplik betrag word, behalwe in die werke van Theodor Lipps. Die rede vir hierdie separatistiese ooglopendheid word kensketsend deur Heymans aangetoon. "So wie in meinen "Gesetzen und Elementen des wissenschaftlichen Denkens" die Probleme der Erkenntnistheorie und in meiner "Einführung in die Metaphysik" das Weltproblem, habe ich in dem vorliegenden Buche versucht, die ethischen Probleme nach empirischer Methode ( d.h. also: indem diejenigen Erfahrungen, welche zur Aufstellung der betreffenden Probleme geführt haben, überall als Ausgangspunkt und Prüfstein der Erklärung verwendet werden) in Angriff zu nehmen. Hier wie dort ergibt sich aus der Anwendung dieser empirischen Methode keine Bestätigung, sondern vielmehr eine entschiedene Zurückweisung empiristischer und relativistischer (also die apriorischen Grundlagen des menschlichen Denkens und Wertens leugnender) Theorien. Und hier wie dort wird voraussichtlich die Zahl derjenigen, welche sich meinen Ausführungen anschlieszen können, eine geringe sein. Denn

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Empirie einerseits, Empirismus und Relativismus andererseits gehören nun einmal, zwar nicht logisch, wohl aber psychologisch, enge zusammen. Nicht logisch: denn hier so wenig wie sonst entscheidet die angewandte Methode von vornherein über die Ergebnisse der Untersuchung Wohl aber Psychologisch denn die Gemütsart beeinfluszt häufig in bedenklicher Weise die wissenschaftliche Orientierung; die "toughminded" nach James, die "Ganzen" nach Adickes sind darauf eingestellt überall andere Dinge für plausibel oder gar selbstverständlich zu halten als die "tender-minded" oder die "Halben." Jene fühlen sich heimisch im Wechsel der Erscheinungen und haben von vornherein die Neigung, alles als ein Ergebnis dieses Wechsels aufzufassen; diese empfinden das Bedürfnis nach einem festen, apriori gegebenen Boden, und glauben denselben nur auf dem Wege apriorischer Deduktion finden zu können. Dasz aber die Erforschung der wechselvollen Erscheinungen, so wie in der Naturwissenschaft ewige Gesetze, so auch in der Erkenntnistheorie und in der Ethik aprioriscbe Principien ans Licht fördern könnte, kommt weder jenen noch diesen in den Sinn. Und darum laufen die ersteren Gefahr, aus ihren Erscheinungen anders hervorzuholen, als in denselben liegt, die letzteren, den geraden weg nach ihrem apriori stets wieder zu verfehlen." (Vorwort: Einführung i.d. Ethik).

Ook met betrekking tot 'n geldige metode op die gebied van die Etiek stel Heymans homself die pertinente vraag: wie soll nun diese Untersuchung (n.l. die laaste kriteria oorx die wese van die goeie en die kwaaie, en die aanwendbaarheid van hierdie kriteria op die lewe, m.a.w. sedelike beoordeling) geführt werden? wo und wie haben wir das Kriterium der sittlichen Beurteilung zu suchen? En dan antwoord hy onomwonde: Zur vorläufigen Orientierung wäre daran zu erinnern, dasz wir überall, wo wir über irgend einen Gegenstand uns zu unterrichten wünschen, zunächst diejenigen Erfahrungen zu Rate ziehen, durch welche wir von jenem Gegenstande Kunde erhalten, und auch des weiteren

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



stets wieder unsere Hypothesen, und theorien in Bezug auf Jenen Gegenstand an diese Erfahrungen prüfen. Welche sind nun die Erfahrungen, welche uns veranlassen, nach einem Kriterium der sittlichen Beurteilung zu suchen? wie kommen wir übernaupt auf den Jedanken, dasz es ein solches Kriterium gibt? Die Antworten musz lauten: Zu diesem Jedanken veranlaszt uns nichts anderes, als die Erfahrung der sittlichen Billigung oder Miszbilligung, welche wir täglich in uns selbst erleben.

Alle gevalle van sedelike beoordeling lever genoegsame bewys "dasz wir ein Kriterium der sittlichen Beurteiling verwenden, und also auch wohl besitzen." (Einführung in die Ethik: p. 4) Zusammenfassend müszte eine "ethische" Untersuchung formal als eine empirisch - analytische, material als eine psychologische bezeichnet werden. Empirisch müszte sie heiszen, sofern sie von den tatsächlich gegebenen sittlichen Urteilen ausgeht; analytisch, sofern sie aus diesen gegebenen sittlichen Urteilen ein in denselben sich offenbarendes allgemeines Gesetz oder allgemeines Kriterium abzusondern versucht; psychologisch endlich, sofern jene sittlichen Urteile eben als Bewusztseinstatsachen gegeben sind, und das gesuchte Gesetz oder Kriterium die verborgene letzte Voraussetzung, welche diesen Bewusztseinstatsachen zugrunde liegt, erkenntlich machen soll" (Einführung in die Ethik p. 6).

Wat die metode in die Metafisika self betref, sê Heymans: "Die Methode der Metaphysik ist die nämliche, welche in dem erklärenden Teile aller Realwissenschaften üblich ist: (en die metode in hierdie wetenskappe is immers juis 'n empiriese) sie umfaszt erstens die Kenntnisnahme von den gegebenen Tatsachen, zweitens die Auffindung der darin enthaltenen, auf verborgene Bedingungen derselben zurückweisenden und wenigstens eine relative Bestimmung dieser Bedingungen ermöglichenden Rätsel/ oder Probleme, drittens den Versuch durch Hypothesenbildung und gewissenhafte Verifikation der Hypothesen, von diesen Bedingungen eine weniger relative bzw. absolute Erkenntnis

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



zu gewinnen. (Einführung in die Metaphysik: p. 21).

Veelvuldig bestaan die opvatting dat 'n denker wat hom sou bedien van 'n empiriese metode van ondersoek, genoop word, om van die staanspoor af aan te neem, dat die feite waarmee hy opereer, onvoorwaardelik en altoos tot die ervaring beperk moet bly, gevolglik altoos relatiewe en nooit absolute "Erkenntnis" sal oplewer nie, of soos Heymans dit so dikwels formuleer: "nirgends uber das Gegebene hinausgehend" nie. Stilswyend word aangeneem, dat die empiriese metode slegs 'n genetiese verklaring kan gee, d.w.s. 'n terugvoer, 'n reduksering van ons teoretiese, etiese en estetiese insigte tot iets anderesoortigs, b.v. tot toevallige assosiasies of hedonistiese gevoelens. Dis egter geheel-en-al onjuis. "Wer die empirische Methode anwendet, braucht keineswegs von vornherein anzunehman, daz die Tatsachen, mit denener aufängt, mirgends über sich hinausverweisen können; wie denn in der Tat die Naturwissenschaft, das unerreichte Vorbild empirischer Forschung, stets geglaubt hat, in ihren Erklärungshypothesen ein Wissen auch um Nichtgegebenes erzielen zu können... die empirische Forschung kann, im Seelenleben wie in der Natur, ebensowohl ewige Gesetze wie geschichtlich bedingte und ursächlich zu erklärende Regelmäszigkeiten ans Licht bringen; sie musz sogar überall versuchen, die letzteren auf die ersteren zurückzuführen.... Also auch in Bezug auf die Erklärungsprinzipien entscheidet die Wahl der empirischer Methode in keiner Weise darüber was mittels derselben gefunden werden soll." (Selbstdarstelling p. 1,3).

Hierin lê juis die eienaardige van 'n empiriese metode van ondersoek, n.l. dat wanneer hierdie metode onderskei word van empiristiese resultate, dat juis indien goed toegepas, tot anti-empiriese uitkomste lei. Wat ons van 'n ondersoekingsmetode mag verlang, is dat dit ons primêr 'n kriterium aan die hand moet gee, wat in 'n bepaalde geval juis is of nie. "Nu staan wy eenmaal als infrasubjecten aan de mogelykheid van dwaling bloot; wy kunnen ook onjuiste

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



meeningen koesteren." (poortman: Tweëerlei Subjectiviteit: p. 98) Om in 'n gegewe geval uit te maak wat gegrond is, en wat miskien blote konstruksie is, kan ons nie beter doen, as om die denke self suiwer te laat spreek nie, en moet ons daarom dankbaar gebruik maak van die psigologiese oorsprong van al ons aprioriese oortuiginge. Dis juis die empiries-analitiese metode wat die denke wil laat spreek, so suiwer moontlik, met die uitsluiting van alle storende omstandighede. Is daar egter ook 'n redelike vermoede aanwesig, dat storende omstandighede afwesig en uitgeslote is, dan moet die resultaat ook aanvaar word, dan kan en moet ons op hierdie feitelike evidensie ook afgaan. Insoverre hierdie feitelike evidensie nog nie verklaar is nie, het ons reg om met die uitkoms nie tevrede te wees nie, maar die verklaring moet sig aan hierdie verkrege vaste punte hou.

(II) Induktief: Om die betekenis en funksie van die induksie aan te toon, kan ons dit korteliks kontrasteer met sy korrelaat n.l. Deduksie. Die een is empiries, die ander matematies. Volgens die een beginsel word die verskynsele ontdek, waargeneem en gregistreer, volgens die ander word die verskynsels bereken, afgelei, en van tevore aangekondig. Die deduktiewe metode gaan uit van die algemene en daal af tot die besondere, die induktiewe klim op van die besondere tot die algemene. Deduksie gaan uit van algemene denke inhoude, en lei daaruit die besondere af, sy gaan derhalwe rasionalisties te werk, sy opereer met logiese gevolgtrekkinge en berekeninge, Induksie begin met die afsonderlike gevalle, wat die sintuiglike ervaring en waarneming ons bied as materiaal en lei daaruit insigte van algemene strekking af. Sy berus dus op 'n empiriese of sensualistiese basis. Sy werk nie net met logiese besluite nie, maar met noukeurige, planmatige ingestelde waarneminge, n.a.w. sy werk met eksperimente. Die natuurwetenskap pas beide metodes toe, by haar val induksie en deduksie mekaar aan. Die deduktiewe dien om te bevestig, eventueel te wysig of te verbeter wat langs induktiewe weg verkrege is, en daaruit af te lei wat daaruit afgelei kan word

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Maar in die nuwere wysbegeerte doen die verskynsel sig voor, dat of die een of die ander metode toegepas word. Maar geskiedenis vertoon dan ook twee reekse van denkers, waarvan die een byvoorkeur noëties, die ander byvoorkeur empiries te werk gaan.

Die twee metodes is n.l. teenoor mekaar te stel. In die geval van die deduksie het ons eers 'n vanselfsprekende waarheid, 'n evidensie of aksioma. Van so'n waarheid kan ons nou deduksies maak, en konklusies op basis daarvan trek. 'n Deduktiewe wetenskap is b.v. die Wiskunde. Die beginpunt lê in die aksiomas en definisies. So kan die hele Meetkunde b.v. opgebou word uit 5 aksiomas, n.l. die van homogeneiteit, Kontinuiteit, Driedimensionaliteit, Reglynigheid en Parallelliteit. Eweso kan ons aksiomas aantoon waarop die Rekenkunde en Meganika hulle argumente en konklusies baseer. Dieselfde geld vir die Logika, wat ook uitgaan van 'n sekere premisse. Indien grondig deurgedink, kan ons al reeds vooruit sê, wat gekonkludeer kan word, n.l. dit wat reeds ingeslote is. Die hele logika wil in oordele 'n verduideliking aantoon, daarom die sillogistiese redenasie. G'n nuwe waarhede word dan ook geopenbaar nie. Die Logika het dit nie te doen met die eerste premisse nie, maar wel met die eerste premisse tot die konklusie. Dis juis hier waar die onderskeidingsterrein van die Logika in lê. Dis nogeens suiwer deduktief.

Die induksie aan die anderkant is presies die teenoorgestelde. Dit gaan uit van die ervaring van die enkelgegewene om te kom tot algemene prinsipes enwette wat hierdie enkele feite of verskynsele beheers of ten grondslag daarvan lê. As ek b.v. opgrawinge maak en ek sou muntstukke vind, die jaartalle, ens. nagaan, dan kan ek b.v. tot die konklusie kom, dat hulle 500 vK. gestempel is. Hierdie formulering is 'n konklusie op ergaring gegrondves. Ek kom hier tot 'n algemene bewering wat ons sou kan noem volledige induksie. Hierdie volledige induksie is feitelik g'n induksie nie, maar 'n ervaring, en gevolglik ook g'n probleem nie. Induksie beteken 'n in- en daarheen lei- in- duco-. Volledige induksie

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



is niks anders nie as net ervaring. By die onvolledige induksie begin derhalwe eers die probleem. Die Natuurwetenskappe b.v. openbaar merkwaardige feite. Al gaan ons uit van die ervaring, beweer ons in die daarstelling of opstelling van die natuurwetenskaplike beginsels veel meer as wat net in die ervaring te kry is. Wat kan prinsipiëel ervaring ons leer? Kernagtig en baie raak antwoord Polak in sy Kennisleer Contra Materie-realisme p. 3.e.v.: "De Ervaring is onze beste Leermeesteres" - deze waarheid bevat voor een redelik denkende geest de weerlegging van het Empirisme! Uit geen enkel eindig getal gevallen hoe groot, hoe onmetelik het ook zÿ - volgt logies ook maar iets, ook maar de geringste waarschÿnlikheid zelfs, voor enig nieuw geval. Wie door ervaring wÿzer wordt - moet al wÿzer zÿn dan hÿ door ervaring worden kan. Wat kan, principieel, ervaring ons leveren? Nooit iets anders dan "comparatieve algemeenheid"... dat b.v. tot dusverre zo en zoveel malen, in verband met deze bepaalde plaats, een zekere waarheid heeft gegolden. Nooit dat deze waarheid overal, ten allen tÿde, dus ook morgen nog, zal gelden, dat haar niet-gelden onmogelÿk is". Of soos Kant dit formuleer: "Erfahrung lehrt uns zwar, dass etwas so oder so beschaffen sei, aber nicht, das es nicht anders sein könne. Zweitens: Erfahrung gibt niemals ihren Urteilen wahre oder strenge, sondern nur angenommene und comparative Allgemeinheit, so dass es eigentlich heissen musz: soviel wir bis jetzt wahrgenommen, haben, findet sich von dieser oder jener Regel keine Ausnahme."

Die vraag resteer nog: hoe kan ons beweringe maak oor dinge wat ons nie beleef of ervaar het nie? Uit die suiwere feite alleen bou g'n mens 'n enkele wetenskap op nie. Elke wetenskap is meer as net die feite, anders sal die hele wetenskap net 'n ervaring van feite wees. Tewens: dis die sin van die feite. Die feite van die Geskiedenis is g'n Geskiedenis nie, maar dis die "Sinn der Geshichte" waarop dit aankom. Dis trouens die geval met elkeen en almal van die afsonderlike wetenskappe. Ons ervaring van die feite is

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



g'n wetenskap nie. Hier is die probleem die van onvolledige induksie. Hoeveel eksperimente sou ons b.v. in die Fisika moet opstel, om tot 'n universele geldigheid geproklameer te word? Al sou ons ook die maksimum aantal maak, hoe weet ons dat daar nie gegewens te voorskyn sal tree, wat die vorige resultate sal loënstraf nie? Een denkrigting noem dit problematiese induksie, en betoog dat ons konklusies alleenlik reik sover as ons ervaring gaan. Veronderstel ons sou besig wees met eksperimente om die uitwerking van hitte op liggame vas te stel (b.v. Gravesand se Bal en Ring) en ek sou uit 99.9% van die gevalle opmerk dat metale onder warmte uitsit, sou ek dan die geregtig wees, om dit ook vir die honderdste geval te konstateer nie, alhoewel die ervaring dit nog nie bewys het nie? Ons kan konkludeer dat die honderdste geval gegewens dieselfde omstandighede, voorwaardes, ens., die resultate van die vorige sal bevestig, of identies daarmee sal wees. Die ganse natuurwetenskap sou geskok wees, indien dit anders sou wees. Ons beweer dat die natuurwetenskaplike stof hom so gedra, omdat ons besig is met 'n bepaalde aard van stof, omdat die stof homself moet wees, identies wees met sigself, sigself moet handhaaf, anders sal die identiteitsprinsipe ineen stort en omvergegooi word. Indien die problematiese induksie aanvaar word, kom dit in direkte botsing met die Logika, met die eise, wette en konstruksie van ons denke. Om derhalwe tot die Galileo-valwetformule $S = \frac{1}{2} gt^2$ te geraak, is slegs enkele proewe voor nodig.

1e Premisse: hierdie liggaam val met hierdie snelheid
Konklusie : Alle liggame val met hierdie snelheid of hierdie A val met hierdie snelheid (1e Premisse) .

Alle A val met hierdie snelheid (konklusie). Hoe kom ons van hierdie A tot alle A? Ons vind dit in die prinsipe van die kousaliteit. "Hoe kan, hoe wil die Natuurkunde, de fiere exakte, zegevierende wetenschap, deze haar grondstellingen, en vooral het causaliteitsbeginsel, dit fundament aller inductie zonder 't welk zy geen stap zou kunnen doen, rechtvaardigen. Door inductie? Maar de mogelikheid aller

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA


inductie berust op de causaliteit. Ook onze met de mond anti-causalistiese empiristen en positivisten geven aan het a priori alleen een andere naam : "Gelykvormigheid van het Natuurverloop," "functionele afhankelikheid" ... en meenen, dat het dan verdwenen is. Zy noemen de grond waarop zy gaan "lucht"... en wanen te vliegen! - Zy allen zyn overtuigd, gelyk elk van U in 'n lezers ... dat geen enkele verandering geschiedt - zonder oorzaak, - zonder iets vooraggaands, waarop ze noodwendig volgt. En dat geen waarneming, nog zoo vaak herhaald, ons ooit "causaal verband" noodwendig samengaan, levert, daaraan twyfelt, al sinds Hume, toch wel geen denkende geest meer." ( Polak:Kennisleer: p. 13)

"De natuurwetenschap gaat inductief te werk. Deze inductie is gedeeltelik kousaal, en in zooverre terug te brengen tot de wetten van Mill, gedeeltelyk uiterlyk ook niet, maar indat geval kan zy toch by nader inzien onder de causale inductie gesubordineerd worden. Behalwe van de logische wetten en de ervaring word by de inductie dus slechts van een verdere veronderstelling gebruik gemaakt: het causaliteitsbeginsel, dat, enkel formeel, zooals het aan de Millsche wetten ten grondslag wordt gelegd, luidt: aan iedere verandering gaan omstandighede-haar oorzaak- vooraf, waaruit zy noodzakelyk volgt. Met een dergelyke algemeene verklaring van een gevonden wettigheid stelt men zich echter niet tevreden, men zoekt een specialere en doet dit aan de hand van bepaalde critera : de tydelyke en de ruimtelyke contiguiteit, de aequivalentie van oorzaak en werking en het logisch verband tusschen deze beide, welke criteria als meteriele causaliteitsbeginselen eveneens tot het begrip oorzaak behooren. Om dezen stand van zaken te verklaren voldoet noch de associationistische theorie, noch de anthropomorphistische theorie. Deze laatste beweert, dat in de zelfwaarneming de noodzakelykheidsbetrekking tusschen oorzaak en werking is gegeven; deze afkomst van het causaliteitsbegrip blykt volgens haar ook uit het feit, dat historisch in het mythisch stadium van kinderen en primitieven de oorzaken steeds gepersoni-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



ficeerd worden. Doch het materieele causaliteitsbeginsel van de aequivalentie van oorzaak en werking kan volgens Heymans juist hier, uit den onbegrypelyken samenhang tussohen het psychische en het physische niet geput zyn, waardoor ook by de genoemde personificatie slechts van een overdacht van niet essentieele kenmerken sprake kan zyn (Poortman: Tweeërlei Subjectiviteit : p. 64-65). Daarenteen is dit moontlik om op die voetspoor van Hamilton alle kousaliteitsbeginsels, formele sowel as materiële, tot die reeds in die oudheid bekende veronderstelling, dat daar geen werklike onstaan en vergaan is, te herlei. Al is hierdie hipotese van Hamilton dus neelwaarskynlik juis, is daar tog nog behoefte aan 'n verdere verklaring, want dat al die bestaande onveranderlik is, is 'n sintetiese oordeel, waarvan ons oortuig is, dat dit vir die hele werklikheid moet geld. Watter gegewens daar in die onbewuste denke is, waarop dit sig baseer, is vir die oomblik nie aan te gee nie; hierdie gronde moet egter wel in verband staan met die tydsvoorstelling. 'n Soortgelyke regverdiging van die betreffende kennis sou na analogie moet gebeur, met die verklaring van die apriorise kennis van die logiese, aritmetiese en geometriese wette, alleen van 'n meer omvattende, bo-individuële standpunt uit. Heymans meen dat die kousalitéitsprinsipe niks anders as 'n verkapte of verdoeselde identiteit is nie. In die besig-wees met een eksperiment, is ons besig met 'n bepaalde aard van stof. Die aard en wese van hierdie ding gedra hom so, en sal hom altoos so gedra. Die geloof aan die identiteitseis staan onwrikbaar vas teenoor die veranderlike en wankelende massa. Die strewe van die kosmos is dus 'n identiteitsstrewe. Tenopsigte dus van die Oersubstansie wat 'n volmaakte identiteit is met al sy spesifieke en kaleidoskopiese verskeidenheid soos dit sig aan ons openbaar, moet alle onderskeidinge tog wegval. Vir die grote verskeidenheid in die wêreldgebeure moet daar 'n verklaringsprinsipe gesoek word wat die verskynsele deursigtelik en verstaanbaar sal maak.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Die voorgaande is 'n sinoptiese uiteensetting van die onderskeidingsterrein van die empiries - induktiewe metode. Uitgaande dus van die empiries-gegewene wat as onloënbare entiteite aan ons opgedring word, meer nog in ons setel, en vandaar deur "Hypothesenbildung" deur middel van induksie wat berus op kousaliteit, geraak ons tot 'n kosmiese en algemene beginsel, 'n vir-die-ganse-werklikheid-tengrondslagliggende substansie, 'n universele verklaringshipotese, die "Sein van alle Erscheinung, "The true Reality of things."

## B. DIE KENNISTEORETIESE GRONDSLAE VAN HEYMANS SE METAFISIKA.

Aangesien daar met betrekking tot die interpretasie van die buitewêreld, die ek-onafhanklike Dasein, die status van fisiese objekte ens., soms die grootste menigsverskil bestaan, en Heymans hier 'n eie standpunt inneem, is dit van aktuele belang dat ons sy interpretasie hier goed uiteensit.

Die verhouding van bewussyn en stof is een vam die belangrikste probleme van die filosofie. Om 'n pertinente vraag op hierdie kardinale probleem te stel, kan ons dit as volg formuleer: a) Wat is werklik spesiaal buite ons, en b) is hierdie werlike kenbaar? Nou is dit evident, dat die beantwoording van die laaste vraag die eerste moontlike maak.

Reeds by die eerste poging om hierdie vraagstuk in onderlinge verband op te los, gaan die paaie uiteen. Die eenvoudigste oplossing is wel om die bestaan van 'n buitewêreld volledig te ontken (Solepsisme) dat alleen die eie ek en sy bewussynsinhoude as werklik geld. Die ander uiterste is blykbaar 'n ekstreme materialisme en materie-realisme, soos dit in die praktyk byna nooit aangehang word nie: werklik is alleen die buitewêreld, wat eintlik g'n buitewêreld maar mag heet nie, maar enkel wêreld genoem moet word, daar die bewussyn of gees wat van die buitewêreld bewus is, maar 'n skrale troos ontvang, endie selfstandige bestaan daarvan uitdruklik ontken word. Die gees kom selfs nie eers in aanmerking as epifenomenon nie. Tussen hierdie beide uiterstes beweeg sig nou allerlei onderling baie uiteenlopende stand-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



punte, soos b.v. Solipsisme, Materialisme en Semi-Materialisme, Neo-kritisisme, Idealisme, Realisme in verskillende vorme, ens.

Met betrekking tot die kenvermoë in ewol-usionistiese sin van elke mens is sy filosofie eers dogmaties, daarna skepties, en uiteindelik krities. Dogmaties noem ons daardie denkrigting wat die resultate van die waarneming of die denke volle vertroue skenk, en daarvan oortuig is, dat die wêreld werklik so daaruit sien, soos ons haar waarneem of denkend konstrueer. Dogmaties is die nie-filosoferende, naiewe mens in sy denke en handele want by hom onstaan nie die behoefte om aan die geldigheid of moontlikheid van sy denke te twyfel nie. Dogmaties is ook verder die religie, namate sy sig vasklamp aan die waarhede van haar leerstellings, en in soverre hierdie leerstellings kennis verskaf aangaande die Jenseit; dinge wat bo die ervaring val en uitgaan. Dogmaties egter ook kan ons die filosofie van Plato noem insoverre hy die sintuiglik-waarneembare wêreld slegs as 'n sinsbedrog en illusie betrag, as 'n "Abbild" van die model, die "Urbild" waarha alles geskape is, sowel as die tuiste van die siel voor sy verhuising na die aarde. Nie minder dogmaties egter is die materialiste Democritus en Leukippus in hulle atome- en leë-ruimte opvattinge.. "Die oortuiging dat daar sekerheid van kennis is, of moontlik is, heet Dogmatisme. Nou is daar natuurlik baie verskillende soorte van Dogmatisme, in verband met die vraag op watter gebied of ten aansien van watter probleme 'n mens die bestaan van absolute waarhede of van absolute sekerhede aanneem. In sy eenvoudigste vorm tref ons 'n mens die dogmatisme aan veral by die onontwikkelde mens in die daelikse lewe, as starre voorbeelde wat sig onwillekeurig in ons denke vasgelê het. Dit belet die mens om ook die andere van sy oortuiging vir waar te hou., In die geloof speel die Dogmatisme 'n baie groot rol. Baie gelowiges het aangaande die waarhede Gods, sy woord en sy skepping absolute sekerheid. By die onontwikkelde mens vind dit voor in die godsdienstige aanneem en

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



en sonder deur na te dink, wat hulle skriftelik of mondeling deur hulle outoriteite meegedeel word. By hulle wat in die subjektiewe gevoel lewe, is dit 'n intuitiewe sekerheid van "nie anders kan dink nie" By die intellektuele persoon, wat dogmatiss verseker is, is dit 'n geval van "nie anders wil dink nie" Dogmatisme in soverre dit die religieuse raak, en die gelowige sekerheid of vertroue verskaf aangaande die onsterflikheid van sy siel, of die genade van God is toegeeflik, want hierdie doelmatigheidsgedagte is religieuse aangeleënthede is 'n noodgedwonge faktor. Maar dogmatisme in wetenskaplike en wysgerige probleme is 'n bewys van geestelike onrypheid (Clay: De ontwikkeling van het Denken: Afrikaans van my ).

By die Skeptisisme het ons nou die absolute twyfel aan die kenmoontlikheid en die daaruit direk-voortvloeiende konsekwensie van terughouding en inhouding van alle positiewe uitsprake. So kry ons as gevolg van die verskillende interpretasies van die kosmos en kosmiese strewinge in die antieke filosofie die eerste skeptikus Pyrrho, wat tot in die laat Romeinse tydperk nog 'n reeks aanhangers gevind het. Vervolgens was dit Montaigue, Bayle en Hume, die grootste van almal. Laasgenoemde se beskouinge oor substansie en kousaliteit is egter nie meer skepties nie, maar krities. Krities is die filosofie in sekere sin reeds in haar begin. Terwyl sy dit waag om deur eie denkkrag onafhanklik van alle oorlewering tot 'n eie wêreldbeskouing te geraak, is die Kritisisme deel van haar wese. Kritisisme in engere sin sou daardie denkrigting wees, wat nie net die oorlewering nie, maar ook die eie kenmoontlikheid op die proef stel.. Sy stel ondersoek in na die moontlikheid en grense van die menslike kennis, na die oorsprong en ontwikkeling daarvan, en watter deel ons tot die totstandkoming van alle ervaring bydra. In historiese perspektief tref ons die Kritisisme aan by die Eleate en Demokritos, maar met baie meer beslistheid en vuur daarom eers by Locke, Berkeley en Hume, maar hoofsaaklik by Kant, wat dan ook sy filosofie 'n kritise filosofie

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



noem.

Hierdie ontwikkeling van Dogmatisme-Skeptisisme Kritisisme word deur Heymans baie skerp problematies geformuleer, uiteengesit en beoordeel, waarby hy opmerk dat dit in die algemeen wel van die ontwikkelingstrap van de persoon afhang, op watter standpunt hy hom stel. Hyself gee die volgende ontwikkelingstrappe aan: Realisme (Naief) - Materialisme, Parallelisme - Agnostisisme - Solipsisme - Skeptisisme (Hier bly baie denkers vassteek) maar wat deur baie gevolg word deur 'n Kritisisme en uiteindelik as gevolg van hierdie Kritisisme uitloop op 'n Psigiesmonisme.

Vir die nie-filosoferende mens was dit van die begin af aan ontwyfelbaar, en is dit vir die grootste deel vandag ook nog die geval, dat die dinge van sy omgewing onafhanklik van hom bestaan, en dat hulle werklik is, soos hulle hulself aan hom voordoen. Hierdie nie alleen voorfilosofiese nie, maar ook voor-wetenskaplike standpunt, hier die denkrigting wat die groot massas beheers, en sonder enige refleksie oor ons kennisorgane gaan, staan bekend as Naief- Realisme. Dis 'n Realisme, omdat in hierdie "Denkstufe die waargenome en voorgestelde wêreld vir selfstandig-eksisterend, vir reëel gehou word. Dis verder naief omdat van 'n kritiese houding, van refleksie, van objektiewe betragting t.o.v. 'n subjektiewe standpunt nog g'n sprake is nie. Alle dinge word gelowig geaksepteer soos dit sig in die waarneming manifesteer. Die Bybel is 'n deur God-self-gesproke woord. Warmte, lig, elektrisiteit is werklike substansies en stowwe waarvan die eienskappe vir hom direk waarneembaar is. Selfs vir die wetenskaplik-naiewe realis is die atome liggaampies wat in die ruimte ronddwarrel. Die energie, waaroor gespreek word, word in die werklikheid as bestaanbaar geag, net soos die wette in die natuur ongemerk bestaan het, totdat hulle later ontdek is. Vir die totstandkoming van ons wêreldbeeld speel elk van twee dinge, wat empiries gesien, wesensverskillend is, elk 'n wesenlike en belangrike rol. Die een is buite ons, selfstandig, onafhanklik, en in sekere

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

sin volhardend, dis die objektiewe faktor. Die ander is ons self, ons sintuie, ons voele en denke. Laasgenoemde is subjektief, individueel, vlugtig en veranderlik. Nou openbaar sig die interessante feit, dat die naief-Ralisme die waargenome en ingelote wêreld as suiwer objektief betrag. Vir hierdie denkrigting is die subjektiewe faktor nog nie voorhande nie. Met die die konstatering van hierdie subjektiewe faktor begin eers die kenniskritiek. Hierdie toestand kom eintlik in die filosofie derhalwe nie voor nie.. Eers doen dit sig voor in sy dogmatiese vorm, waarby alles wat in ons gees gedink word, as realiter bestaande noodwendig moet volg. Denke & werklikheid word wel onderskei; maar wat gedink word, is ook werklik, geheel buite ons bewussyn om. "Wir sehen also dasz die Annahme einer Welt auszerhlb des gegebenen Bewuszte sien, die Erkenntins, dasz in dieser Welt dauerhafte Dinge und ursächliche Verhältnisse vorliegen; endlich die Einsicht, dasz in dieser Welt uns nicht=gegebene, aber mit dem gegebenen analog zu denkende Bewusztseine enthalten sind, sich durch eine einfache Anwendung des Kausalitätsprinzips auf die dem primitiven Denken zu Gebote stehenden reinen Daten begründen lassen, wobei es sich selbstverständlich für dieses primitive Denken nicht um klarbewuszte kausale Schlüsse, sondern nur um die dunkel- oder auch nichtbewuszte Betätigung derjenigen Funktionen handeln kann, welche wir später als kausales Denken uns zum Bewusztsein bringen lassen. Nun beschränkt sich aber das primitive Denken keineswegs auf diese Erkenntnisse; vielmehr glaubt es allgemein die auszerbewuszten Gegenstände nicht nur als die Ursachen der bewuszten Empfindungen und Wahrnehmungen, sondern auch als inhaltlich gleichartig mit denselben auffassen zu müssen, es nimmt also an, der Zucker sei süsz, der Schnee weisz, das Feuer warm, an und für sich, unabhängig davon ob einer da ist, in welchen die betreffenden Eigenschaften zur Empfindung gelangen, unabhängig selbst von der Existenz von Sinnesorganen, welche diese Empfindungen vermitteln können.... Findet sich das primitive Denken der Frage gegenübergestellt, woher die Empfindungen der Süszigkeit, der weszen Farbe, oder der Wärme stammen, so ist

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



jedenfalls die zunächstliegende Antwort: Wohl von etwas, welches selbst süsz, warm oder weisz ist. Diese Antwort ist diejenige des naiven Realismus (Heymans: Einführung in die Metaphysik: p 42-43)

Ons het aangetoon, dat die subjektiewe faktor as bydraende deel tot die totstandkoming van ons wêreldbeeld heeltemal afwesig is in die geval van die naief-Realisme, en dat met die konstatering van hierdie subjektiewe faktor eers die kennis=kritiek begin. Die oorgang en ontwikkeling voltrek sig op hierdie wyse, n.l. dat bepaalde sintuiglike indrukke soos smaak, temperatuur, kleur, ens., as bloot subjektief erken word. Daarenteen behou die data van die tassintuie nog lank hulle objektiewe geldigheid, en eers in latere tyd is hard en sag, rond en spits as soortgelyke sintuiglike gegewens geinterpreteer, en dat hulle dientengevolge dieselfde behandeling moet ondergaan. Baie later is ook aan die resultate van die abstrakte denke die subjektiewe faktor gekonstateer, nadat alles wat die spekulatiewe denke ontdek het, vir objektiewe waarheid gegeld het. Hier was dit veral Kant wat die vorme van ons verstand opgespoor het, deurmiddel waarvan ervaring eers moontlik word. Sonder om op hierdie leer van Kant, wat deur homself 'n kritiese Idealisme genoem word, in te gaan, kan ons slegs die volgende konstateer wat miskien 'n kort opsomming v.d. hele leer van Kant is, om die verskil tussen Realisme (naief) & Idealisme, tussen Empirisme & Rasionalisme, tussen Dogmatisme en Kritisisme des te beter te laat uitkom(Clay in "De Ontwikkeling van het Denken" p. 147 sê die volgende: (Afrikaans van my) "In sy kritiek der reinen Urnunft" leer Kant, dat die inhoud van ons ervaring niks van die bewussynsonafhanklike werklikheid het nie. Die werklike v.d. uitwendige verskynsele bestaan selgs in die waarneming. Die dinge in hulle tydelike en ruimtelike eienskappe is slegs inhoude en vorme van ons aanskouing. Maar ons mag dit nie loën, dat daar 'n onbepaalde iets agter hierdie ver-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

skynsele lê nie, wat ons nie ken nie en ook nie kan ken nie."
"Mittels dieser Stammformen oder Kategoriem formen wir den uns von auszen gegebenen an sich chaotischen Inhalt und erst dadurch wird Erfahrung möglich. In unserem Weltbild ist also alles unsere Erkenntnis zugängliche zunöchst durch die Angeborenen Formen der Sinnlichkeit, durch Raum und Zeit, dann aber durch die Kategorien des Verstandes bestimmt. Erkennbar und erfahrbar ist also nur der [illegible]ktive Faktor. Was von der Erfahrung übrig bleibt, wenn [illegible] den subjektiven Faktor eliminieren, das ist/für uns vollständig unerkennbare "Ding an sich." Dasz dieses "Ding an sich" selbständig und unabhängig von uns existiere, das ist für Kant allerdings ganz gewisz und sicher, aber auch nur das. Der objektive Faktor existiert also, ist aber für uns ganz unerkennbar. (Jerusalem: Einleitung in die Philosophie).

Kant se stelling lui, dat alle kennis wel uit die ervaring ontstaan (Empirisme) maar hierdie ervaring is moontlik alleen deur middel van suiwere verstandsbegrippe of kategorieë (Rasionalisme) En hierdie begrippe is slegs beperk tot alles wat ervaring is (Empirisme), maar is self volkome onafhanklik van die ervaring (Rasionalisme) Hulle word dus nie deur die ervaring gemaak nie, (weerlegging van die Empirisme) maar juis die ervaring word deur hierdie begrippe moontlik gemaak. Maar hierdie begrippe kan dan ook niks anders as ervaring oplewer nie, en het buitekant-g'n betekenis (weerlegging van die dogmaties metafisiese Rasionalisme) Hierdie transsendentale Idealisme van Kant is dus die leer dat kennis slegs moontlik is van verskynsele en nie van dinge op hulleself nie, sonder dat daarom hierdie laaste geloën word. Hierdie transsendentale Idealisme voer baie maklik tot Solepsisme en Agnostisisme. En om dan weer in 'n wereld van werklikheid geplaas te word, terug te kom van die vreesaanjaende gedagte, of die absurditeit van 'n alleenbestaande ek met 'n allene bewussynsinhoud, of van 'n absolute "ek weet niks", huldig baie denkers 'n kritiese Realisme waarin ons ook weer kan onderskei tussen idealistiese Realisme

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

(Heymans) en Neo-Realisme (die Engelse Skool) hoofsaaklik Alexander.

Hierdie kritiese Realisme onderskei sig van die naiewe Realisme hoofsaaklik hierin dat dit die vertroue aan die reële bestaan van die waargenome wêreld nie ongereflekteerd en ongetoets aanvaar nie, maar op grond van wetenskaplike vorming die teëargumente teen 'n naief-Realisme bloot lê, en dit veral onder die soeklig van die elemente van die wetenskaplike denke, m.a.w. die eise van die kennis-kritiek en die konstruksie van die denke plaas en modifëer.

Vanuit die standpunt van die kritiese Realisme is die gebeure in die natuur en in die menslike bewussyn objektief voorhande, en bestaan geheel-en-al onafhanklik van die erkennende subjek. Wat ons met objektiewe sekerheid of waarskynlikheid waarnemend en denkend ken, is 'n produk uit 'n objektiewe van ons onafhanklike faktor, en van ons eie fisiese en psigiese organisasie. Die gegewene van ons sintuie is ook vir die kritiese Realis net 'n skyn, maar 'n skyn van iets werkliks, iets selfstandigbestaande. Die blaar is groen beteken in die sin van die kritiese Realisme dat: hierdie blaar besit die eienskap om in 'n menslike oog die kleurgewaarwording groen tevoorskyn te bring. Groen is sonder 'n oog wat sien, heeltemal inhoudsloos, alleen die voorwaardes om 'n groengewaarwording te hê, bly sonder oog of lig voortbestaan. Die kritiese Realisme sê nie soos die naiewe: die dinge is soos hulle vir ons skyn te wees nie, soos hulle deur ons waargeneem word nie, maar hulle is ook so. Wat ons waarnemend en denkend ken, is een sy van die werklike onafhanklik van die van ons sig voltrekkende gebeure. Dis wel vir ons die enigste toegang tot die objektiewe werklikheid, maar dis ook die enigste vir ons betekenisvolle sy. Hoe hierdie objektiewe natuurgebeure sig aan 'n anders georganiseerde wese sou openbaar, is nie maklik uit te maak nie. Die "Ding an sich" van Kant is dus nie volkome onkenbaar nie. Veel eerder bied dit vir ons die toeganklike

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

sy, en die taak van die ondersoek is om steeds nuwe aspekte vir ons gees toeganklik te maak. Die Röntgenstrale was vir die oog onkenbaar, en tog is haar bestaan deur haar so merkwaardige werking bekend. Sê is daar ongetwyfeld nog baie voorhande kragte in die natuur wat hulle "Dasein" deur hulle werkinge aan die ondersoeker sal verraai, om sodoende nuwe aspekte van die "Ding an sich" aan die mensheid te openbaar. "Der kritische Idealismus läszt die Fragen nach der Entstehung und Entwicklung der Erkenntnis unerörtert, weil es ihm um die Festlegung der Bedingungen ihrer objektiven Geltung und um die Betonung ihres apriorischen Charakters zu tun ist. Der Kritische Realismus hingegen läszt kein a priori gelten, sondern stützt sich ganz auf die Erfahrung und ist deshalb zugleich Empirismus. (Teenswoordig egter een Realiste van die hoogste orde betoog, dat daar nie die minste gemeenskaplikheid met Pragmatisme, Empirisisme, Materialisme, en sulke denkwyses bestaan nie.) Hier erhebt sich nun die Frage, aus welchen Elementen Erfahrung besteht und entsteht, wie sie sich weiter entwickelt, in welchem Zusammenhang die Erkenntnis mit den anderen Kulturfaktoren des menschlichen Lebens steht, und welches die letzten Ziele des menschlichen Erkennens sind." (Jerusalem: Einleitung i.d. Ph. p. 58).

Die Realisme openbaar sig in hoofsaaklik twee groot strominge of rigtings n.l. Neo-Realisme en idealistiese Realisme (laasgenoemde is die standpunt van Heymans in soverre dit die interpretasie van die buitewêreld aangaan) Die Realisme, en dit byname Neo-Realisme trek veral tevelde teen die Idealisme, 'n stryd wat aktueel geword het sedert die begin van hierdie eeu. "The opening of the Century found idealism widely established as the dominant doctrine, Since then the trumpets of pragmatism (en mag ons met verlof invoeg ook Realism) have blared for the fall of the walls of the idealistic Jericho, and realisms of all sort, "new" or "critical", have sought to shake its foundations by many novel forms of intellectual battering-rams. But the defenders have rallied and are rallying, and the heralding of new

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



idealisms, the battle is far from having been won by the assailants. (Hörnlè: Studies in Contemporary Metaphysics: p. 3.)

Wat betref die algemne karakter van die Neorealisme en sy veronderstellinge kon ons miskien aanvoer, dat Neo-Realisme met Pragmatisme 'n verenigde front bied teen absolute Idealisme. Dit wil die werklikheid verklaar met behulp van die onmiddelike ervaring en bewaar hierdeur die antropomorfistiese bestanddele van die Idealisme. Die Neo-realisme rig sig verder nie alleen teen die monistiese en transsendente bestanddele v.d. Idealisme nie, maar ook teen die antropomorfisme. Die Neo-realisme neem aan dat die lewe ten beste met 'n teorie gedien is wat bo die lewe uitgaan.

'n Karakteristieke trek v.d. Neo-realisme is dat daar 'n behoefte is aan 'n besondere filosofiese metode, wat aan filosofiese probleme 'n oplossing kan verseker. Die filosofie is 'n wetenskap wat sig van ander wetenskappe met daarin onderskei; dat dit weer 'n algemene karakter dra en ook daarin dat dit hipoteses opstel wat bo alle ervaringsfeite uitgaan. Die Neo-Realisme strewe daarom nie daarna om die werklikheid in sy totaliteit te verklaar nie, maar net daardie deel van die geheel wat vir ons ervaring toeganklik is. Van die totaliteit kan die Filosofie nie uitgaan nie, maar net van die ervaringsmenigvuldigheid en verskeidenheid. Hulle erken die bewussyn en bewussynsprosesse, maar verhef dit nie tot dieselfde hoë status soos dit die geval by die Idealiste is nie. Die Neo-Realisme rig sig teen die subjektiviteit v.d. Idealiste, maar laasgenoemde aan die onskeibaarheid van die bewussyn en sy objekte vashou. Die Neo-Realiste betoog dat die kennis nie die karakter van sy objekte verander nie, en dat die objekte ook 'n onafhanklike bestaan v.d. kennende bewussyn het, m.a.w. dat tussen die kennende bewussyn en sy objekte g'n betrekking van wisselwerking bestaan nie. Wesenlik van die Neo-Realisme is dat dit 'n onderskeid tussen die kennisakte en sy inhoud maak. Vervolgens word ook 'n onderskeid tussen die toestande van die

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



bewussyn en die dinge wat in betrekking tot die bewussyn staan gemaak. Die Idealiste neem aan, dat dit wat in betrekking tot die bewussyn staan, ook 'n bewussynstoestand is, d.w.s. 'n deel van die bewussyn wat dit ken, uitmaak. Hierteenoor stel die Realiste dat 'n ding in betrekking tot die bewussyn kan staan, sonder dat dit 'n toestand van die bewussyn is, Die dinge eksisteer dus nie as dele van my bewussyn nie, maar dis gelyktydig 'n van die bewussyn onafhanklike "Dasein" wat sig nog voortsit al is daar nie 'n bewussyn wat dit waarneem nie. Ons moet verder volgens die Realisme tussen twee gesigspunte onderskei: tussen akte en inhoud van die bewussyn. Aan alle verskillende vorme van die bewussyn, lê hierdie dubbelsydigheid, wat tewens die grondslag van alle verskillende vorme van die bewussyn uitmaak, ten grondslag. Ons het denke en gedagtes, waarneme en waarnemings, die akte van sien en hoor, en die dinge wat gesien en gehoor word, Die eerste is afhanklik van die bewussyn, maar dit wil nog nie sê, dat die tweede ook daarvan afhanklik is nie. En as ons nie soos die Idealiste van die veronderstelling uitgaan, dat ons net bewussynssoortige elemente kan begryp nie, het ons geen reg om die wêreld as psigies of bewussynssoortig te bestempel nie. Sodra ons 'n onderskeid maak tussen die bewussynsaktes en hulle objekte, verloor die Idealiste hulle bodem onder hulle voete, en die Realisme wen 'n vaste kenteoretiese grondslag. Daarom word die Realisme ook bestempel as die opstaan van die verouderde metafisika, as die vernuwing van 'n veranderde of oorwonne standpunt, as die "herlewing van die Idole van 'n vergange generasie." (Hall).

Verder propageer hulle 'n Pluralisme as laaste wese van die Heelal tenoor 'n Monisme van die Idealiste. Die Neo-Realisme grond hulle teoretiese filosofie op die moderne fisika, waar hulle probeer om uit die nuutste resultate van hierdie wetenskap hulle filosofiese besluite te trek.

Dis dus duidelik, dat die Neo-Realiste en Pragmatiste met hulle pluralistiese wêreldbeskouing daarop uit is om 'n bolwerk teen die Idealisme op te werp. Waar laasgenoemde

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



die aksent op die bewussyn en bewussynsproses(se) laat val, daar trag eersgenoemde om tot 'n bewussyns-onafhanklike "Dasein" te geraak. Hulle neem aan dat sommige kwaliteite wat ons van die werklikheid gewaar word, wel subjektief is, maar dat daar ook ander is, wat 'n bewussynstranssendente bestaan het. Wat veral opvallend is, is primêr die feit dat die aanskouingsvorme van ruimte en tyd, asook beweging oorsaaklikheid ens., transsendente realiteite word wat sonder kritiek of bewys aanvaar word. Juis in die afwesigheid van hierdie kritiek of noukeurige ondersoek lê die fout van die Realisme. Onwillekeurig word sonder kritiek of noukeurige ondersoek allerlei kwaliteite en verhoudinge, b.v. die kou= salitieit, tot dinge op hulleself gemaak, en die verhoudinge hiertussen as op hulleself-bestaande geag.

Vervolgens gaan ons nou oor tot die standpunt van Heymans wat o.i. 'n kompromie, 'n sintese vorm tussen Idealisme wat so maklik kan uitloop op Solipsisme aan die een kant, en Realisme aan die nader kant. Opmerklik in die hele filosofie van Heymans is, dat hy gedurig die grootste nadruk lê op die bewussyn en bewussynsprosesse, maar dat hy die objekte, 'n "Auszenwelt" 'n reële bestaan toeken. Dus aan die een kant Idealis, aan die anderkant Realis, vandaar o.i. die juiste benaming om soverre dit die interpretasie van die buitewêreld aangaan en nie die ontwerping van 'n "Weltbild" nie, hom 'n idealistiese Realis te noem.

Hy begin dan ook baie vroeg in sy "Einfuhrung in die Metaphysik " (p. 3 .) deur daarop te wys, dat alle ervaringe van 'n buitewêreld ons per slot van sake net as bewussynservaringe gegee is, en nie as iets wat naas die bewussynservaringe nog bestaan nie. Dit beteken soveel, as dat ons ervaringe het met betrekking tot die buitewêreld nie in die sin, dat ons ons direk van die bestaan van 'n "Auszerbewuszte" kan verseker nie, maar dat onder die ons gegewe bewussynsinhoude enige voorkom, wat (W)eëns hulle eie besondere aard ons genoodsaak, aan hulle 'n "auszerbewuszte"

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Wirklichkeit" te veronderstel. Die "Auszerbewuste" is dientenvolge nooit direk gegee nie, maar orals en altoos as geslote. Indien ons meen, dat ons hierdie "Auszerbewuste"deur direkte waarneming kan ken, ken ons tog direk net maar weer 'n bewussynsinhoud. "Dasjenige welches ich als Auszenwelt oder Auszerbewusztes bezeichne, ist weder Empfindung noch Wahrnehmung, noch eine Ordnung von sochen, sondern etwas auszerhalb der Empfindungen und Wahrnehmungen existierendes, mehr oder weniger, vielleicht auch gar nicht mit denselben Übereinstimmendes, von welchem das natürliche, und zum allergröszten Teil auch das wissenschaftliche Denken mit Sicherheit voraussetzt, dasz es den Empfindungen und Wahrnehmungen zugunde liegt, und auf welches es demnach diese Empfindungen und Wahrnehmungen als auf ihren Gegenstand bezieht." (E.i.d. M. p. 33) "Wir können uns an die einfache Tatsache halten, dasz wir alle neben den uns gegebenen Empfindungen, Vorstellungen und Gefühlen und sonstigen Bewusztseinsinhalten noch ein Weiteres als existierend voraussetzen. Dieses weitere, es mag übrigens sein was es will, nenne ich die Auszenwelt, es ist, im Gegensatze zu jenen gegebenen Bewusztseinsinhalten, per definitionem ein Nichtgegebenes (34) Dat ons derhalwe hierdie "Auszerbewuste" 'n bestaan kan toeëin is twyfelloos, maar dat ons dit direk kan ken, en weet hoe dit "an und für sich" sal wees, is uit die wese van die saak onmoontlik. Sy is ons telkens en telkens as 'n bewussynsinhoud gegee. Dis dus 'n immanensie-oorweging überhaupt, of ook wel die leer van die "Satz der Immanenz." "In zyn eenvoudigsten vorm luidt deze "Satz der Immanenz" dat ons tenx slotte enkel bewustzynsinhouden gegeven zyn, Ook gewaarwordingen zyn n.l. bewustzynsinhouden; wy kennen derhalwe de dingen überhaupt slechts als bewustzynsinhoud; zy zyn ons niet nogeens daarnaast, naast onze bewustzynsinhouden die op hen betrekking hebben, gegeven; hetgeen buiten ons bewustzyn ligt, is ons nooit onmiddelik gegeven, doch de aanname ervan is steeds het resultaat eener gevolgtrekking. Hiervoor komt dan speciaal de aanvulling van den gegeven

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

bewustzynsinhoud, te weten van de gewaarwordingen, die niet zooals andere voorstellingen een antecedent in het bewustzyn hebben, op grond van het causaliteitsbeginsel in aanmerking. Deze redeneering, zooals Heymans haar geeft (c.f.E.i.d.M., §6 en G.u.e., §87) lykt ons moeilik voor bestryding vatbaar De bewering heeft twee zyden. Ten eerste wordt gezegd, dat er voor ons een buitenwereld, onafhanklik van ons bewustzyn bestaat; ten tweede, dat deze buitenwereld ons slechts als bewustzynsinhoud, ons slechts in het bewustzyn gegeven is." (Poortman: Tweëerlei Subjectiviteit: p. 170) Die bestaan van 'n buitewêreld buite ons en die feit, dat ons voorstellinge oor hierdie buitewêreld besit binne ons, moet derhalwe as vasstaande geag word.

"Het subjekt, de subjectiviteit, het "Bewustztsein uberhaupt" is het prius "de conditio ~~sine~~ sine qua non, van heel deze empiriese realiteit." (Polak: Kennisleer: p. 41). Op sy beurt word dit weergegee in "die Gesetze & Elemente" (3) wanneer Heymans aanvoer: "Die Naturwissenschaft beschäftigt sich mit den Dingen der Auszenwelt; kann ich aber je ein auszer mir befindliches Ding unmittelbar wahrnehmen? Schon die Physiologie der Sinnesorgane gibt eine verneinende Antwort. Sie weist nach dasz überall und immer zwischen dem Auftreten des vorausgesetzten Dinges und der entsprechenden Empfindung höchst komplizierte Prozesse verlaufen, derge - stallt dasz dasjenige, welches wir wahrnehmen, niemals das Ding selbst, sondern stets etwas ganz anderes ist, welches wir im besten Falle nur als die sehr entfernte Wirkung eines Geschehens auszer uns, dessen Inhalt durch die Eigenschaften jenes Dinges für einen grösszeren oder geringeren Teil mitbestimmt wird, interpretieren können."

"Der hier vertretenen Auffassung, nach welcher nur Bewusztes gegeben, und alles Auszerbewuszte daraus erschlossen ist, ist nun aber nicht nur die Behauptung, dasz das Auszerbewuste ebenso ursprünglich wie das bewuszte erkannt wird, sondern auch die andere dasz ein Auszerbewusztes überhaupt nicht weder ursprünglich noch durch einen Schlusz erkannt wird, gegenübergestellt worden." Die geit bly dus

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

bestaan, dat ons primêr net 'n bewuste gegee is, en dat ons tweedens almal daartoe geraak, om naas hierdie gegewe bewuste 'n nie-gegewe "Auszerbewuszte" te aanvaar.

Met betrekking tot die leer van die "Satz der Immanenz" is dit geensins nodig om die onderskeid tussen die bewussyn en sy objekte te wil ontken nie, want as ons dit sou doen sou al ons beweringe oor die oorsake van bewussynsverskynsele sinloos wees. Dis veral ook hier, waar die leer van Husserl oor die bewussyn as intensionale belewenis ter sprake behoort te kom. Husserl onderskei in sy ontleding van die bewussyn tussen die wyse van die rigte tot 'n objek, en die bepaalde rigte self. Met betrekking tot laasgenoemde het Brentano geleer dat die objek van die belewenis in die belewenis immanent was. Hiervolgens beteken dit dan, dat akte en inhoud (laasgenoemde is die immanente objek) saamval, 'n rigting wat deur die hele idealistiese skool ingeslaan word. Volgens hierdie skool vorm ons beelde in ons bewussyn, wat treg om die werklikheid na te aam, en te interpreteer. Husserl kritiseer hierdie begrip. en toon aan, dat ons oor iets kan dink, wat gladnie bestaan nie. Ek dink b.v. oor die god Jupiter. As hy deel van die belewenis is, dan moet hy werklik eksisteer. En as die objek van die belewenis werklik deel van die belewenis was, dan sou dit die eksistensie van belewenis deel. Maar aangesien ons oor dinge kan dink, wat g'n eksistensie het nie, toon hy aan dat die objek van belewenis nie deel van die belewenis is nie. Ook Heymans sal volmondig erken, dat die inhoud van die bewussyn nooit die objek is nie, maar dat die objek as 'n bewussynsinhoud gegee is. "Der Inhalt der Wahrnehmung ist der im Momente des Wahrnehmens im Bewusztsein vorliegende Komplex von Empfindungen; der Gegenstand der Wahrnehmung ist die davon verschiedene Wirklichkeit, von welcher ich annehme, dasz sie, durch Vermittlung der Sinnesorgane, jene Empfindungen im Bewusztsein hervorruft." (E.i.d. M. p. 234) "Ich unterscheide in bezug auf alle meine möglichen Wahrnehmungen zwischen Inhalt und Gegenstand sorgfältig, und glaube nicht, in jenem auch schon diesen ganz

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

oder zum Teil zu erkennen." (Ibidem: p. 236).

Die vraag ontstaan egter onwillekeurig: hoe kan die brug geslaan word van hierdie gegewe bewuste tot die niegegewe "Auszerbewuste," om tot wêreldkennis te geraak. Vir Oswald Külpe is hierdie oorbrugging onmoontlik. Ky kan nie insien, hoe dat ons vanuit hierdie standpunt ooit tot die kennis van 'n objektiewe wêreld, 'n Nie-ek ens., kan geraak nie. Indien alles wat ons ervaar, net ons voorstelling is, bestaan daar feitelik geen dwang en geen moontlikheid om iets Transsubjektiefs aan te neem nie. Waar Heymans meen, dat elkeen van ons tog hierdie stap gedaan het, en dat dit nie weg te redenere val nie, dat ons hele kennismateriaal net uit bewussyn bestaan nie, asook dat ons onsself van die bestaan van so'n Auszerbewuste Wirklichkeit versaker het. Daar moet dus tog 'n weg gevind word, die enigste vraag is net watter, en of dit 'n logies-vertroubare een sal wees. Dis erg jammer, dat Heymans selfs deur 'n Suidafrikaanse geleerde, wie ongetwyfeld die werkinge van die menslike gees fyn ontleed het, so misverstaan en dientengevolge verkeerdelik geinterpreteer word. "Einen Beweiss für das Dasein der äuszeren Dinge zu bringen ist eine ebenso unmögliche wie sinnlose Aufgabe. Genau so sinnlos ist es von einem bereits als daseiend vorausgesetzten Subjekt und seinen Bewusztseinsinhalten aus das Realsein auszerbewuszter Dinge beweisen zu wollen. Der Schritt, den wir, nach Heymans, alle getan haben sollten, und der darin besteht "dasz uns erstens nur Bewusztes gegeben ist, und dasz wir zweitens dazu gelangen, neben diesen gegebenen Bewuszten ein Nichtgegebenes Auszerbewusztes als existierend zu behaupten - dieser Schritt besteht höchstens nur in den Köpfen einzelner Philosophen, realiter wird er von keinem Menschen vollzogen. Vielmehr hat Külpe Recht wenn er in einer von Heymans selbst zitierten Stelle sagt, dasz es "nicht einzusehen (ist) wie von (dem hier vertretenen) Standpunkte aus jemals zur Anerkennung einer objektiven Welt, eines nicht - Ich und dergl. sollte fortgeschritten werden können. Ist alles, was wir erfahren,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



nur unsere Vorstellung, so besteht tatsächlich keine Möglichkeit und Kein Zwang, etwas Transsubjektives anzunehmen oder zu bestimmen."

"Der Weg geht nicht vom Ich zum Nicht-Ich, sondern gerade umgekehrt. Erst am Objekt entfaltet sich das Subjekt Das haben einer Auszenwelt gehört zu den ursprünglichsten Merkmalen unseres Seins. Wir sind in sie hineingeboren, ursprünglich mit ihr verwachsen, verwoben, zu einem Ganzen verbunden. Die Entwicklung vollzieht sich daher nicht in der Richtung einer Zusammensetzung von Bewusztem und Auszerbewusztem zu einer Welt, sondern von dieser Welteinheitlichkeit zur Herausdifferenzierung von Ich und Nicht-Ich. Und in dieser Herausscheidung von zwei einander gegenüberstehenden Seinsregionen, kommt das, was wir Subjekt nennen, zuerst zum Wissen vom Anderen und dann zum Wissen seiner selbst... Die äuszere Erfahrung geht der inneren voran." (N. Diederichs vom Leiden und Fulden: p. 59 - 60.) Heymans se stelling teenoor die van Dr. Diederichs lui: "Ich habe nicht das gegebene Bewusztsein nach Analogie der unbekannten Auszenwelt, sondern ich habe die unbekannte Auszenwelt nach Analogie des gegebenen Bewusztseins zu denken." (E.i.d.M. p. 312) .

Die noodsaaklikheid of die dwang om van 'n gegewe Bewussynsinhoud tot 'n nie gegewe "Auszerbewuste" te geraak, berus op die aanwending van 'n beginsel waarop later die hele wetenskap opgebou word n.l. die kousaliteitsprinsipe, wat hierop neerkom, dat alle verandering 'n oorsaak het waaruit sy noodwendig volg, d.w.s. sodra daar in ons ervarings-lewe sig iets voordoen wat vroeër nie daar was nie, dan vind ons denke sig genoodsaak om ondersoek in te stel na die oorsaak van hierdie "Nuwe-gebeure" wat wanneer ons dit in sy diepste wese sou ken, ons in staat sou stel, om die ingetreë verandering as sy logies-noodwendige gevolg te interpreteer. Hierdie ingetreë verandering is dan ook terugvoerbaar tot 'n identeit, waarvan hierdie verandering 'n verdoeseling is - Alle kousaliteit is dienvolge 'n gesteurde

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Identiteit. Die verhouding tussen oorsaak en gevolg is dan ook nie net 'n tydelike nie, maar 'n logiese, en 'n logiese betrekking is nie anders as deur identiteit denkbaar nie. Dus: die kousaliteitsprinsipe dwing my om vir elke nuwe verandering 'n oorsaak op te spoor, en daar ek hierdie oorsaak nie in my bewussyn kan vind nie, bly daar vir my net een keuse oop, n.l. om dit daar buite te gaan soek. "Wir sehen also, dasz die Annahme einer auszerhalb des gegebenen Bewusztseins: die Erkenntnis, dasz in dieser Welt dauerhafte Dinge und ursächliche Verhältnisse vorliegen; endlich die Einsicht, dasz in dieser Welt uns nicht gegebene, aber mit dem gegebenen analog zu denkende Bewusztseine enthalten sind, sich durch eine einfache Anwendung des Kausalitätsprinzips auf die dem primitiven Denken zu Gebote stehenden reinen Daten begründen lassen, wobei is sich selbstverständlich für dieses primitive Denken nicht um klarbewuszte kausale Schlüsse, sondern nur um die dunkel-oder auch nichtbewuszte Betätigung derjenigen Funktionen handeln kann, welche wir später als kausales Denken uns zum Bewusztsein bringen." (E.i.d.N. 42.)

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Die verwyt word Heymans soms na die hoof geslinger, dat hy met betrekking tot die kousaliteitsprinsipe wat sou integrale deel van sy hele sisteem uitmaak - as ons die kousaliteitsleer uit die sisteem van Heyamns sou illimineer, dan stort sy hele filosofiese gebou ineen - enigsins dogmaties vervaar, d.i. hy neem aan dat dit seker geld, en dat ons daardeur tot die bestaan van 'n absolute werklikheid kan kom. Kant in sy behandeling van die oorsaak/gevolg kategorie sê duidelik dat ons g'n insig in die kousaliteitsprinsipe het nie, maar dat ons dit allen postuleer om ervaring moontlik te maak. Heymans gee dit gewonne, n.l. dat ons g'n insig in die kousaliteit het nie, dat die noodsaaklike verband tussen oorsaak en werking nêrens in die waarneming gegee is nie, en dat die oplossing van die probleem in noue verband met die van die tyd staan, alhoewel hy meen dat die tyd die van die kousaliteit vooraf gaan.

Tog word ons gedwing om vir elke nuwe gebeure 'n oorsaak te postuleer en juis in hiedie postulering lê die probleem van die kousaliteit, m.a.w. die erkenning van die bestaan van 'n kousaliteitsprinsipe berus op sintetiese oordele a priori.

Die buitewêreld is ons dus per slot van sake enkel en alleen via bewussynservaringe gegee, maar deur middel van die kousaliteitsprinsipe kan ons van hierdie bewussynsinhoud tot 'n "Auszenwelt" geraak, wat ons nooit "An und für sich" sal ken nie, maar van die bestaan waarvan ons tog absoluut oortuig is. Die buitewêreld bly 'n"nichtgegebenes," wat ons slegs deur middel van die prosesse van die bewussyn gegee is. Die feite, waarneminge, ens., is gegewene van ons eie bewussyn, dus bewussynsfeite. Hulle is via ons bewussyn gegewene van die sintuiglike wêreld, en in geen opsig is hulle meer as feitelikhede nie, as onmiddelik gegewene van ons bewussyn, Hulle is sekerder manifestasies as die sintuiglike gegewenes, Wat het ons per slot van rekening as net bewussynsprosesse?

Verder kan die vraag gestel word, watter ervaringe

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

daar is wat die denke tot die aanname van 'n buitewêreld noop, en hoe dit sig by nadere ondersoek hierdie buitewêreld hoef voor te stel. Op die eerste vraag is die antwoord maklik te gee. Ons vind n.l. "dasz keineswegs alle gegebenen Erscheinungen, sondern ausschlieszlich eine besondere Art derselben nämlich diejenigen, welche wir als Sinnesempfindungen und Wahrnehmungen bezeichnen, uns veranlassen, ihnen eine nichtgegebene Auszenwelt zur Seite zu stellen, - die Veranlassung zur Annahme einer stofflichen Auszenwelt ist überall in dem Vorliegen von Sinnesempfindungen und Sinneswahrnehmungen zu suchen." (G & E. p. 429).

Wat nou die inhoudelike kentekens of kwaliteite betref wat die denke aan hierdie buitewêreld toeken, hang alles daarvan af, of ons ons aandag vestig op die natuurlike of natuurwetenskaplike denke. In die geval van die natuurlike denke vind ons dat die werklikheid buitekant die bewussyn beantwoord en inpas soos hy voorgestel word. Hier word egter geen onderskeid gemaak tussen kwaliteite soos b.v. kleur, temperatuur ens. wat deur ons aanskouingsvorme in die objektiewe Dasein geintendeer word nie. Alle is kenmerke wat in absolute sin aan die Auszenwelt eie is, dus nie bloot in die voorstelling daarvan vervat is nie. Die natuurwetenskaplike denke, egter, maak 'n onderskeid, want uitsluitelik die geometries-meganiese kwalitiete kry 'n objektiewe geldigheid, terwyl die ander as merktekens van 'n subjektiewe werklikheid, as modifikasies van die bewussyn geld. Dientengevolge stel sy die eis om aan alle sinnelike verskynsele 'n meganiese substraat te gee; elke waarneming is b.v. as die verskyningswyse van 'n geometries-meganiese werklikheid te interpreteer, as ook dat alle veranderinge hierin op meganiese oorsake terugvoerbaar is.. In die objektiewe syn vind g'n kwalitatiewe verandering plaas nie, maar slegs plaasverandering, beweging, met die gevolg dan dat alle kwalitatiewe veranderinge terugvoerbaar is tot bewegingsveranderinge. As 'n direkte uitvloeisel hieruit volg dan ook, dat die liggame, die subjekte v.d. bewegings-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

veranderinge alleen van mekaar verskil, tenopsigte van grootte, gestalte, massa en beweging, of nog juister dat slegs geometries-meganiese kwaliteite eie aan liggame in die "Auszerbewusztsein". "So richtet sich die Arbeit der Forscher überall, mehr oder weniger klar bewusztsein auf ein scharf bestimmtes Ideal: die ganze objektive Welt als einen rein-sigen Mechanismus zu denken, & aus mechanischen Daten nach mechanischen Gesetzen zu erklären." (431)

Ons sien dus, dat beide die natuurlike en natuurwetenskaplike denke die bestaan van 'n objektiewe reële self-standige ek-onafhanklike Auszenwelt aanerken, maar dat wat die kwaliteite en merkmale aangaan, daar groot verskil van mening is. Om tog aan ons aanskouingsvorme hulle volle reg te laat wedervaar sowel as aan die bewussyn en bewussyns-prosesse, lyk die natuurwetenskaplike opvatting by verreweg die mees aanneemlike, sodat Heymans dan ook tereg opmerk: "Es wird in der Naturwissenschaft angenommen, dasz den Sinnes-empfindungen jedesmal ein Wirkliches zugrunde liegt, welches auszerhalb des Bewusztseins existiert, dessen Existenz von seinem Wahrgenommen - oder Vorgestellt=werden unabhängig ist, welches nur geometrisch-mechanische Eigenschaften besitzt und sich nur nach mechanischen Gesetzen verändert." Dat ons hier wel te doen het met sinteties - aprioriese oordele is ongetwyfeld seker, want dat elke "Dasein" hierdie meganies-geometriese kwaliteite besit, onafhanklik van 'n voorstelling of waarneming daarvan, gaan sowel bo die inhoud van die subjekbegrip uit asook die gegewe ervaring. Op grond dan van herdie natuurwetenskaplike denke wat gegrond is op sinteties-aprioriese oordele, kom Heymans tot die volgende o.i. baie merkwaardige en belangrike erkenning, wat hom 'n Realis in die ware sin van die woord maak, maar 'n realis op idealistiese grondslag, n.l. "Die Annahme einer objek-tiven Wirklichkeit bedeutet, dasz es eine Wirklichkeit gibt, deren Existenz von ihrem Vorgestelltwerden unabhängig ist".

Hoe radikaal denkers kan wees ten opsigte van die status van fisiese objekte, die probleem van sintuiglike

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

kwaliteite, primêre en sekondêre kwaliteite, ens., blyk b.v. uit die beskouinge van Polak in "Kennisleer contra Materie-Realisme." In hierdie werk word teenoor 'n Materie}-Realisme 'n filosofiese Idealisme bepleit, wat "Die Existenz der materiellen Welt leugnet" dus die standpunt van die Immaterialisme van Berkeley. Berkeley bly, bo alle quasi-Kantiaanse "Ansich" - versakers, die groot bereiker van die objek-immanensie, aanvaar en verdiep deur die vorm-idealisme van Kant, op sy beurt weer element van die suiwer psigiese van Heymans. Ons volstaan met slgs enkele siteringe uit genoemde werk. "Wy willen aantonen, bewyzen, dat er zonder subject.... evenmin vorm of grootte of beweging, stof of kracht met heel de ruimte daarby bestaat, als kleur of klank. Heel de natuur, en heel haar ruimte, heel de ruimtelike, zinnelike wereld, dus het onmetelik heelal der astronomie.... in de letterlikste zin slechts een product van subjectiviteit, van waarnemen en denken! - Is er iets absurders denkbaar? Wy zullen zien. Gy zyt hoop ik, genoeg natuurwetenschappelik "gevormd" om te weten, "dat er geen kleuren of klanken bestaan," dat kleuren "eigenlik" aethertrillingen "zyn" van bepaalde precies berekende snelheid en lengte,... en klanken niets dan luchttrillingen " (p. 26) Wat een kleurgewaarwording is, rood, wit, groen, weet gy alleen precies en volkomen uit onmiddelike ervaring.... Rood enz., is inhoud van een zgn. "gewaarwording," iets wat ervaren wordt, - iets "psychies," iets "bewusts". Met een gewaarwording bedoelen wy eo ipso iemands gewaarwording. Hy die gewaar wordt, die de gewaarwording heeft of krygt, " heet het subject der gewaarwording. Dus: geen gewaarwording zonder Subject. Dat is wat wy bedoelen met het "psychiese," dat het de belevenissen van een "Subject" zyn: gedachten, gemoedsaandoeningen, waarnemingen, - ze zyn absoluut zinledig zonder denkend, lydend of zichverheugend, waarnemend subject. (27) Geen subject ervaart ooit iets anders dan zyn eigen belevenissen, - dat wy kennistheoreties (wat nog niet wil

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



zeggen: ontologies) in de volste zin van het woord: venster-loze monaden zyn". (29) In verband met die onderskeiding wat reeds Locke gemaak het t.o.v. primêre en sêkondêre kwaliteite sê Polak: "Maar daar staat nu de kenniskritiek en spreekt: Gy hebt gehoord, dat tot de ouden gezegd is - er is slechts stof en kracht in de ruimte, maar ik zegg U: ook stof en kracht en ruimte zyn ganselik niet - dan binnen in U! (31). De geest is van de Natuur niet alleen de wetgever zooals Kant zeide, maar zelfs de "formele" schepper, de subjectieven bestaansgrond, de conditio sine qua non, het Prius. En dit is de bescheidenste formulering, die ooit van het wezen onzer waarneming kan worden gegeven. (32) Het enige, dat we ooit van enig niet-ik kunnen bemerken, zyn onze gewaarwordingen," de enige belevenissen, die we op rekening stellen van een niet-ik. De enige eigenschap die we dus ooit aan enig niet-ik door waarneming kunnen leeren kennen, - is deze relatieve: het vermogen een subject zekere gewaarwordingen te verschaffen, dus tot het produceeren van bepaalde gewaarwordingen te dwingen. Als voorbeelden zullen we nemen kleur en gestalte, - b.v. van een "rode bal," van 1 d.M. middellyn, die voor my op een tafel ligt. Wat bedoelt nu iedereen, als hy zegt dat zulk een voorwerp "rood" is? Niets anders, dan dit dat elk subject (met normale kleurzin) onder bepaalde omstandigheden, (als hy er naar kykt) een roodgewaarwording krygt. Ook de kennisleer bedoelt niets objectief "roode dingen" zyn. Wat zy ontkent en weerlegt is slechts dat deze "dingen" of "objecten" i.c. de rode bal, de oorzaak zouden zyn van onze rood-rond-gewaarwording, en dus als zodanig, voor en onafhankelik van de gewaarwording, zouden bestaan of die gewaarwordingsinhoud tot eigenschap hebben.. Het verschil tussen het realisme en de kritiek heeft betrekking op dat "krygen" der gewaarwording, op aard en wezen van de oorzaak onafhankelik van ons, die ons die gewaarwording en haar bepaalde inhoud "geeft". Want aan elke gewaarwording valt een gewaarwordingsinhoud te onderscheiden. Hoe kom ik aan deze bewustzynsinhoud? Ik kryg die bepaalde

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



gewaarwordingsinhoud niet, doordat een ding met reeds zinnelike eigenschappen deze eigenschappen in my reproduceert, of hoe dan ook overbrengt, - maar doordat iets niet-zinneliks die waarnemingsinhoud in my produceert en door deze betrekking tot my en andere soortgelyke subjecten eerst zinnelike eigenschappen kry (p.33,34) Wat beteekent dat "rood zyn"? Niets anders dan dit: als een subject met bepaald soort (normale kleurzin) er naar kyk, ondergaat het een verandering genaamd: het "krygen" van een roodgewaarwording - het wordt m.a.w. genoopt, genaadzaakt, de gewaarwordingsinhoud "rood" te produceeren." (.37).

Elke filosoof, dit sy positiwis of skeptikus, solipsis die mees prinsipiële anti-metafisikus is klaar-blyklik daarvan oortuig, dat die inhoud van sy gewaarwordinge nie uitsluitend deur homself bepaal word nie, maar mede-veroorsaak word deur 'n nie-ek. Verskil en stryd blyk mettertyd slegs hieroor te bestaan, n.l.: moet hierdie nie-gegewe, veronderstelde oorsaaklik, nie-ek, objektiewe, materiële, ruimtelik, dan wel transobjektief, immateriëel onruimtelik geag word.

Heymans het dit egter "endgültig erledigt", n.l. die goeie reg vir 'n logiese regverdiging van hierdie kousale ek-oorskrydende oortuiging met haar aanname van 'n werklike nie-ek as konkrete oorsaak van ons gewaarwordinge, gegee slegs via ons bewussynservaringe,

Die Psigiesmonisme neem die realiteit van 'n buitewêreld aan, en ontken terselfdertyd die toekom van die sintuiglike kwaliteite aan die dinge. Ruimte, tyd, sintuiglike, gegewens is bewussynsafhanklik, maar deur ons rede kan ons tog deurdring tot die "Ding an sich", die "Auszerbewusztsein." Vir Heymans bestaan daar dus geen prinsipiële moeilikheid in die bestaan van 'n kennistranssendente werklikheid nie. Hierdie "Auszerbewuszte" of transobjektiewe, kennistranssendente, moet egter baie goed onthou word, is per slot van sake slegs maar 'n projeksie van die "Weltbewusztsein" wat deur Heymans as verklaringshipotese vir die wêreldsubstaat gepostuleer word die wese waarvan ons sal trag om op basis van die empiries-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



induktiewe metode en die onloënbaarheid van die bewussyns-verskynsele nader te bepaal.

---

## C. ONTOLOGIESE HIPOTESES EN DIE STELLINGE VAN DIE PSIGIESMONISME.

As fundamentele werklikheidshipotese kan of 'n Dualisme of Monisme gepostuleer word. Met betrekking tot 'n Dualisme kan ons ook hier weer onderskei tussen'n naiewe, en 'n wetenskaplik-uitgebouide Dualisme.

Word in teendeel 'n Monisme gehandhaaf, dan sal die ontologiese hipotese wees of 'n Materialisme of 'n Psigisme (sommige denkers sou hier ook wel praat van 'n Idealisme of Spiritualisme). Die enigste is om aan te toon, watter van hierdie hipotese - 'n Dualisme of 'n Monisme - die minste veronderstel en die verste reik om 'n verklaring te gee wat die meeste in ooreenstemming sal wees met die wette en elemente van die wetenskaplike denke, die wette en feite van die natuurwetenskap, asook die spekulasies betreffende die Oneindigheid.

Die naiewe Dualisme wat trouens ook 'n allerprimitiefste Metafisika is, karakteriseer sig deur die volgende: "Es gibt im Raume eine Vielheit von beweglichen, farbigen, tönenden, schmeckenden, duftenden, warmen oder kalten stofflichen Dingen, denen neben diesen in denselben gegenwärtigen Eigenschaften verborgene "Kräfte" oder "Vermögen" anhaften, infolge deren sie in mannigfacher Weise aufeinander einwirken. Zu diesen stofflichen Dingen gehören auch die menschlichen und tierischen Leiber; mit jedem derselben ist vorübergehend eine Seele verbunden, deren Tätigkeit sich auf sämtliche Prozesse des vegetativen und animalen Lebens erstreckt. Durch Vermittlung der Sinnesorgane bieten die äuszeren Dinge den Seelen gewissermaszen Proben sämtlicher ihnen zukommender Eigenschaften dar; andererseits wirken die Seelen durch Vermittlung der Bewegingsorgane auf die äuszeren Dinge zurück. Das ganze Getriebe aber wird von selbständigen, seelen-ähnlichen, aber weit über die Mensch-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



enseelen stehenden Wesen, Göttern oder einem Gotte beherrscht. (Heymans: Einführung in die Metaphysik: - p. 47)

In hierdie lewensbeskouing word die bewuste denke gedurig nog beheer deur die onbewuste, ergo: die gebrek aan 'n noukeurige bepaling, omlyning en 'n insig in die moeilikhede, wat haar in die weg staan, maar waar sy eenvoudig oor heen praat. Dis dan moeilik en tewens miskien ook onbillik om die prestasies van hierdie "Denkstufe" aan die struktuur van ons denke te onderwerp en te toets. Eers in 'n hoëre vorm word sy diskuseerbaar. Haar waarde egter lê hierin, dat sy in historiese sin met geringe modifikasies die gemeenskaplike uitgangspunt vorm van al die bewuste teoretiese denke.

Waar die naiewe Dualisme sig die siel as 'n warme damp of as 'n kompleks van ligte en beweeglike atome, dus onstoflikmdink, en die siel gevolglik spesifiek verskillend maar tog generies - identies met die materie beskou word, daar kan die wetenskaplikuitgebouide Dualisme hom hiermee nie tevrede stel nie. "Er hat einerseits die Seele möglichst aller Funktionen enthoben, welche auch der Materie zukommen, und er hat andererseits alle im Bewusztsein gegebenen Wahrnemungsqualitäten der Materie abgesprochen; auszerdem glaubt er sich versichert zu haben, dasz allem Materiellen nur geometrisch - mechanische Eigenschaften und Wirkungen, also nicht Bewusztsein, zukommen können." (E.i.d. k. p. 59)

Onder hierdie omstandighede kan die siel nie langer 'n bepaalde aard van stof wees nie, maar moet onstoflik wees. Sodoende ontstaan die leer van die immateriële siel, en daardeur die radikaalste vorm van alle Dualisme, vir wie die onderskeid tussen siel en liggaam sig heterogeen-verskillend openbaar. "Nach dem Dualismus bilden das Seelische und das Körperliche, Geist und Materie zwei voneinander wesensverschiedene und selbständige Existenzen. Er ist die Ansicht des sog. gesunden Menschenverstandes und der christlichen Dogmatiker des Mittelalters und der Neuzeit, auch

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA


tritt er in der Geschichte der Philosophie verhältnismäszig früh auf. (Külpe: Einleiting in die Philosophie: p. 232) Die wese van die liggaamlike substansie is deur die geometries-maganiese ruimtevullende eienskappe, die van die siel deur die aktiwiteit van die bewuste denke volkome uitgebuit. Weliswaar is albei in die mens tydelik met mekaar verbind, maar hierdie verbinding word as 'n rein uiterlike, relatief-toevallige, nog aan die liggaam, nog aan die siel wesenlik-eie geinterpreteer. "Die Seele ist, da sie alle Bewusztseinserscheinungen zu einer Einheit zusammenfaszt, einfach, und darum auch unzerstörbar, der Leib dagegen zusammengesetzt und vergänglich; jener kommt Aktivität, Selbstbestimmung, Freiheit zu, während dieser passiv dem Anstosz von auszen folgt; die erstere hat die Fähigkeit vernünftigen Denkens und Wollens, welche blasz dadurch, dasz sie dem blinden Drange des Leibes nachgibt, vielfach herabgesetzt erscheint." (E.i.d.M. p. 59).

Met betrekking tot die voorgaande was ons deels genoop om die materie aan die een kant, die siel aan die anderkant as twee heterogeen-verskillende, niks gemeenskaplikshebbende substansies te betrag. Hoe meer hierdie feite egter aan die wetmatighede van die bewussyn appeleer, hoe meer bevreemdend dit is, dat ooreenkomstig die uitspraak van die ervaring materiële en geestelike gebeure nie net langs mekaar verloop nie, maar mekaar ook wedersyds beinvloed. Alkohol of medisyne verander ons stemming, vrees laat ons harte vinniger klop, en maak ons asem kort en heftig. 'n Fout in die hersens maak ons kranksinnig of paralliseer ons, 'n skok laat ons hare grys word, ens. As liggaam en siel disparaat verskillend is, hoe kan hulle dan opmekaar inwerk? Hierdie vrae voer ons tot filosofiese spekulasies. Empiries sien ons dat op(~~filosofi~~) fisiologiese prosesse psigologiese volg en vice versa. Die Dualisme staan derhalwe voor die keuse, om of die wisselwerkingshipotese uit sy gebied oor boord te gooi, of om die pretensie van 'n volledige kennis

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



van hierdie substansies vir onmoontlik te hou. Die heterogeneiteit, empiries beskou, tussen die psigiese en fisiese reeks dwing ons derhalwe om 'n Dualisme as finale hipotese te handhaaf, en om die een tot die ander te wil reduseer, skyn in algehele stryd te wees met die ervaring,

Allerlei gewaagde hipoteses word nou egter gepostuleer om hierdie Dualisme des te meer plousiebel te maak. Die belangrikste hiervan is die teorieë van wisselwerking en Psigo-fisiese Parallelisme. Eersgenoemde handhaaf die disparate verskille tussen liggaam en siel, maar hulle is tog met mekaar in wisselwerking. Hierdie teorie steun veral op die wilsvryheid en ~~van~~ insig van die siel wat daardeur selfstandig optree, en die liggaam gebruik soos iemand 'n intrument sal hanteer. As ons op die vraag, hoe dit geskied, nie een van die partye terwille van die ander wil opgee nie, soos die Materialisme en Spiritualisme dit doen nie, dan moet 'n strenge Dualisme gehandhaaf word. Doen ons dit, dan kan ons die eenheid van die mens nie verklaar nie, dan val die mens uitmekaar in twee substansies, tensy agter beide 'n eenheid is, waar altwee in rus, maar dan verlaat ons die grond van die dualisme materialistiese teorie. Bowedien is hierdie teorie nie versoenbaar met die natuurwette van konstans en behoud van energie nie. (sien Later) Die Psigo-fisiese Parallelisme meen, dat soos twee parallele lyne langs mekaar lê, en nooit mekaar sny nie, so loop die psigiese en fisiese of fisiologiese prosesse langs mekaar, sonder om mekaar te beinvloed. Afgesien van die materialistiese Parallelisme, wat die siel 'n soort stof beskou en afgesien van die spiritualistiese Parallelisme wat stof in psigiese verskynsele wil laat opgaan, handhaaf die dualistiese Parallelisme die disparate verskille tussen die psigiese en fisiese prosesse, en handhaaf streng die tese dat die psigiese prosesse g'n fisiese oorsaak, en die fisiese prosesse g'n psigiese oorsaak het nie. Nou mag ons nie die psigiese of fisiese as minderwaardig beskou nie, soos die Materialisme of Spiritualisme dit doen

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



nie, altwee is ewereg, waar, belangrik en karakteristiek vir die wêreldordening. Hierdie teorie is wel verenigbaar met die natuurwette van Behoud van Energie, maar ook hier word die eenheid van die mens ten koste van die moeilike probleme prysgegee. Op die vraag hoe ons dit moet indink, dat die fisiologiese en psigologiese prosesse altyd korrespondeer, antwoord die Occasionaliste (Malebranche en Geulincx) dat die Godheid daarvoor sorg dat by 'n fisiologiese die korresponderende psigologiese proses plaasvind, en vice versa. Leibniz sê weer, dat vooraf die liggaam en siel soos twee gelyklopende oorlosies ingerig is, en by die geboorte saam begin loop, sodat altwee altyd presies dieselfde tyd wys; so vorm siel en liggaam vooraf 'n harmonia praestabilita, sodat as liggaamlik iets gebeur, psigies die korresponderende proses volg en omgekeerd. Al hierdie strengdeurgevoerde dualistiese hipoteses bring geweldige filosofiese inkonsekwensies aan, waarop ons kortelik wil ingaan.

Oswald Külpe (Einleitung in die Philosophie p.235) sê: "Man hält ihn im allgemeinen gegenwärtig für widerlegt, weil er (d.h. der Dualismus) an dem Problem der Wechselwirkung, der psychophysischen Kausalität, und an dem Einheitbedürfnis unseres Denkens scheitere. Daneben hat er jedoch in dem popularen Bewusztsein noch immer eine höchstens durch den Materialismus etwas beschränkte Geltung, und in den empirischen Wissenschaften der Psychologie und der Naturwissenschaft ist wenigstens eine dualistische Ausdruckweise in bezug auf das Verhältnis von Psychischem und Physischem fuemander üblich."

Teen die aanname van 'n psigofisiese kousalitieit word aangevoer, dat dit met die algemene kousaliteitprinsipe in kontradiksie verkeer. Dis veral steunende op die revisie wat Hume en Kant op die prinsipes van oorsaak en werking aangebring het, dat hierdie beskouing so aanvegbaar is. "Hiernach gilt als Bedingung der Anwendung dieses Prinzip auf zwei Erscheinungen a und b nur: 1. dasz eine von ihnen regelmäszig der anderen vorausgeht, und 2. dasz gewisse

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



quantitative Beziehungen zwischen ihnen bestehen, Z.B. dem gröszeren a auch das gröszere b in einer gesetzlich darstellbaren Weise nachfolgt. Ferner hat die moderne Naturwissenschaft in ihren Erhaltungsgestzen die Unmöglichkeit anerkannt; dasz ein Stoff oder eine Kraft erzeugt wird. Alle kausale Beziehung in der Natur beschränkt sich daher auf einen Austausch, eine Umformung von Stoffen und Kräften. Derjenige nun, welcher diesen gereinigten Kausalbegriff annimmt, ist offenbar berechtigt, den aus dem alten Begriff stammenden Einwand gegen den Dualismus als gegestandslos abzulehnen. (Külpe: Einleitung in die Philosophie: p. 236)

Benewens is dit bedenklik om die ongelyksoortigheid van oorsaak en werking te verwerp, en daarby as enigste geval waarby dit verwerklik word, die verhouding van psigiese tot fisiese te betrag. "An einer psychischen, zwischen den Seelenvorgängen herrschenden Kausalität pflegt man a priori ebensowenig Anstosz zu nehmen, wie an einer physischen, innerhalb der Körperwelt bestehenden Beziehung von Ursache und Wirkung. Unterschiede der Gleichartigkeit, Grade derselben gibt es doch auch hier, und man sollte daher vermuten, dasz sich zum wenigsten eine ihnen entsprechende Erleichterung oder Erschwerung kausaler Beziehungen auch hier finden würde. Statt dessen verfährt man bei der Anwendung jener Regel so, als wenn es nur eine Gleichartigkeit und nur eine Ungleichartigkeit in der Welt gäbe. Das ist ein Moment, welches allein schon gegen die Gültigkeit derselben misztrauisch machen sollte." (Ibidem: p. 236-237.)

'n Twede argument wat deur die verwerpers van 'n psigo-fisiese kousaliteit aangevoer word, is, dat die fisiese, die natuurkousaliteit, 'n in sigself afgeronde, genoegsame is. Dit behoef nie die medewerking van psigiese faktore nie, wat sy gebied binnedring of daardeur bepaal word nie. Die psigiese openbaar sig dientengevolge vanuit hierdie

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



sonder om enige invloed op hulle uit te oefen. Die natuurwetenskaplike reeks verloop in 'n eie meganistiese wetmatigheid, ooreenkomstig haar eie prinsipes, heeltemal onbekommerd oor die seldsame begeleidung van 'n sielelewe.

Hierteenoor egter, word beweer, dat so'n dualistiese interpretasie blykens die voorgaande, holus bolus net van die lewelose natuur afgelei is, en gevolglik kan dit ook net met betrekking daartoe op 'n algemene geldigheid aanspraak maak. Aan poginge ontbreek dit in die geval van die Biologie geensins, om aan die lewensverskynsele 'n eienaardige vitalistiese karakter ten grondslag te lê nie. In die besonder vertoon die wilshandelinge 'n uit meganiese prinsipes überhaupt nie volledige verstaanbare samehang nie. Indien wesens wat sulke aktiwiteite voltrek, vir masiene of automata betrag word, sou 'n mens weliswaar die uiterlike gevolge van die afsonderlike gebeurtenisse begryp, maar nooit die behoorlike samehang in sy geheel nie. "Wir erfahren durch jene Wissenschaft nur, wessen die Muskeln und sonstigen Organe fähig sind, aber nicht, was die lebendige Persönlichkeit des Menschen damit macht und erreicht."

In hierdie verband voldoen dus die prinsipe van 'n natuurkousaliteit geensins. Ons word derhalwe geforseer om tot 'n aanvulling van hierdie eensydige interpretasie te geraak, en sodoende tot die aanname van 'n psigofisiese kousaliteit geregtig.

'n Derde beswaar waarmee die aanname van hierdie uitsluitelik meganistiese natuurkousaliteit bestry word, is gebasseer op die natuurwetenskaplike teorie van Behoud en Konstnas van Energie. Indien die totale som van-die-in-die-Heelal-voorhande synde kinetiese sowel as latende energie konstant is, kan afgesien van wisseling en verdeling nooit en nêrens 'n kwantum daarvan eenvoudig verlore gaan of gewin word nie. Hoe val laasgenoemde egter te ryme met die moontlikheid dat wanneer psigiese deur fisiese bewerk word en omgekeerd, daar in die eerste geval 'n kwantum

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



energie verlore gaan, en in die tweede geval weer gewin word? Van die verskillende poginge om uit hierdie konflik ten opsigte van die behoudingswet te ontsnap, is die ongestrektheid van die energiebegrip soos aangewend ook op die psigiese gebeurtenisse blykbaar die aangewese, asook die aanname dat die verlies wat aan psigiese energie ontstaan, veroorsaak deur 'n psigiese gebeurtenis, weer vervang word deur die reaksie van die siel op die liggaam. Hierdie akseptasie staan met die empiriese psigologie in volkome ooreenstemming, soos laasgenoemde sig danook met betrekking tot die hipotese van 'n psigofisiese parallelisme 'n algemene geldigheid verwerf het, en waarvolgens wetmatige verhoudinge tussen bewussyns-inhoude en fisiese gebeurtenisse bestaan. So lank ons egter 'n Dualisme handhaaf, skyn dit asof die heterogeneiteit van psigiese en fisiese energie vas staan en onoorbrugbaar lyk. Ander uitweë om die teorie te handhaaf is dat wanneer die wil b.v. oorsaak word van 'n liggaamsbeweginge, en ons 'n nuwe soort energie moet aanneem wat by die bestaande bykom en dus die totale energie vermeerder, dus die konstans van energie verander, is om die energieverbruik en energie-ontwikkeling psigies te probeer uitskakel, of die psigiese as 'n vorm van energie te beskou, of die natuurwet alleen vir die fisiese en nie vir die verbinding van die fisiese en psigiese te erken nie, maar wanneer 'n Dualisme tenspyte van al sy konflikte gehandhaaf word, moet ons openlik erken, dat ons vandag nie ver genoeg staan, in ons kennis van die fisiese teenoor die psigiese om 'n finale beslissing te tref nie. Die Ione-en elektroneteorie in die fisiese het ons albaie dieptes openbaar, maar wat weet ons ten slotte van psigiese energie, of soos sig in instinkte, emosies, impulse, psigoanaliteit ens., openbaar? "Der Dualismus kann die psychophysische Kausalität als eine überhaupt nicht energetisch zu fassende und sie bestimmende Beziehung ansehen. Kausalität und Energieaustausch fallen ja nicht zusammen, es kann somit eine Wechselwirking zwischen Leib und Seele geben, die keinerlei energetische Momente einschliesst." (Külpe:

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Ibidem p. 241) "Der Dualismus nimmt, um wenigstens auch von der psychischen Gesetzmäszigkeit Rechenschaft geben zu können; neben der Materie Seelen an; allein er steht seinerseits der psychophysischen Gesetzlichkeit ratlos gegenüber. Sowenig wie in der Voraussetzung der Materie und der Seelen ein Fingerzeig nach der Existenz eines gesetzmässigen Zusammenhanges zwischen beiden; und wieder müszten, um diesen Zusammenhang zu erklären, beiden neue Eigenschaften zugeschrieben werden, auszer allem Zusammenhang mit denjenigen, welche für die Erklärung der Erscheinung der Einzelgebiete genügen." (Heymans: Gesammelte Kleinere Schriften p; 453)

Tot dusverre was die besware teen die handhawing van 'n Dualisme meer van 'n empiries-kennisteoretiese aard. Wanneer ons die probleem egter ook benader vanuit 'n metafisiese en teologiese standpunt, is die probleme nie van teenstrydighede ontbloot nie.

Met die postulering van die siel as 'n immateriele substansie word ook die Godheid as 'n immaterialiteit in die spel gebleep, en met die teëstelling tussen siel en liggaam verskerp sig ook dié tussen God en wêreld. Dis as 't ware 'n supra-naturalistiese Dualisme, wat God en Natuur as twee mekaar vreemde werklikhede uit mekaar hou. Dit stel God as 'n buite die wêreld bestaande mensvormige wese, wat nadat hy die wêreld uit niks geskape het nie, nog by geleentheid op haar laat inwerk. "God is die absolute persoon wat wesensverskillend is van die Skepping, maar nogtans die Here daarvan." Bewyse vir die bestaan van so'n wese wat die ganse heelal transsendent is, is veelvoudig. Ons noem net enkele: ontologiese, logiese, kosmologiese, teleologiese en moraliese bewyse. Met betrekking tot die teologiese rigtinge in die Metafisika wat almal uitloop op die Godsprobleem, het ons te doen met 'n Teisme, Deisme, Panteisme, Panenteisme en Ateisme. "Theismus und Deismus haben den Begriff eines transzendenten, von der Welt verschiedenen Gottes miteinander gemein, unterscheiden sich jedoch dadurch, dasz Gott vom Deismus blosz als erste Ursache der Welt, als Weltschöpfer, von dem Theismus dagegen

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



auch als Lenker der Welt und ihrer Geschicke in lebendiger fortdauernder Einwirkung auf sie gedacht wird. Der Pantheismus vertritt einen immanenten Gottesbegriff, indem er Welt und Gott zusammenfallen läszt. Eine Vermittlung zwischen Theismus und Pantheismus strebt der Panentheismus an, indem er die Immanenz Gottes in der Welt neben einer Transzendenz desselben lehrt. Für den Atheismus endlich gibt es ein göttliches Wesen überhaupt nicht." (O. Külpe: Ibidem: p. 308) Ten opsigte van die vraag welke van hierdie teologiese rigtinge die mees-of alleen-aanneemlike is, sal ons hier onbeantwoord laat, omdat die Godsbegrip van die Psigismonisme 'n eiesoortige en niks met al hierdie rigtinge gemeenskaplikshebbende is nie. Die feit val nie weg te redeneere nie, dat die meeste van hierdie opvattinge geweldig antropomorfisties is, die Teisme en Deisme dualisties überhaupt en God as 'n deus ex machina misbruik word. Om van hierdie religieuse tot 'n wetenskaplike wêreldbeskouing oor te gaan word soms baie smartelik ondervind, " wenn man die alten Namen in die neue Gedankenwelt mit hinübernimmt Aber es fragt sich, ob dies immer ohne Gefahr für die Klarheit der Gedanken, veilleicht auch für die Ehrlichkeit des Denkenden sich selbst und andren gegenüber, geschehen kann. Jene alten Namen sind nun einmal, kraft ihres Ursprungs aus spezifisch religiösen Anschauungen, zu einem Assoziationszentrum geworden, von welchem aus zahlreiche und komplizierte, zum Teil nur mangelhaft bewuszte, und darum schwer kontrollierbare Vorstellungen und Stimmungen unvermeidlich zum Mitklingen gebracht werden." (Heymans: Einführung in die Metaphysik p. 357). "Der dualistische Gottesbegriff, mit welchen wir es hier ausschlieszlich zu tun haben, ist eben ein anthropomorfistischer Gottesbegriff und der teleologische Beweis ein anthropomorfistischer Beweis. Die Eigenschaften des Wollens und des Könnens, der Weisheit und der Güte, welche vom Dualismus in höchster Potenz der Gottheit beigelegt werden, sind uns nur an Menschen gegeben; und die Begriffe des Zweckes und der Mittel, mittels deren man uns das Dasein eines Gottes mit jenen Eigenschaften beweisen

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



will, haben wir nirgends sonst als aus der Wahrnehmung menschlichen Handelns gewinnen können; wollte man also von diesen Eigenschaften und Begriffen in einem Sinne reden, welcher sie nicht nur als ein Mehreres, sondern als ein toto genere Verschiedenes den entsprechenden menschlichen Eigenschaften und Begriffen gegenüberstelle, so wäre denselben damit eben jeder Sinn genommen. Einen teleologischen Beweis kann es nur geben, wenn die Welt als ein Erzeugnis menschenähnlichen, wenn auch weit über das Menschliche erhabenen Tuns verstanden werden kann." (Ibidem: p. 79-80)
Die besware van 'n dualisties-teistiese lewensen wêreldbeskouing word deur Heymans in ondubbelsinnige bewoording omlyn, en ons kan nouliks beter doen, as om hom self hier nogeens aan die woord te laat. "Wir haben nicht die Zulässigkeit einer teleologischen Weltauffassung überhaupt, sondern diejenige der dualistisch-theistischen Hypothese, nach welcher die Welt das Werk eines allgütigen, allweisen und allmächtigen Gottes wäre, zu prüfen. Zur Begründung dieser Hypothese kann es nicht genügen, in der Natur und in der Geschichte einen Fortschritt im grossen und ganzen nachzuweisen, sondern es musz auch gefragt werden, ob das Masz dieses Fortschrittes, und ob die damit verbundenen zeitweiligen Rückschritte und Untergänge demjenigen entsprechen, was wir nach derselben zu erwarten hätten. Hier wie überall fällt die Beweislast dem Aufsteller der Hypothese zu: die Berufung auf menschliche Kurzsichtigkeit und verborgene Zwecke Gottes, welche der positiven Leugnung einer göttlichen Weltregierung, gegenüber allenfalls einen guten Sinn hätte, kann nicht umgekehrt die mangelnden Gründe für die Annahme einer solchen ersetzen, da doch, wie Hume bemerkte, wir einen Beweis nur aus demjenigen was wir wissen, nicht aus demjenigen was wir nicht wissen, machen können. Man darf aber auch letztens nicht willkürlich das vorläufige Ergebnis der Entwicklung als ein Ziel, worauf dieselbe von Anfang an gerichtet war, proklamieren: selbstverständlich läszt sich immer nachweisen, dasz die Ursachen, welche den gegenwärtigen

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Zustand herbeiführten, dazu geeignet waren denselben herbeizuführen; um aber diese Ursachen als Mittel zum Zwecke auffassen zu können, müszte entweder das Vorhergegebensein dieses Zweckes, oder wenigstens sein höherer Wert allen anderen denkbaren Ergebnissen gegenüber feststehen. Halten wir aber diese drei Punkte im Auge, so kann die Hypothese, dasz die uns gegebene Welt von einem volkommenen Wesen als die beste aus allen möglichen gewählt und gewollt sein sollte kaum als eine wohlbegründete angesehen werden." (Ibidem:p.81)

Die voorafgaande was 'n kritiese eksposisie van die dualisme, wat resulteer het in 'n tersydestelling van sy implikasies as gevolg van die inkonsekwensies wat dit bevat. Dit is dus selfevident dat indien 'n Dualisme "ungenügend" is om 'n verklaring oor die fundamentele werklikheid te gee, alle hipotesesoor daardie werklikheid monisties van aard moet wees.

Denkers wat 'n teistiese wetenskap handhaaf, soos ook hier te lande die geval is, poneer die beginsel van volle erkenning van die verskeidenheid in die kosmos. "God het 'n veelheid en verskeidenheid en wesens geskape, elk volgens sy eie aard. Hierdie beginsel waarsku ons teen 'n miskenning van die grense van die dinge. Alle grensoorskrydende generalisasies moet vermy word. Alle generalisasies moet prinsipieël beperk word tot die eie aard van die groepverskynsels wat ondersoek word. Hier bevind die Calvinistiese wetenskapsidee hom in teenstelling met die tendens en praktyke in die moderne filosofie en wetenskap. Die oordrewe generalisasie vier hier voorgty, op grond van die tendens om alles uit een kosmiese grondbeginsel te verklaar. Die hoofbeginsel van die Kalvinis is die skeppingsbeginsel - dis 'n superkosmiese beginsel - maar wat die kosmos self betref, handhaaf hy 'n ontelbare veelheid van beginsles en wetmatighede, wat nie tot mekaar reduseerbaar is nie, op grond van elkeen se originaliteit en eie aard. Om alles te verklaar uit die evolusie alleen, of anders uit die konstantheid van die oorerwingsfaktore alleen, gaan

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

beide teen die eis van die Calvinisme in. Om alles te verklaar uit die stof alleen (Materialisme, Energetisme), of uit die psigiese alleen (Psigomonisme), of uit die gees alleen (spiritualistiese Monisme, Idealisme), of uit die gestalte, die struktuur, die geheel alleen (Strukturalisme, Holisme), of uit die dele alleen (Meganisme) of uit die seks alleen (Seksualisme) ens., is on-Calvinisties. Hiermee is alle Monisme (wetenskaplik en wysgerig) vir die Calvinis onhandhaafbaar. Die skepping bied volgens die woord van God en volgens die natuur self 'n ryke verskeidenheid van verskynsels en wette, elk met sy eie aard, en hulle moet objektief as sulks en in hul verskeidenheid erken word. Die grense van die eie aard te misken, die een tot die ander, wat wesensverskillend in sy aard is, te reduseer, die een uit die ander te verklaar, waar hulle prinsipieel heterogeen tot mekaar staan, mag nie. Geeneen metode mag onbeperk gebruik word nie, vir elke voorwerp van ondersoek moet die daaraan aangepaste en volgens sy oorspronklike eie aard oorspronklike metode gebruik word. Hierdeur het die Calvinis 'n oop oog vir die ryke verskeidenheid van die dinge en is hy van huis uit objektiewer en realistieser as die teenswoordige rigtinge in filosofie en wetenskap, wat met een of ander bepaalde metode dweep en alle verskynsels uit een of ander bepaalde beginsel wil verklaar, en deur hulle oordrewe generalisasies hul objektiwiteit prysgee en 'n verarmende monisme veral waarin die oorspronklike eie aard van die dinge nie meer raakgesien kan word nie - insover altans nie as wat hulle nie in die gegeneraliseerde beginsel val nie..... Geen Monisme nie, maar 'n organies-natuurlike veeleenheid, 'n eenheid wat rus in 'n harmoniese skeppingsdaad Gods en in die ontologies-harmoniese samehang van alles, in sy verklaringsbeginsel. Dit maak die Calvinis objektief, ruim, ruimhartig en alsydig, wat nie van die meeste moderne wetenskaplike en wysgerige strominge gesê kan word nie. (Prof. Stoker: Calvinisme en Wetenskap: Die Huisgenoot; 25 Maart 1932: p. 49)

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Die vraag resteer nog of ons wel in 'n verarmende monisme verval wanneer ons slegs een verklaringsbeginsel handhaaf. Dit sal duidelik word, namate ons die Psigiesmonisme wat o.i. die aangewese monistiese hipotese is, afgaande eksplisiet maak. Selfs die strengste monis kan 'n ryke verskeidenheid in die kosmos aanerken, in sover hy die kosmos empiries beskader, maar wanneer hy vra na hipoteses oor die fundamentele werklikheid, is 'n monisme par excellance die aangewese.

Wat betref monistiese hipotese oor die fundamentele werklikheid maak elkeen van drie daarop aanspraak om die realiteit in sy totaliteit te kan interpreteer, t.w. Materialisme, die Spinosisme en die Psigiesmonisme. Hoe hierdie drie hipotese tot stand kom, blyk uit die volgende: Welke is die feite waarvan ons onsself rekenskap moet gee, as ons kennis neem van die gesamentlike gebied van die uiterlike en innerlike, psigiese en fisiese verskynsele? Ons kan hulle saamvat onder drie rubrieke, t.w. fisiese, die psigiese, en die psigo-fisiese wetmatigheid. Ons het in die eerste instansie die fisiese wetmatigheid wat die voorwerp van ondersoek van die natuurwetenskap vorm. Hierdie natuurwetenskap leer ons, dat die stoflike verskynsele, hoe volledliger en noukeuriger ons hulle ken, des te duideliker toon, dat hulle oral volgens strenge wette met mekaar saamhang, sodat elke stoflike verskynsel deur die som van die voorgaande volledig bepaal word, en met genoegsame kennis van die onderwerp met volkomener juistheid voorsitberekenbaar is. Dit word in 'n altyd hoëre mate waarskynliker gemaak, dat hierdie strenge wetmatige samehang ook geldig is vir wat ons by dierlike en menslike organismes, hulle breinverskynsele ingeslote, waarneem of sou kon waarneem. Daarby leer die ervaring verder, dat hierdie organismes as integrerende dele van die stoflike natuur opgevat moet word, wat hulle slegs deur hulle komplikasies van die ander onderskei. In hierdie organismes word dieselfde stof en stofverbindinge terug gevind wat ook buite hulle kan voorkom, of kunsmatig opgebou

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

kan word. Hulle veranderinge lewer bewys, dat hulle deur dieselfde meganiese, fisiese en gemiese wette beheers word, soos in die inanimistiese natuur. Ook staan hulle met die buitewêreld in gedurige verkeer, neem stof en energie daaruit op, en gee dit weer daaraan terug. Stof, ewemin as energie ondergaan daardeur 'n wesenlike verandering. Dis egter te hipoteties, om die stelling finaal te onderskrywe, dat alles wat in organismes waargeneem word, as definitief bewese beskou moet word. Maar elke voorwaartse skrede wat die biologiese wetenskappe doen, maak die juistheid van hierdie stelling meer plousiebel. Dis dan ook 'n volkome geregverdigde stap wanneer hierdie wetenskappe by hulle ondersoekinge van die veronderstelling van 'n geslote natuurwetlikheid uitgaan, wat alle stoflike verskynsele omspan. Hierdie veronderstelling sluit n.l. in, dat elke stoflike verskyning sowel in as buite die organisme met stoflike antesedente volgens vaste wette tesame hang, sonder dat ooit die behoefte ontstaan om ter verklaring hulp by psigiese faktore te gaan soek.

Benewens die fisiese is tog nog die psigiese of bewussynsverskynsele ook as onloënbare entiteite gegee, en hulle vertoon ongetwyfeld 'n eie psigiese wetlikheid. As ons egter in plaas van ons aandag op die brein te rig, en wat daar waarneembaar is, dit liewer inwendig sou projekteer, sal ons vind, dat vir die besluit om b.v. 'n aalmoes te gee as antesedente en dele van die bewussynsinhoud sal geld: 'n gesigswaarneming, en die sig daarmee verbindende assosiasies, die gevoel van medelye, die doeltreffendheid daarvan al-dan-nie, en derglike meer. By elkeen van hierdie reekse staan die lede volgens vaste wette in 'n organiese eiesoortige strukturele eenheid, presies soos die breinverskyning in die fisiese wetmatigheid. "Wie die Aufeinanderfolge dieser Gehirnerscheinungen als notwendig eingesehen werden kann, ohne Bewusstseinserscheinungen zu berücksichtigen, so kann auch die Aufeinanderfolge der Bewusztseinserscheinungen als notwendig verstanden werden, ohne den

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

~~ohne den~~ Gehirnerscheinungen irgend wie Rechnung zu tragen." (Heymans) Die fisiese sowel as psigiese geslote wetlikhede verlaat derhalwe nooit hulle eie gebied nie, maar elke reeks kan sy eie veranderinge uit homself verklaar.

Ongetwyfeld sal 'n mens om hierdie geslote wetmatigheid op psigiese gebied volledig te kan betrag, die gegewe bewussynsverskynsele telkens weer deur nie-gegewe bloot hipotetiese (onbewuste voorstellinge, oordele, ens. ) moet aanvul, maar ook die geslote natuurwetmatigheid laat sig oral net met die hulp van hipotetiese elemente (molekule, atome, molekulere beweginge) volledig konstrueer. Waarop dit wel aankom, is dat hierdie hipotetiese aanvulling vir die hier-gegewene soos in die geval van die fisiese op natuurlike en ongedwonge wyse kan plaasvind, met behulp van elemente wat uitsluitelik aan die eie gebied ontleen is. "So wie die Natuurwissenschaft neben den wahrgenommenen nur unwahrnehmbare stoffliche vorauszusetzen braucht, so auch die Psychologie neben den wahrgenommenen nur unwahrnehmbare psychische Erscheinungen, um im Prinzip alle ihre Daten unter feste Gesetze ordnen zu können." (Heymans) Soos ons in die geval van die fisiese reekse op 'n geslote natuurwetlikheid afgestoot het, kom ook in hierdie verband 'n primitiewe kennis van die geslote psigiese wetmatigheid tot openbaring. Heymans in sy "Selbstdarstellung" p.p. 43-44 sê oor hierdie wetlikhede psigies en fisies die volgende: "Zum Teil ist diese Gesetzlichkeit (psigies) eine solche zwischen den gegebenen Bewusztseinsinhalten selbst, wie etwa diejenige zwischen Wahrnehmungen und den dabei sich anschliezenden Gefühlen, Vorstellungen und Gedanken, zwischen Prämissen und den daraus sich ergebenden Schlusfolgerungen, zwischen Motivvorstellungen und den daraus, hervorgehenden Willensentscheidungen; diese untersucht die Psychologie. Zum anderen Teil weisen aber die gegebenen Bewusztseinstatsachen auf eine Gesetzlichkeit hin, welche nicht innerhalb, sondern auszerhalb derselben liegt; mit diesen beschäftigt sich die Naturforschung. Für die Entdeckung dieser Gesetzlichkeit

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

sind zwei Tatsachenkomplexe zunächst wichtig. Erstens der Umstand, dasz für eine bestimmte Gruppe von Bewusztseinsinhalten, nämlich für die Empfindungen und Wahrnehmungen, sich im Bewusztsein keine gesetzmäszig damit verbundene Antezedentien auffinden lassen, dasz also etwa ein Schall, eine Geruchsempfindungen, eine Gesichtswahrnehmung im Bewusztsein auftauchen können, ohne dasz dort etwas vorhergegangen wäre, womit jene nach festen Regeln zusammenhängen. Und zweitens der andere dasz unter günstigen Bedingungen jene Empfindungen und Wahrnehmungen in Reihen auftreten, welche gesetzlich verlaufen, und deren Gesetzlichkeit nicht weiter gestört wird, wenn infolge der zeitweiligen Unterbrechung jener Bedingungen einzelne Glieder hinausfallen."

Naas hierdie beide wetlikhede kom nou egter nog 'n derde, die psigofisiese wetlikheid in aanmerking. Resultate van die vergelykende Anatomie, Fisiologie en Psigopatologie maak dit waarskynlik dat wat elke oomblik in die indiwidu plaasvind, en waarneembaar is, wetmatig tesame hang met wat hierdie indiwidu in sy bewussyn ervaar. In werklikheid leer ook die daelikse ervaring, dat besering van die brein die bewussynslewe ophef of stoor, en dat omgekeerd heftige gemoedsbewegings of oormatige inspanning anatomiese of funksionele storings in die breinprosesse as gevolg het. Dit lê dus so voor die hand om wisselwerking tussen die psigiese en fisiese reekse te veronderstel, maar hierdie veronderstelling word juis ten sterkste geloënstraf deur die psigiese en fisiese wetlikhede waarop ons gewys het. Dit blyk ook van die begin af aan onverstaanbaar en ondenkbaar tegelyk dat voorstellinge en gedagtes in die meganiese kousaliteit kan ingryp, asook dat deur die blote beweging van stofdeeltjies bewussyn tot stand gebring kan word. Ons moet derhalwe aanneem, dat elkeen van hierdie beide reekse "an und für sich" 'n afgeronde en geslote geheel vorm, dat elke hersensselbeweging volledig deur die voorafgaande breinbeweging en elke bewussynsproses volledig deur die voorafgaande bewussynsproses bepaal is, sodat dit die skyn wek

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

asof hulle inderdaad so moes plaasvind, ook al het die ander reeks geheel-en-al ontbreek. Maar hoe kan die beide reekse nog iets (en tegelyk alles) met mekaar te doen hê? Vanwaar hierdie strenge Parallelisme as daar van "wechselseitiger kausaler Abhängigkeit" g'n sprake kan wees nie? Ergo: g'n wonder dat hierdie probleem denkers sedert Descartes tot in die teenswoordige nie met rus kon laat nie.

Die algemene rigting waarin die oplossing van die probleem met die grootste mate van sukses gesoek kan word, laat sig sonder baie moeite bepaal. Ons het twee reekse van verskyninge, elkeen waarvan op sigself 'n strenge wetmatige tesamehang vertoon, terwyl tegelyk met elke verskyning uit die een reeks 'n gelyktydige verskyning uit die ander reeks verbind is. Dis so byna vanselfsprekend om aan te neem, dat beide verskyningsreekse hulle op 'n identiese werklikheid betrek, wat sig op twee verskillende maniere aan ons waarneming openbaar. Drie verskillende weë wat voortspruit uit die drieledige wetlikhede kan egter gevolg word. 'n Mens kan volstaan om n.l. in die fisiese verskynsele die ware werklikheid voor oë te hê, wat net onder besondere omstandighede "Durch eine art Sinnestäuschung, sich in Bewusztseinserscheinungen bekundet:" dis die gebied van die Materialisme. Omgekeerd kan ons verder aanneem om in die bewussyn die eintlike werklikheid raak te kan vat, wat net onder bepaalde voorwaardes as breinverskyning waargeneem word. In hierdie rigting soek die PSIGOFISMONISME. En 'n mens kan uiteindelik sowel die bewussyn as die breinverskynsele opvat as blote projeksies van 'n onbekende, beide gemeenskaplik ten grondslagliggende werklikheid. Dis die sfeer van die SPINOSISME. Prinsipiëel kan dan, soos dit skyn, hierdie drie hipoteses elk ewe goed die gegewe "Sachlage" verklaar. As die fundamentele werklikheid (sy mag stof, bewussyn, of iets naders wees) sig volgens vaste wette in die verskyning projekteer, sal in elke geval die wetlike samehang tussen die dele van hierdie werklikheid ook in die projeksie aan die lig moet

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

kom. Egter moet ons ag daarop slaan of in die beskikbare feite nie ongerymdhede voorkom nie, wat as gevolg sal hê, dat ons een van hierdie hipoteses op grond van wetenskaplike oortuiging en heldere insig bo die ander sal prefereer nie.

Die Materialisme as monistiese hipotese eien sig soos reeds gesê die reg toe om op grond van fisiese wetlikhede die werklikheid in sy totaliteit te kan interpreteer. Sonder om in die allerminste breedvoering op hierdie ontologiese hipotese in te gaan, 'n hipotese wat bykans net so oud as die menslike denke self is, kan ons volstaan deur baie kursories net sy wese aan te toon, en dan effens breedvoeriger krities daarop ingaan. Die Materialisme verdeel sig primêr in 'n teoretiese en praktiese aspek. As metafisiese denkrigting is die Materialisme van 'n dualistiese of singularistiese vorm. Laasgenoemde is van 'n ekwatiewe, attributiewe of kousale aard. "Nach der dualistichen gibt es zwei wesentliche verschiedene Arten von Materie, eine grobere und eine feinere, eine trägere und eine beweglichere, nach der singularistischen Auffassung dagegen ist die Materie von wesentlich gleicher Beschaffenheit. Innerhalb der singularistischen Anschauung lassen sich endlich drei verschiedene Betrachtungsweisen sondern, von denen die attributive Form das geistige als eine Eigenschaft, die kausale es als eine Wirkung der Materie ansieht, während die äquative (d.h. gleichsetzende) Form die seelischen Vorgänge ihren Wesen nach als materielle bezeichnet." (Kulpe: Einleitung in die Philosophie: p. 209)

'n Saaklike samevatting oor die wese van die Materialisme word deur Falckenberg in sy "Geschichte der neueren Philosophie" p. 697 gegee: Materialismus ist die Lehre, dasz alles Seiende körperlich, alles Geschehen Bewegung materieller Teile, der Geist nichts von der Materie wesentlich Verschiedenes sei. Den Geist betrachten die Materialisten entweder selbst als einen Körper (gewöhnlich Gehirn) oder eine besondere Art körperlicher Vorgänge oder als ein Resultat von solchen,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



als Eigenschaft oder Wirkung der organisierten Materie, Bewusztsein, Empfinden, Denken, ist ein Nervenprozesz, eine Gehirnbewegung."

Met betrekking tot wat ons oor die drie tipes van geslote wetlikhede gekonstateer het, sal dit na aanleiding van die voorgaande des te duideliker wees, dat die Materialisme by uitnemendheid daarop ingerig is om die fisies wetlikheid te vertolk. Die vraag resteer egter nog, of die Materialsime as hipotese ook 'n bevredigende verklaring kan gee vir die ander wetlikhede. Opmerklik is dit dat hierdie hipotese die psigiese wetlikheid as onloënbare entiteite glad nie wil-of ook nie kan verklaar nie. Dis primêr ten opsigte van die bewussyn en sy prosesse dat hierdie wêreldbeskouing totaal skipbreuk ly. Heymans stort dan ook eenvoudig 'n emmer koue water uit op die Materialisme as werklikheidshipotese. Sy kritiek is so vernietigend en so oortuigend, dat ons nouliks beter kan doen, as om homself hier aan die woord te laat. "Betrachten wir die Hypothese des Materialismus, so bedarf es kaum der Beweisführung dasz dieser ursprünglich nur auf die Erklärung der physischen Gesetzlichkeit eingerichtet ist, und nur auf gewaltsame Weise der psychischen und psychophysischen angepasst werden kann. In der Vorstellung stofflicher, nach mechanischen Gesetzen aufeinander einwirkender kleinster Teilchen liegt nichts, woraus die Vermutung gewonnen werden könnte, dasz die in einer bestimmten Konfiguration auftretende Bewegung dieser Teilchen die völlig neue Tatsache des Bewusztseins hervorbringen sollte; ist nun aber dieses Bewusztsein dennoch als Tatsache gegeben, so kann der Materialismus diese Tatsache zwar von aussen seinem System aufkleben, nicht aber sie demselben organisch einfügen. Anders gesagt: der Materialimus wäre besser daran, wenn es kein Bewusztsein gäbe; er musz zur Erklärung dieses Bewusztseins seinen kleinsten Teilchen noch ganz andere Eigenschaften beilegen als diejenigen, mit denen er zur Erklärung der stofflichen Erscheinungen auskommen kann, und er hat bisher auch noch nicht einmal einen

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Versuch gewagt anzugeben, wie diese anderen Eigenschaften zu denken wären (Der Psychische Monismus: p. 453) "Der Materialismus kann erstens der Eigenart desjenigen, was uns als Bewusztseinsinhalt gegeben ist, nicht gerecht werden. Die Grundhypothesen und Grundgesetze der Naturwissenschaft, womit er auch für die Erklärung des Bewusztseins auskommen will, reden überall nur von der Entstehung von Bewegungen aus Bewegungen: dasz aus Bewegungen kleinster Hirnteilchen, nebst anderen Bewegungen, auch noch Bewusztsein entstehen sollte, ist in denselben nicht vorgesehen. Will nun der Materialismus dadurch diese Lücke ausfüllen, dasz er dem Stoffe, neben den mechanischen, noch andere verborgene kräfte beilegt, welche denselben zur Erzeugung von Bewusztsein befähigen sollen, so gerät er in Konflikt mit dem Energiegesetz, in dem er annehmen musz, dasz für diese, wie für jede andere Wirkung stofflicher Agentien, Energie verbraucht wird, während doch, sowohl nach den allgemeinen Voraussetzungen der Naturwissenschaft wie nach speziellen exakten Untersuchungen, die dem Körper zugeführte mechanische Energie restlos auf mechanische Wirkungen verwendet wird. Setzt sich aber der Materialismus über diese Schwierigkeiten hinweg und nimmt einfach an, dasz irgendwo und irgendwann Bewusztsein aus stofflichen Bedingungen entstanden ist, so bietet ihm der Fortbestand und die weitere Entwicklung dieses Bewusztseins ein neues schwer zu lösendes Problem, indem nach Darwinischen Prinzipien nur diejenigen organischen Funktionen, welche im Kampf ums Dasein Nutzen gewähren sich erhalten, für den Materialismus aber das Bewusztsein ein bloszes Epiphänomenon und als solches absolut unwirksam und ohne Nutzen ist. Überall erhellt, dasz die materialistische Hypothese von Hause aus auf die Erklärung dieses Bewusztseins nicht eingerichtet ist, und eine solche auch nirgends bieten kann, ohne die Grundvoraussetzungen der Naturwissenschaft, auf welche sie selbst sich stützt, umzustöszen." (Selbstdarstellungen p. 48).

"Die gesamten Untersuchungen führen zum Ergebnis, dasz den verschiedenen Versuchen, die materialistische

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Metaphysik konsequent durchzuführen, nur eine einzige Tatsache, diese aber auch stets wieder und von allen Seiten, hemmend entgegentritt, nämlich die Tatsache des Bewusztseins. Solange wir vom Bewusztsein absehen, scheint es nichts in der Welt zu geben, welches sich nicht in letzter Instanz aus dem blinden Spiel der nach mechanischen Gesetzen hin und her getriebenen Atome entwickelt haben könnte; wird aber das Bewusztsein mit in die Betrachtung aufgenommen, so zeigt sich im Weltbilde sofort ein Riss, zu deren Ausfüllung die erforderlichen Mittel innerhalb des Systems nicht vorliegen. Das Bewusztsein ist der eigentliche Fremdkörper im Organismus der materialistischen Weltbetrachtung: daher die verzweifelten Versuche, welche dieser Organismus anstellt denselben auszustoszen oder zu assimilieren. Diese Versuche können nicht gelingen, und darum musz der Organismus zugrunde gehen.

.....Im Schein ist das Bewusztsein nur ein verschwindender Teil des Gegebenen, in Wahrheit aber das einzig Gegebene. Jedem Menschen, der sich im Laufe seines Lebens sein Weltbild aufzubauen sucht, stehen als Material zu dieser Arbeit nicht physische und psychische Tatsachen, sondern ausschliesslich psychische Tatsachen zur Verfügung... eine Welthypothese, welche das Bewusztsein nicht erklärt, läszt also nicht einen gröszeren oder geringeren Teil des Gegebenen sondern sie läszt die Gesamtheit des Gegebenen ohne Erklärung. So verhält es sich mit der materialistischen Metaphysik" (Einführung i.d. Metaphysik," p.p. 144, 145,146.)

Vervolgens behandel ons ook kortelik die Spinosisme (soms ook genoem Parallelisme) as monisties-ontologiese hipotese. Sy is veral daarop ingerig om die psigofisiese wetlikheid te probeer vertolk. Soos twee parallele lyne wat langs mekaar loop, en nooit mekaar raak nie, lê die psigiese en fisiese reekse met hulle eie geslote wetlikhede, sonder die minste wedersydse kousale beinvloeding. Beide die psigiese en fisiese reekse, of soos Spinoza dit vertolk het; uitgebreidheid en denke is slegs attribute van die een enige

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

absolute substansie n.l. God, of die Onbekende Derde. Die psigiese en fisiese reekse is dus wesensverskillend van mekaar, maar is nogtans wesensverwant en wesenseie aan die een enige substansie n.l. God.

Dis duidelik dat die Spinosisme aan die drieledige wetlikheid reg laat wedervaar. Om dit egter verstaanbaar te maak, moet drie verskillende realiteitsvorme veronderstel word ( die alles ten grondslagliggende Substansie, die psigiese en fisiese wêrelde) en moet verder tussen die Substansie en die beide attribute verhoudinge aangeneem word, waarvoor ons nêrens in die ervaring of die denke aanknopingspunte gegee is nie.

"Der Spinozismus ist wohl nur deshalb vor Einwänden verhältnismässig sicher, weiler die von ihm vorausgezetzte Wirklichkeit durchaus unbestimmt lässt, daher man denn von ihr schwerlich sagen kann, was sie zu tun und nicht zu tun vermag. Doch gibt es wenigstens eine allgemeine Tatsache, welche er als eine durchaus zufällige und unerklärliche auffassen muss: das ist die inhaltliche Übereinstimmung zwischen Willensentschluss und Handlung. Denn nach ihm besteht zwischen diesen beiden keine ursächliche Beziehung, kraft deren der Willensentschluss die ihm entsprechende Handlung hervorrufen könnte; sondern in beiden spiegeln sich nach verschiedenen Seiten sukzessive reale Vorgänge ab, deren Wesen unbekannt ist, welche aber jedenfalls als durchaus verschieden von jenen gedacht werden müssen..... Der Spinozismus lässt also die für die vorliegenden Fragen überaus wichtige Tatsache, dass wir eben dasjenige tun, was wir tun wollen, unerklärt. (Selbstdarstellung: p. 48-49)

"Wenn nämlich, wie sie annimmt, eine tiefer liegende Wirklichkeit sich gleichsam nach zwei Seiten hin, in zwei von=einander ganz unabhängigen Reihen von Folgeerscheinungen dokumentiert, so scheint damit die Möglichkeit ausgeschlossen zu sein, dass sich eine dieser Reihen der anderen auf irgendwelche Weise bemerklich machen könnte;

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

also auch, dasz unser Denken, welches der psychischen Reihe angehört, jemals zur Erkenntnis der physischen Erscheinungen gelangen könnte. (E.i.d. M. p. 156 )

Tot hiertoe het one nie 'n enkele van die metafisiese hipoteses (Dualisme, materialisme of Spinosisme) as "genügend" gevind om van die "Gesamtheit der vorliegenden Tatsachen Rechenschaft abzulegen". "Was alle diese Systeme kennzeichnet, ist dasz sie ebensoviele oder mehr selbständige Voraussetzungen brauchen, als gesetzliche Zusammenhänge zu erklären sind, und dasz sie sich trotzdem noch als ausserstande erweisen, diese Voraussetzungen durchsichtig zu machen oder durch gegebene Fälle als möglich zu erweisen. (Der Psychische Monismus: p. 454).

Nou resteer die pertinente vraag: is die Psigiesmonisme dan in staat om die moeilikhede en gebreke van die behandelde teorieë uit hoofde van haar eie stellinge op te los en te illimineer?

Om hierdie vraag te beantwoord, sal dit nodig wees, om eers die stellinge van die Psigiesmonisme duidelik te formuleer, en uiteindelik die hele aldus gepostuleerde hipotese onder die soeklig van die wette en elemente van die wetenskaplike denke, ons eie denkstruktuur, sowel as alle hipoteses wette, aksioma's in die natuurwetenskaplike wêreld, rasionele sowel as irrasionele elemente te onderwerp.

Soos ons dit vroeër herhaaldelik benadruk het, aksentueer Heymans die bewussyn en sy prosesse tot hulle absoluut regmatige plek vir alle lewens-en wêreldbeskouing. Die egtheid van die bewussynsprosesse, tesame met die empiriese metode, is dan ook die steen waarop sy hele denkgebou rus. (Vgl hier die kennisteoretiese grondslae van Heymans se Metafisika: Hfs. 3b) Ons gaan dan uit van die onomstootlike waarheid, dat die bewussyn en sy prosesse die enigste direk-gegewene is. Die stoflike, ergo: ook die breinprosesse daarenteen is bloot indirek, gegewene via ons bewussyn. Dis absoluut noodsaaklik om ons baie noukeurig

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

rekenskap te gee van die betekenis en belangrikheid van hierdie uitspraak. Die bewussynsprosesse is ons direk gegee: as ons 'n voorstelling het, 'n stemming belewe, 'n wens koester, ens., dan kan ons dit nie betwyfel, dat hierdie voorstelling, stemming of wens as sulks werklik in ons bewussyn teenwoordig is nie. Ons sekerheid dienaangaande basseer sig op die inhoud van ons onmiddelike ervaring, nie op iets anders wat eers daaruit afgelei sou moes word nie. Hoe staan dit met betrekking tot die stoflike prosesse? 'n Mens sou miskien geneig wees om te konstateer, dat ook vir die fisikus of fisioloog wat 'n stoflike verskynsel ondersoek, hierdie verskynsel direk in die waarneming gegee is. Hier moet ons egter onderskei. Vir hierdie ondersoekers is ongetwyfeld direk ook maar net gegee die verskynsel wat in betrekking tot die waarneming staan, maar hierdie waarneming is tog weer 'n integrele deel van sy bewussynsbelewenisse. Die voorwerp van hierdie waarneming, n.l. wat ons "die stoflike verskynsel self" wil noem, is hom nêrens direk gegee nie; inteendeel: die Dasein daarvan word slegs op grond van die in die bewussyn gegewe waarneming aangeneem. By direkte ervaring sou dus ook onder die gunstigste omstandighede net aangetoon kan word, dat ons waarneminge wat op sulke breinverskynsele betrekking het, met die gegewe bewussynsprosesse wetmatig tesame hang, en nie die onafhanklik van ons eksisterende breinverskynsele nie. As ons dit nou gewonne sal gee, dan doen ons 'n twede stap, en vra wat hierdie waarneminge ons oor die eintlike wese van die "breinverskynsele self" kan leer. In prinsipe natuurlik soveel as ons waarneminge ons überhaupt omtrent die eintlike wese van die natuurverskynsele kan leer. Hieromtrent het 'n mens tog steeds duideliker ingesien, dat dit mooit die relativiteitsgrense sal kan oorskry nie. Dit beteken dus: wat ons met ons sintuie waarneem, "ist nur die sehr entfernte Wirkung, durch zahlreiche Zwischenglieder vermittelte Wirkung, die eine ausser uns existierende Realität in

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA


unserem Bewusztsein zu stande bringt, und hier so wenig wie in anderen Fällen haben wir Grund dazu, anzunehmen, dasz diese entfernte Wirkung (das in der Wahrnehmung gegebene) in irgendwelcher Hinsicht der Wirklichkeit gleichen sollte, die sie vertritt (Heymans). Met betrekking tot die sogenaamde sekondêre kwaliteite het 'n mens die reeds lankal ingesien: die opvatting van die natuurlike denke waarvolgens geur en smaak, warmte en koue, kleur en geluid, die dinge self toekom, word deur geen enkele wetenskaplik-gevormde mens meer aangeneem nie. Maar ten opsigte van die primêre kwaliteite kan dit soos hoofsaaklik sedert Kant vry algemeen toegestaan word, beswaarlik andersins mee gesteld wees. Ook vorm, grootte, beweging, leer ons net deur ons sintuie ken, en ook van hulle moet ons aanneem, dat hulle hulle tot die buite ons bestaande slegs gedra soos werking tot oorsaak, of soos 'n kopie tot die oorspronklike.

Eindelik: die hipotesiese voorwerpe wat die natuurwetenskap aanneem, om die verskynsele te verklaar, is self uit materiaal van sinnelike oorsprong gekonstrueer. Ook aan die molekule, atome, elektrone moet, om hulle vir ons voorstellinge toeganklik te maak, ruimtelike en meganiese eienskappe toegeken word, wat in laaste instansie aan die sinnelike ervaring ontleen is, en dientengevolge deel het aan die relatiewe karakter daarvan. Die beeld wat die natuurwetenskap ons van die werklikheid in die algemeen, en van haar bestanddele in die besonder (ook van die breinverskynsele) kan bied, het nie betrekking op die werklikheid "an und für sich" nie, haar eie wese nie, maar net op die moontlike waarneminge wat hierdie werklikheid in ons bewussyn te voorskyn of onder bepaalde voorwaardes te voorskyn sou kon roep. Dit kan vergelyk word met die kurwe op 'n registrasie-apparaat wat die verskynsele waarop dit betrekking het, met groter noukeurigheid en volledigheid vervang, maar dit nêrens kan afbeeld nie.

Wat is aldus die posisie? Primêr staan vas, dat

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

daar iets moet wees, wat in die bewussyn van die waarnemer die waarneming van breinverskynsele te voorskyn kan roep. Alle direkte gegewens ontbreek agter om te bepaal wat hierdie IETS is. Ons kan niks verder daaromtrent sê nie, as net dat dit die oorsaak van ons eventuele breinverskyningswwarneminge bevat, en dus hiermee wetmatig tesame moet hang, op so'n manier, dat hierdie eventuele waarneminge deur hierdie IETS volledig bepaal word, en dat dus elke verandering in hierdie waarneminge as 'n "unertrügliches Zeichen" vir 'n verandering in hierdie IETS opgevat mag word. So ver, en nie verder nie, sou ons kom, as ons niks anders as die kennis van hierdie eventuele breinverskyningswaarneminge gegee sou wees nie. In alle geval het ons die versekering dat ons iets meer gegee is. Want in die tweede plek staan op grond van onmiddelike ervaring vas, dat daar bewussynsprosesse bestaan, en van hierdie bewussynsprosesse het die wetenskap ons geleer, dat hulle in wyse omvang en vermoedelik algemeen met eventuele breinverskyningswaarneminge wetmatig verbind is. Tesamevattend: aan die een kant het ons toegestem dat aan ons eventuele breinsverskyningswaarneminge iets ten grondslag moet lê, waaromtrent ons enkel kan konstateer, dat dit met hierdie eventuele waarneminge wetmatig tesame hang, en aan die ander kant is ons bewussynsprosesse gegee, wat in werklikheid hierdie wetlike tesamehang met die eventuele breinverskyningswaarneminge vertoon. Lê dit dan nou nie direk voor die hand om te vra, OF HIERDIE BEWUSSYNSPROSESSE NIE SELF HIERDIE "IETS" KAN WEES, WAT ONS AS DIE VERBORGE GROND VIR ONS EVENTUELE BREINVERSKYNINGSWAARNEMINGE GEPOSTULEER HET NIE? "Weiter als bis zu einer rein formalen Erkenntnis der Auszenwelt kann mich keine Erfahrung führen. Und so müszte ich denn, wenn mir in bezug auf die Gegenstände meiner möglichen Wahrnehmungen nichts weiter als diese Wahrnehmungen selbst gegeben wäre, wohl oder übel damit begnügen, jene Gegenstände bloss relativ zu erkennen, dagegen meine Ansprüche auf absolute Erkenntnis ein für allemal auf die mir gegebenen Bewusztseinsinhälte als solche beschränken.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Ist mir nun aber wirklich in bezug auf die Gegenstände meiner möglichen Wahrnehmungen überall nichts weiter gegeben als diese Wahrnehmungen selbst? Im groszen und ganzen verhält es sich fraglos so und nicht anders; in dem ungeheuren Umkreis meiner möglichen Wahrnehmungen gibt es aber doch einige wenige, in bezug auf deren Gegenstände ich über mehr Daten verfüge, als mir in den betreffenden Wahrnehmungen selbst vorliegen oder vorliegen würden. Ich habe nämlich aus zahlreichen anatomischen, physiologischen und psychopathologischen Tatsachen mit hoher Wahrscheinlichkeit schliesszen können, dasz mit allen oder einigen von denjenigen möglichen Wahrnehmungen, welche ich als die Wahrnehmungen meiner eigenen Gehirnprozesse bezeichne, in streng gesetzlicher Verbindung die Bewusztseinsprozesse einhergehen, welche mir unmittelbar gegeben sind. (Einführung in die Metaphysik: p.p. 225,226.) Es erscheint demnach als methodisch angezeigt, zunächst ausschliesslich diesem Gebiete meine Aufmerksamkeit zuzuwenden; also nicht zu fragen, welche Wirklichkeit den Naturerscheinungen im allgemeinen, sondern welche den Gehirnerscheinungen, sofern mit denselebn psychische Vorgänge einhergehen, im besonderen zugrunde liegen mag" (Ibidem: p. 226) Meine in der Erfahrung gegebenen oder aus der Erfahrung zu begründeten Daten sind also folgenderweise erschöpfend zusammenzufassen: so oft sich in meinem Bewusztsein ein beliebiger Vorgang abspielt, würde ein idealer Beobachter, bei passender Adaptation seiner Sinnesorgane, nahezu gleichzeitig eine Hirnprozeszwahrnehmung haben, welche mit jenem Vorgang in meinem Bewusztsein gesetzlich Zusammen hängt." (Ibidem p. 228) Of in formule:

(Ps) - (Y) -(Ph)

"Und dieser Formel wäre dann noch hinzuzufügen, dasz meine Bewusztseinsvorgänge auch gegeben sein können (und tatsächlich fortwährend gegeben sind), ohne dasz die ihnen entsprechenden Hirnprozeszwahrnehmungen sich realisieren; dasz aber umgekehrt, soviel ich weisz, die einem bestimmten Bewusztseinsvorgang entsprechende Hirnprozeszwahrnehmung

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA


sich nur realisieren kann, wenn jener Bewusztseinsvorgang gegeben ist. Oder genauer: ich habe Grund anzunehmen, dasz die einen bestimmten Bewusztseinsvorgang entsprechende Hirnprozeszwahrnehmung stets, aber auch nur dann auftritt, wenn erstens jener Bewusztseinsvorgang gegeben, und zweitens eine bestimmte allgemeine Bedingung (nämlich derjenige Komplex realer Verhältnisse, welcher als vollständige Adaptation der Sinnesorgane eines idealen Beobachters wahrzunehmen wäre) erfüllt ist" (Ibidem: p. 228) Nun sei aber gegeben eine Reihe von gesetzlich zusammenhängenden Bewusztseinsvorgängen $a_1$ $a_2$ $a_3$ .....; wenn man dann des weiteren noch weisz, dasz, so oft ein idealer Beobachter mit vollständig adaptierten Sinnesorganen c hinzukäme, in seinen Bewusztsein eine mit a gesetzlich zusammenhängende Hirnprozeszwahrnehmung b auftreten würde, so liegt doch, scheint es, hier wie in den früheren Fällen die Vermutung am nächsten, dasz jene Bewusztseinsvorgänge, die in Verbindung mit den als Adaptation der Sinnesorgane des idealen Beobachters wahrzunehmenden Verhältnissen, die Ursache der bei ihm auftretenden Hirnprozeszwahrnehmungen in sich enthalten. Mit dieser Vermutung ist aber der Grundgedanke des psychischen (auch wohl: spiritualistischen, idealistischen) Monismus ausgesprochen worden. (Ibidem: p. 230 )

'n Baie summiere opsomming van die hele hipotese onder bespreking gee Heymans in sy tydskrifartikel: "In Sachen des Psychischen Monismus" (G.K.S. p. 300) wanneer hy dit as volg formuleer: "Für einige Leser ist es vielleicht nützlich, vorher den Inahlt der psychisch-monistischen Hypothese noch einmal kurz zu formulieren . Dieselbe nimmt an, dasz, soweit unsere Daten reichen, nur Psychisches existiert, während alles Physische nichts weiter ist als die Art und Weise, wie Psychisches (durch Vermittlungen, welche selbst wieder als physische Prozesse zur Wahrnehmung gelangen) wahrgenommen wird. Für die Begrundung derselben kommen hauptsächlich zwei Gruppen von Tatsachen in Betracht: 1. die Tatsachen welche für eine eindeutige Zuordnung

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



zwischen den einem Menschen gegebenen Bewusztseinsprozessen und den gleichzeitig von einem anderen in bezug auf den ersten zu habenen Hirnprozeszwahrnehmungen sprechen. Die Überlegung dass jenem ersten seine Bewusztseinsprozesse direkt gegeben sind, während sich diesem anderen seine Hirnprozeszwahrnehmungen evident als die indirekte Wirkung eines auszer ihm Befindlichen darbieten, führt zur Vermutung dass dieses ausser ihm Befindliche mit den jenem ersteren direkt gegebenen Bewusztseinsprozessen identisch sei; und diese Vermutung erweist sich als ausreichend, um von allen voliegenden gesetzlichen Verhältnissen Rechenschaft zu geben. 2. Die anderen Tatsachen welche es wahrscheinlich machen, dasz jene Hirnprozeszwahrnehmungen nicht nur mit den sonstigen Naturerscheinungen kontinuierlich zusammenhängen, sondern auch, wenn vollständig gegeben, die gleiche Gesetzlichkeit wie diese, nur in viel grösserer Komplikation, würden erkennen lassen. Woraus denn gefolgert wird, dasz vermutlich auch die Wirklichkeit, welche in diesen sonstigen Naturerscheinungen indirekt zur Wahrnehmung gelangt, sich von derjenigen, welche in den Gehirnerscheinungen zur Wahrnehmung gelangt, nicht dem Wesen, sondern nur der Komplikation nach unterscheiden wird."

Met referte tot die bewussynsprosesse wat ons as die verborge grond vir ons eventuele breinverskyningswaarnemings gepostuleer het, kan ons onsself baie maklik daarvan rekenskap gee, dat oral onder analoge verhoudinge in die werklikheid 'n soortgelyke gevolgtrekking gemaak kan word, en in werklikheid ook gemaak word. Ter verduideliking kan 'n eenvoudige voorbeeld uit die natuurwetenskap geneem word. Lang voor Newton aan sy teorieë en wette publiziteit verleen het, is die fenomena van hoog- en laagwater toegeskrywe aan die invloed van die son en maan. Om welke rede? Hierdie verskynsele was g'n vreemde werklikhede nie, en die probleem is raakgesien, dat daar "iets" moet wees, waardeur hulle veroorsaak word. Maar ten opsigte van hierdie "iets" het

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

die verskynsele self nie die minste duidelikheid of helderheid aan die dag gelê nie. In elk geval: die feit het sig geopenbaar, dat hierdie fenomena wetmatig met die son en die maan tesame hang, en so is gekonkludeer, (sonder om voorlopig nog in te sien, hoe,) dat hierin die grond van hulle optree gesoek moes word. In stede van die verskynsele van "eb en vloed" lees ons nou breinverskynings, en in plaas van die "stand van son en maan" bewussynsprosesse, en dis duidelik, dat hierdie gevolgtrekking wat so vanselfsprekend geskyn het, ook sonder al te groot gevaar vir 'n fatale misstap gemaak kan word.

Hoe is dit moontlik, dat hierdie gevolgtrekking in die aangehaalde geval nie as iets vanselfsprekends ingesien word nie, maar veeleer die indruk wek om paradoksaal te wees? Dit berus volgens Heymans uitsluitelik hierop, dat ons van kindsbeen af daaraan gewoon is, om naief-realisties te dink, en ons op grond van wetenskaplike vorming genoodsaak word om langsamerhand van hierdie naief-realisme en antropomorfisme afstand te doen, maar uit die aard van die saak ons tog nie geheel-en-al daarvan kan loswikkel nie. Ons het begin om ons die dinge so voor te stel soos ons hulle waarneem; langsamerhand het ons moes toegee, dat geur en smaak, warmte, kleur, ens., ook geometriese en meganiese kwaliteite nie aan die dinge self nie, maar net aan die waarneming eie is, maar verder dink ons in die alledaagse lewe daaraan as iets ruimtelike en tydelike, en stoflike. En as ons dan meegedeel sou word, dat dit wat ons as 'n breinverskyning waarneem, "an und für sich" nie iets ruimteliks en tydeliks is nie, maar eenvoudig 'n bewussynsproses, onstaan direk 'n teenstrydigheid. Maar hierdie paradoks is nie minder ontnugterend as wat die gewone leek ervaar, wanneer hom van wetenskaplike kant verwittig word, dat wat ons as klanke of kleure waarneem, niks anders is, as etertrillinge nie. "Was denselben verursacht, ist nichts anders, als ein neuer Schritt in derselben Richtung, in der

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

sich auch die Naturwissenschaft bewegte, als sie diesen anderen Zusammenstosz veranlaszte." Hier wie dort hat man, um über diese Schwierigkeit hinwegzukommen, sich nur mit dem Gedanken vertraut zu machen, dasz etwas als etwas anderes als es ist, wahrgenommen werden kann, einem Gedanken, dem schon die alltägliche Erfahrung der Sinnestäuschungen den paradoxalen Charakter genommen haben sollte. (Heymans)

In die voorafgaande het ons aangetoon, dat die breinverskynsele sover ons kennis reik, nulle van die orige natuurverskynsele nie deur wetmatighede onderskei nie, maar slegs deur grotere komplikasie. Indien alles wat as breinverskyninge waargeneem word, "an und für sich" niks anders kan wees as menslike bewussyn nie, sou ook wat as minder samegestelde natuurverskynsele waargeneem word, op sigself beswaarlik iets anders kan wees, as eenvoudigere vorme van bewussyn. Dusdoende transponeer ons van die beperkte, antropologiese en tegelyk ook antropomorfistiese tot 'n algemene kosmologiese psigiese Monisme, dus tot die opvatting dat die gesamentlike vir ons kenbare werklikheid bewussyn is, en dat alle fisiese verskynsele wat ons via ons sintuiglike waarneming gegee is, niks anders is, as die wyse waarop deur bepaalde media een bewussyn aan die ander kennis kan meedeel. As ons ons verder daarvan rekenskap gee, dat in hierdie openbaring, d.w.s. in die wêreld van feitelike gebeure, sig steeds des te duideliker vertoon, dat alles met alles tesame hang, kan ons dit beswaarlik nalaat, om 'n gelyksoortige allesomvattende tesamehang ook in die ten grondslagliggende bewussynswêreld aan te neem, en dit gee aanleiding tot die idee van 'n WÊRELDBEWUSSYN, waarvan dan ook alle indiwiduele bewussyne op hierdie bepaalde manier dele is, eweas ons indiwiduele voorstellingskomplekse dele van ons bewussyn vorm. Presies soos hierdie enkele voorstellingskomplekse nulle tydelik van ons sentrale bewussyn afsonder, en in wat ons die Onbewuste noem, terug kan sink, sou ook alle indiwiduele bewussyne niks anders wees, as tydelik-afgesonderde dele van die wêreldbewussyn nie . "Der psychische

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Monismus denkt sich die gesamte Wirklichkeit als einen ungeheuren Komplex von Bewusztseinsvorgängen, der sich in eine Vielheit von individuellen Bewusztseinen spaltet, und in welchem unter bestimmten (selbst wieder als funktionierende Sinnesorgane wahrzunehmenden) Bedingungen die besonderen Bewusztseinsinhalte auftauchten, welche wir als Wahrnehmungen stofflicher (eventuell Gehirn - ) Erscheinungen bezeichnen" (Selbstdarstellung p. 46) "Het psychisch Monisme acht alleen het psychische werkelyk, tengevolge waaraan alles, dat men in den regel als physisch pleegt op te vatten in den grond toch ook psychisch is - alleen verschynt het ons op andere, n.l. physische wyze. De wereldprocessen zyn derhalwe alle van psychischen aard; onder de "natuur" verstaat Heymans het geheel der mogelyke waarnemingen, die een Ideale Waarnemer in verband met de adaptatie van bepaalde als zyn zintuigen waar te nemen grootheden van de psychische werklykheid zou ontvangen. Als gevolg hiervan hebben wy ons de processen, waarby "psychisch" en "physisch" zyn betrokken, in dezer voege te denken: de werking van myn wil is het onbekende proces, dat ik als handeling waarneem; het onbekende proces, dat ik als een messnede waarneem, is de oorzaak van de daarop volgende pyn. Wanneer wy het er voor houden dat de eene biljartbal de andere voortstoot, dat het paard de wagen trekt, dan is dit onjuist: alleen het reële van de een werkt op het reële van de ander; de biljartenballen, paard en wagen zyn slechts onze waarnemingen van onbekende psychische grootheden; tusschen hetgeen wy meenen te zien heerscht geen echte, doch slechts een pseudocausaliteit. Een ander gevolg is, dat, wanneer wy onzen blik van onze tafel, van een boom, van onze hand en van het lichaam van onze medemenschen afwenden, zy enkel als min of meer onbekende psychische grootheden voortbestaan; niet, dat zy anders dan psychisch zouden bestaan, wanneer wy hen waarnemen; doch enkel wanneer zy waargenomen worden hebben zy een betekenis in den ons zoo vertrouwden physischen vorm;

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

het volgende oogenblik, by het afwenden van onzen blik, houdt deze op en blyft hy alleen als mogelykheid bestaan. - Wanneer wy ons iets te binnen willen brengen, zyn beide, herinneringsdaad en de voorstelling, die wy oproepen, als psychische grootheden werkelyk; willen wy daarentegen onze hand bewegen, dan stellen wy ons evenzeer het gevolg voor, maar in dit geval wordt niet de hand, maar het werkelyke, dat als hand waargenomen wordt, bewogen. (poortman: Tweëerlei Subjectiviteit; p. 237).

Die resterende taak is tans om die rigtinge aan te toon, waarvolgens die grondgedagte van die Psigiesmonisme verder uitgebou kan word. Van die wêreldbewussyn wat hierdie hipotese veronderstel, is ons in die ervaring net die individuele menslik en dierlike bewussyne gegee, en daarby direk net ons eie bewussyn en sy prosesse. Hiervan moet ons derhalwe uitgaan, as ons in die verhoudinge binne hierdie wêreldbewussynsidee meer georiënteerd wil raak. Nou weet ons, dat van die tallose gewaarwordinge, herinneringe, wilsuitinge, ens. wat ons psigiese bate uitmaak, elke oomblik maar net 'n uitermate geringe deel die drempel van die bewussynslewe binnetree, en hulle dus van die ander tot relatiewe selfstandigheid afsonder; en die ervaringe van die droomlewe en die verdeling van die persoonlikheid leer, dat ook verskillende sulke komplekse gelykstydig naas mekaar kan eksisteer. Die vermoeding is dientengevolge grootliks geregverdig, dat in hierdie afsondering van die individuele bewussyne net makrokosmies herhaal word, wat mikrokosmies as feitelikheid geld. Ook wek dit die vermoeding, dat in beide gevalle soortgelyke omstandighede gegee moet wees, wat hierdie proses bepaal. "Sowie in der individuellen Seele der jeweilige Inhalt des von allen anderen Inhalten abgesonderten Zentralbewusztseins durch einzelne, kraft ihrer Intensität oder ihres Gefühltons zu einem hohen Bewusztheitsgrade gelangte Empfindungen oder Vorstellungen, welche andere verwandte nash sich ziehen, und fremde zuruckdrängen, be-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

stimmt wird, - so finden sich im Weltbewusztsein zahllose Systeme von zusammengehörigen, auf je einen Leib bezogenen, niemals aussetzenden Organ - und anderen Empfindungen vor, denen sich Vorstellungen, Gedanken und Gefühle anhängen und welche uns für die Dauer unseres individuellen Daseins in gleicher Weise vom Weltbewusztsein abschlieszen dürften, wie die Gegenstände eines vorübergehenden Interesses uns während einiger Augenblicke von unseren sonstigen seelischen Inhalten abschlieszen." (Heyman)

Hierdie analogie sou dan in beide rigtinge tot in die Oneindigheid voortgesit kan word. Soos ons gesamentlike sielsinhoud in die verskyning van 'n funksionerende brein, en ons sentrale bewussyn in die van 'n besondere kompleks van breinfunksies sinnelik afspeel, so mag ook eenerseyds in die verskyning van aarde, son, en melkwegsisteme, andersyds in dié van die sel, molekule en elektrone, meer of minder omvattende bewussynskonsentrasies 'n paralle reeks vertoon. Maar al hierdie geseparíseerde bewussyne sou meer as integrerende bestanddele van hoëre, en uiteindelik van die wêreldbewussyn te denke wees, wat deur 'n gemeenskaplike wetlikheid hiermee verbind is. Ongetwyfeld is al hierdie vermoedinge nog ver daarvan om as betroubare resultate te sien vir die wetenskaplike ondersoek hiervan. Maar die gedurige vooruitgang van Natuurwetenskap en Psigologie maak die moontlikheid hiervan telkens plousiebeler. Hoe omvangryker ons kennis word ten opsigte van die parallelverhoudinge tussen enersyds die gegewe bewussyn, en die korresponderende breinverskyninge andersyds, des te duideliker sal ons ook in die buitewêreld die verskynsele wat op soortgelyke verhoudinge terugwys, kan interpreteer, en hoe meer ons georienteerd raak in die geheime van die aarde, sterrekonstellasies, molekule, atome en elektrone, des te duideliker sal ons die analogie-graad kan bepaal, wat Fechner tussen die organiese en anorganiese natuur aangetoon het. As ons nou vra, watter aard van werklikheid deur die Psigiesmonisme

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

met sy Weltbewusztsein as fundamentele werklikheidshipotese veronderstel word, antwoord Heymans as volg: "die gleiche wie dem gegebenen menschlichen Bewusztsein." As vervolgens gevra sou word, of hierdie gegewe of vermoede bewussyn as 'n "Ansichseindes" of as 'n blote verskyning moet betrag word, antwoord Heymans, dat hy hierdie onderskeiding nie soos Kant in absolute sin handhaaf nie. "Vielmehr scheint mir der Begriff der Erscheinung als ein durchaus relativer Begriff zu sein; wir nennen etwas Erscheinung nicht mit Rücksicht auf seine eigene Natur, sondern mit Rücksicht auf seine Beziehungen zu einem anderen, welches ihm als seine Bedingung zugrunde liegt; was aber in bezug auf ein anderes "blosze Erscheinung" ist, ist doch auch etwas "an sich" und gehört, solange es existiert, ebensowohl und in gleichem Sinne wie jenes der Wirklichkeit an." (Selbstdarstellungen: p. 52) Hierdie opvatting lei daartoe om verskillende synslae aan te neem, waarvan elke laag as die "Erscheinung" van die diepere betrag kan word, maar tegelyk ook as die Ansich van die volgende nader aan die oppervlakte liggende laag. Heel aan die oppervlakte lê die gewaarwordingsfeer, dan volg die werklikheidsbestanddele wat hierdie gegewe gewaarwordinge veroorsaak, en wat volgens die Psigiesmonisme "samt und sonders" bewussynsfeite is. Die Weltbewusztsein projekteer sig derhalwe in verskillende werklikheidsreekse of Stufen, waaronder ons kan noem die biologiese, die psigiese, die fisiese openbaringe ens., Die stoflike is niks anders as projekte van die psigiese nie. Die bilogiese vind die openbaringsvorm in lewe, die psigiese in bewussyn. Dis slegs soveel rigtinge van een en dieselfde werklikheid.

Heymans kom dus tot die slotsom om "die Welt als ein umfassendes psychisches ~~Ganzes~~ Ganzes, welchem wir selbst als einzelne Momente angehören, aufzufassen, (E.i.d.M. p. 337) waarvoor hy as fundamentele ontologiese hipotese die idee van 'n wêreldbewussyn postuleer. Die vraag resteer nog of wat ons deur ons empiries-induktiewe metode bereik het,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

nou ook as 'n volledige of so na moontlike volledige wêreld-kennis moet beskou word, m.a.w. dat hierdeur die taak van die Metafisieka haar "endgültige" afronding sou gevind het. Die antwoord wat op hierdie vraag kan gegee word, hang daarvan af, of nadat ons tot daardie grensbegrip geraak het, nogeens nuwe gesigseinders hulle aan ons sal voordoen, "ob in dem allseitig ausgearbeiteten psychischen Weltbilde noch wieder Fingerzeige enthalten sein würden, welche auf eine neue tieferliegende Wirklichkeit hindeuten." As sulke indikasies nie aangetoon kan word nie, sou in werklikheid die taak van die wetenskap met haar blootlegging van hierdie psigiese wêreldbeeld afgehandel wees. In werklikheid het ons egter nog data om tenminste te vermoed, dat die wetenskap met die volledige deurvoering van 'n psigiesmonistiese wêreldbeeld nog nie haar finale postulate geformuleer het nie. Die rede hiervoor vind Heymans in die feit, "dasz die psychischen Gesetze selbst, noch keineswegs dazu angetan sind, alle Forderungen des Denkens zu befriedigen." Die wêreldbeeld van die Psigiesmonisme kan derhalwe beswaarlik die ganse Heelal omspan. Ergo: die vermoeding "dasz jene Welt in ihrem vollen Umfange noch wieder als die Erscheinungsweise einer tieferliegenden, vielleicht fur immer unserer Kenntnisnahme entzogenen Wirklichkeit aufgefasst werden müsse." (E.i.d.M. p. 339) Hierdie vermoeding is van kennisteoretiese aard; haar uitgangspunt is ons aprioriese kennis inverband met die TYD en die tydelike gebeure. Die selfbesinning sowel as die geskiedenis van die wetenskap leer, dat wat ons van die tyd en haar inhoud weet, baie meer insluit as wat ons in die ervaring daaromtrent gegee is of gegee kan wees. Ons ken die tyd as 'n kontinuierende, kongruente, oneindige, konstante grootte, en hierdie kennis is ons nie net bloot as 'n assertoriese nie, maar ook as 'n apodiktiese gegee: dat die tydsverloop ooit begin het, of ooit 'n einde sal kry, dat die tydsindeling ooit op laaste nie verder deelbare elemente sal afstoot, of dat twee tyds-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

momente deur iets anders geskei is, wat nie self tyd is nie, dat verskillende tydsdele nie volkome homogeen sou wees nie, of dat die tyd ooit in sigself terug kan keer, dus 'n gewese tydsmoment weer beleef kan word, skyn nie alleen as onwaar nie maar ook as ondenkbaar en onmoontlik. En dit word nie vir 'n minder apodiktiese sekerheid gehou nie, dat alle gebeure in die tyd aan die kousaliteitsprinsipe onderworpe moet wees, dat dus elke verandering haar toereikende oorsake moet hê, waaruit sy met noodwendigheid moet volg. Dit skyn dus asof hierdie denkfeite deur wat ons tot hiertoe oor die inrigting van die wêreld, en oor ons eie posiese binne hierdie inrigting geken of vermoed het, nog nie bevredigend opgelos is nie. Want al sou 'n mens daarvan afsien, dat met betrekking tot die tyd nooit meer as slegs die oombliklike hede ervaar kan word nie, as 'n mens derhalwe die tydelike opeenvolging saam met die wetlike tesamehang van die bewussynsreekse as gegee veronderstel, laat sig nogtans volgens die bekende denkwette geensins insien, hoe ons daartoe kan geraak om nie net oor die gegewe nie, maar ook ten opsigte van die nie gegewe tyd en tydsinhoude met die bewussyn van noodwendigheid iets te beweer nie. As ons na 'n verklaring sou soek, dan dring die deurgaanse analogie wat daar tussen ons ruimte- en tydskennis bestaan, sig byna as 'n heuristiese prinsipe aan ons op. Waar die tyd 'n eendimensionale grootte is, kan die ruimte betrag word as 'n driedimensionele, kontinuierende, in sig kongruente grootte. En soos in die geval van die tyd is ons kennis aangaande die ruimte ook deurgaans apodikties. Eweso bestaan daar ook op ander punte 'n diepgaande ooreenkoms tussen ons tyds-en ruimtekennis. "So wenig wie den Raum aus unserer Vorstellung van der Natur, vermögen wir die Zeit aus unserer Vorstellung von der Wirklichkeit überhaupt wegzudenken, obgleich wir uns beide ganz wohl ohne Inhalt denken können; sowie die Erkenntnis dieser, so ist auch die Erkenntnis jenes unabhangig von aller gegenständlichen Erfahrung; von der einen sowie vom anderen erscheint es uns endlich als undenkbar, dasz sie

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA


irgendwelche reale Wirkungen ausüben sollten. (E.i.d.M: p.341) Die oorsprong van ons ruimtekennis word deur Heymans in die rigtingsgevoelens van die bewegingsin gevind - "das abstrakte Schema aller überhaupt möglichen Bewegungsempfindungen," dientengevolge dan ook dat die werklikheid wat ons ruimtelik bepaal nie "an sich" nie, maar eers in haar verhoudinge tot hierdie skema die ruimtelike karakter besit. Ons sekerheid dat alle tasbare dinge hulle in die ruimte bevind, en hulle inpas in die bepalinge daarvan, sou dus net daarop berus, dat ons daardie dinge bepaal ooreenkomstig die bewegingsin wat deel uitmaak van ons eie georganiseerde denkstruktuur, presies soos ons sekerheid dat alle sigbare dinge een of verskillende van die bekende kleure moet besit, op die feit berus dat ons gesigssin net op die waarneming van hierdie kleure ingerig is. As ons mou hierdie verklaringshipotese ook op ons tydskennis wil toepas, moet ons ons 'n tydlose werklikheid dink, wat as grondslag kan geld vir ons tyd-werklikheid. In daardie tydlose werklikheid moet dus 'n skema gegee wees, waartoe alle ander konstituente ddarvan in bepaalde verhouding daaartoe sal staan, en dat hierdie ver-houdinge as tydelike ordening van die betreffende bestanddele waargeneem sal word. Oor die psigologiese oorsprong van die tydsvoorstelling meen Heymans, het ons nog geen aanneemlike verklaring nie, maar tog meen hy, dat die in subjektiewe oorsprong gesoek moet word, maar "von einem umfasserenden überindividuellen Standpunkte aus." Heymans is daar oortuig van, dat die tyd alleen gegrond kan wees in 'n diepere werklikheid dan die psigiese , 'n tydlose en bowe-indiwiduele. "Das dunkle Bewusztsein jenes Schemas würde dann nachträglich (ähnlich wie das dunkle Bewusztsein vom Schema der Bewegungs-empfindungen die analoge Erkenntnis vom Raume) eine apodik-tische, von aller gegenständlichen Erfahrung unabhängige Erkenntnis von der Zeit und von der zeitlichen Ordnung der Erscheinungen ermöglichen (E.i.d.M. p. 342) Hierdie aan-duidinge is enkel en alleen vingerwysinge na moontlike nuwe gesigspunte waarin ons gees vir helderheid kan delf. Ons

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

tydelike werklikheid moet dientengevolge sy grond in 'n dieper dan die psigies-liggende werklikheid hê, dieper dan die gehele ons bekende sig afspelende realiteit. "Dieses Ergebnis hat man nicht so zu deuten, alsob "das Wesen der Dinge" uns ganzlich verborgen bliebe, und wir "nur" Erscheinungen, dagegen nichts von der "wahren" und "eigentlichen" Wirklichkeit zu erkennen vermöchten. Die Wirklichkeit welche wir erkennen, ist genau so wirklich wie die als Grundlage derselben zu vermutende andere Wirklichkeit, welche wir nicht erkennen; bloss von der letzteren, nicht von der ersteren ist uns das wesen verborgen. ..... Die Tatsache, dasz alles uns als wirklich gegebene, oder von uns aus guten Grunden als wirklich vorauszusetzende psychische Leben in der Zeit sich abspielt, würde auch die umfassendste Welterkenntnis nicht aufheben können, sondern nur zu erklären haben. Solange wir über diese umfassendere Welterkenntnis nicht verfügen, bleibt für uns das zeitliche psychische Leben eine letzte Tatsache; und wenn wir Veranlassung finden, dasselbe in bezug auf ein anderes, welches wir nicht kennen, Erscheinung zu nennen, so geht ihm damit sein eigenes, von uns gekanntes oder zu kennendes Wesen keineswegs verloren." (Ibidem: p. 344) As fundamentele sig in die tyd afspelende werklikheidshipotese het ons dus die idee van 'n wêreldbewussyn gepostuleer, wat tegelyk ŉ grensbegrip is. Egter was ons genoop om agter hierdie tydwerklikheid nog 'n dieper dan tydelike realiteit te postuleer, 'n realiteit wat buite ruimte en tyd val. Wanneer ons hierdie hipotese opper, staan ons ongetwyfeld voor een van die allermoeilikste en alleringewikkeldste probleme van filosofie en wetenskap. Reeds Ruimte en Tyd is op hulleself al probleme wat onder denkers van die hoogste rang tot baie kontroversiële resultate lei. (Dink maar aan die beskouinge van Alexander, Whitehead, Broad, aan die een kant en Kant en Heymans aan die ander) Tot 'n mate is die probleem van die ruimte makliker as dié van die Tyd, want met ons denke wat tydelik en nie ruimtelik gebonde is nie, kan ons wel oor die ruimte dink,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

maar om oor die tyd te dink, beteken dat ons as 't ware bo die tyd moet uitklim om oor die tyd te kan dink. Verder: o.i staan vas en bo alle twyfel verhewe, dat die probleem van die tyd in die allernouste verband staan met die kousaliteits prinsipe, 'n beginsel wat deur niemand geloën kan word nie. Gestel ons sou in die geval van 'n kousale gebeure die tyd illimineer, dan sou hierdie reeks sig manifesteer as 'n identiteit, daarom dan ook dat soos ons dit herhaaldelik benadruk het, die kousaliteit niks anders is as 'n verkapte of verdoeselde identiteit nie. Heymans meen verder, dat die oplossing van die tydsprobleem die van die kousaliteit vooraf moet gaan. "Welke de in het onbewuste denken gegevens zyn, waarop het zich basseert, is voor het oogenblik niet aan te geven; deze gronden moeten echter wel in verband staan met de fundamenten der tydvoorstelling (Poortman: p. 65) Heymans meen verder, dat die oplossing van die tyd gevind moet word vannuit 'n omvattende en bo-indiwiduele standpunt, dus uit faktore andern dan die tyd, so ook die kousaliteit uit nie-kousale faktore. Die hipotese is dus plousiebel, die moontlikheid word oopgelaat, dat aan die psigies-tydelik-kousale werklikheid nog 'n diepere werklikheid ten grondslag moet lê, ja, Heymans sowel as Polak neem hierdie diepere tydlose maar tydstellende werklikheid respektiewelik "an sich" aan. Hierdie tydlose tydstellende werklikheid is vir ons per slot van sake die allerreëelste volmaakste Identiteit, die Syn van alle Syn.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# HOOFSTUK IV.

## SAAKLIKE KRITIEK.

As fundamentele werklikheidshipotese het ons Heymans 'n Psigiesmonisme sien postuleer, met die idee van 'n Welt-bewusztsein as grensbegrip. Dit het evident geblyk, dat aan hierdie tydelik-psigies-kousale werklikheid 'n dieper dan psigiese, tydlose tydsbetllende, ander dan kousale realiteit ten grondslag moet lê, die aard waarvan buite ons begrips-vorming gelee is, maar wat ons desnietemin as die aller-reëelste identiteit kan interpreteer, en wat sig openbaar as tydelik-psigies-kousaal. Die ander metafisiese hipotheses-Dualisme, Materialisme en Spinosisme - het ons almal op grond van gnoseologiese, ontologiese en natuurwetenskaplike besware verwerp, en tot die slotsom gekom, dat die Psigies-monisme die enigste "genügende" hipotese is, om 'n bevredig-ende verklaring vir al die behoeftes van die menslike denke te verskaf. Ons kom derhalwe nou tot die waarde wat aan hierdie hipotese toegeken kan word, in vergelyking met alle ander fundamentele werklikheidshipotheses.

In alle empiriese wetenskappe word die waarde van 'n hipotese beoordeel volgens 'n tweeledige maatstaf: die grotere of geringere geskiktheid om 'n verklaring te gee vir die problematiese feite, en volgens die grotere of geringere eenvoud. Trouens: van twee hipotheses besit die die grootste juistheidswaarskynlikheid, wat die minste veronderstel, en by eweveel veronderstellinge die meeste verklaar. Wat die eenvoudseis betref, bestaan hier nie die minste twyfel nie. By direkte ervaring is ons niks anders as bewussynsprosesse gegee nie. Die Psigiesmonisme veronderstel behalwe hierdie bewussynsprosesse nêrens 'n andersoortige werklikheid nie, maar neem uitsluitelik binne hierdie gegewe 'n bepaalde oor-saaklike tesamehang aan, in soverre dit die waarnemings van fisiese verskynsele interpreteer as die indirekte werking van psigiese prosesse "an und für sich". Hierdie oorsaaklike tesamehang is die enigste hipotetiese element in die behandel-de hipotese, wat nie direk aan die ervaring ontleen is nie.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Origens word die ervaring net met elemente van gelyksoortige aard soos hulle binne hierdie ervaring aangetref word, aangevul. Dis trouens ook die geval met elke wetenskaplike of filosofiese teorie. "Was den ersteren Punkt, die Anzahl der zu machenden Voraussetzungen betrifft, liegt dies auf der Hand. Während uns, in unmittelbarer Erfahrung ausschliesslich Bewusztseinsinhalte, worunter auch Sinneswahrnehmungen, gegeben sind, setzt der psychische Monismus neben diesen nirgends eine andersartige Wirklichkeit voraus, sondern nimmt nur an, dasz innerhalb eines umfasserenden Bewusztseinskomplexes jene sinnlichen Wahrnehmungen durch Ursachen von wesentlich gleicher Beschaffenheit, wie die unmittelbar gegeben Bewusztseinsinhalte, hervorgerufen werden. Und in der Annahme dieses ursächlichen Zusammenhangs liegt, genau betrachtet, das einzige hypothetische, nicht der direkten Erfahrung entnommene Element der einschlägigen Lehre; während sie fürs Übrigen wie notwendig jede Theorie, diese Erfahrung nur durch Elemente von gleicher Art, wie die innerhalb derselben vorgefundenen, ergänzt (Heymans: Selbstdarstellung: p. 46 - 47.)

Met referte tot die eenvoudsein ten opsigte van die Materialisme, Spinosisme en Dualisme het ons uitvoerig gewys (c.f. pagina 73-96) Tans resteer nog die belangrike vraag n.l. of die Psigiesmonisme in staat is, om van die gegewe en te verklare feite rekenskap kan gee. Ook hier het ons volledig gewys op die gebreke van die konkurerende hipoteses (c.f p 73-96) Hoe staan dit nou met die Psigiesmonisme? Vir die ganse Heelal neem dit net een aard van werklikheid en wetmatige tesamehang in direkte ervaring gegee is, n.l. die psigiese. Dit erken ook die eventuele breinverskynings-waarneminge as bestanddele van hierdie psigiese werklikheid, en betrag hulle as werkinge wat onder bepaalde omstandighede deur ander bestanddele van die psigiese werklikheid uitgeoefen word. "Damit ist aber das Auftreten einer psychophysischen und einer physischen neben der psychischen Gesetzlichkeit grundsätzlich erklärt." (Heymans)

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Indien dan die Psigiesmonisme met sy eenvoudige veronder stellinge op natuurlike en ongedwonge wyse die gegewe feite kan verklaar, moet dit nog spesiaal geaksentueer word, dat net hierdie hipotese die tesamehang van 'n geslote natuurwetlikheid met die veelvuldige wisselwerking tussen bewussyn en die buite-die-bewussyn eksisterende buitewêreld reg aan kan laat wedervaar. Hierdie geslote natuurwetlikheid is soos ons gesien het, 'n postulaat van die natuurwetenskap en die wisselwerking tussen bewussyn en buitewêreld dring sig by elke waarneming en wilshandeling met ontwyfelbare evidensie aan ons op. Nogtans het die Dualisme vir die eerste en Materialisme en Spinosisme vir die tweede nie of net gedeeltelik plek. Die Dualisme moet om sy toevlug nie tot die Okkasionalisme of Harmonia Praestabilita te neem nie, tenminste by elke wilshandeling nie-fisiese oorsake in die stoflike laat ingryp. Die Materialisme sluit so'n ingryping fundamenteel uit, en moet dientengevolge ook die handeling beskou as geheel-en-al deur stoflike oorsake bepaal, en die daarmee korresponderende wilsbesluite as 'n niewesenlike byverskyning betrag; vir die Spinosisme word die handeling nie deur die wilsbesluit of die waarneming deur die prikkeling veroorsaak nie, maar beide word bepaal deur die hulle teh grondslagliggende werklikheid.

Terwyl dus die Dualisme met die natuurwetenskap in konflik geraak, resulteer albei die ander noodwendig in 'n fatalistiese outomatisme, waarvolgens al die bewegings van die organisme sonder die wil bepaal word, en presies so sou plaasvind, soos tans die geval is, al sou van 'n bepaalde oomblik af hierdie wil en die ganse bewussynslewe uitgeskakel wees. Hier bied nou die Psigiesmonisme 'n eenvoudige en deurgaans bevredigende oplossing. Dit stem onvoorwaardelik toe, dat by 'n waarneming die buitewêreld op die bewussyn en by 'n wilshandeling die bewussyn op die buitewêreld inwerk. Maar die Psigiesmonisme het ingesien, dat ons van hierdie buitewêreld direk niks anders ken, as die wyse waarop deur

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



bemiddeling van ons sintuigsorgane in ons bewussyn iets meegedeel word, en dit neem verder aan dat dit ekwiwalent is met iets wat ons direk gegee is, n.l. psigies. Die niegegewe buitewêreld vorm derhalwe saam met die gegewe bewussyn "ein unermessliches, überall nach festen Gesetzen zusammenhängendes psychisches System, innerhalb dessen auch die Wechselwirkung en stattfinden, die wir als Wirkung der Stofflichen auf die Bewusstseinswelt und umgekehrt auffassen." Wat ons as die fisiese wêreld betrag, is eenvoudig die totaliteit van alle sintuiglike waarnemingge. "Die Naturgesetzlichkeit ist nach dem psychischen Monismus nichts anderes als der geschlossene Zusammenhang zwischen alle Wahrnehmungen, welche die verschiedenen Teile des allumfassenden psychischen Systems unter günstigen Umständen hervorrufen könnten. Und da zu diesen möglichen Wahrnehmungen auch die, welche sich auf Gehirnerscheinungen beziehen gehören, müssen sich auch diese in die geschlossene Naturgesetzlichkeit einfügen" (Heymans: Der psychische Monismus: G.K.S. p. 458) Die geslote netuurwetlikheid word gevolglik volkome toegestaan, maar tegelyk verloor die wilskousaliteit ook nims van sy betekenis nie. "Gegenüber den beiden anderen Hypothesen hat der psychische Monismus den schwerwiegenden Vorteil, dasz er die "illens=kausalität nicht leugnet, sondern voraussetzt. Denn der Willensentschlusz gehört ihm zufolge nicht zur unwirksamen Erscheinung, sondern zur wirksamen Wirklichkeit; er verursacht andere, gleichfalls bewuszte, wirkliche und wirksame Vorgänge, welche wir nur durch die entsprechenden Erscheinungen kennen; und seine Wirksamkeit beruht auf Erfahrungen, welche wir zeitlebens über unser Vermögen, Bewegungsvorstellungen hervorzurufen, und über den Zusammenhang zwischen diesen Bewegungsvorstellungen einerseits, den entsprechenden wahrnehmbaren Bewegungen und deren Folgen anderseits, gesammelt haben." (Selbstdarstellung p. 50 ).

Vervolgens moet ons besleg of die Psigiesmonisme

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

met die sentrale prinsipe in die moderne natuurwetenskap n.l. die Wet van Behoud van Energie in ooreenstemming gebring kan word. Ons het aangetoon, dat die Dualisme en Materialisme hulleself as 't ware oor hierdie wet verongeluk (c.f. p.٦٩,٩١) Is die deur ons gepostuleerde hipotese dan in staat om hierdie wet se geldigheid te handhaaf? Indien die werklikheid in sy totaliteit psigies is, en indien die sogenaamde fisiese verskynsele niks anders is as die manier waardeur ons via ons sintuie hierdie psigiese waarneem, moet die verskynsele wat ons as fisiese energie waarneem en meet, sig in die wese van die saak op die psigiese werklikheid basseer. In hierdie psigiese werklikheid moet by alle wisseling 'n grootte onveranderd bly, wat sig in die wêreld van verskynsele as verskillende fisiese energievorme openbaar. Indien ons psigologiese en natuurwetenskaplike kennis 'n volledige afronding sou bereik het, sou ons hierdie psigiese energie op 'n tweeledige wyse meet: direk aan die bewussynsinhoud (miskien as produk van die bewussynsomvang en bewussynsintensiteit) en indirek aan die stoflike verskynsele. Die eintlike metingsobjek sou in beide gevalle tog nog dieselfde bly, en sou sig in beide gevalle as 'n konstantheid openbaar. "Wenn die gesamte Wirklichkeit Bewusztsein ist, und wenn die von uns wahrgenommenen physischen Erscheinungen nur eine Abspiegelung fremden Bewusztseins in unser eigenes sind, so musz auch dasjenige, was wir als physische Energie messen, sich in letzter Instanz auf die psychische Wirklichkeit beziehen: in dieser musz sich bei allem Wechsel eine Grösze unverändert erhalten, welche sich in der Erscheinungswelt als Bewegungs,-Distanz -, Warmeenergie usw. offenbart. Läge eine vollendete Psychologie und eine vollendete Naturwissenschaft vor, so müszte sich diese psychische Energie in zweifacher Weise messen lassen: einmal direkt an den Bewusztseinsvorgängen selbst, und so dann indirekt an den Naturerscheinungen als welche sich diese Bewusztseinsvorgänge wahrnehmen lassen; der eigentliche Gegenstand der Messung wäre aber in den beiden Fällen

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA


derselbe, und die Tatsache, dasz dieser sich unvermehrt und unvermindert erhält, müszte sich sowohl aus den Ergebnissen der indirekten wie der direkten Messung ans Licht bringen lassen (Selbstdarstellung: p. 49 - 50)

Dit is dus heeltemal evident, dat die Psigiesmonisme op basis van sy eie postulate 'n geweldige voorsprong het bo alle konkurrerende hipoteses, t.w. Dualisme, Materialisme en Spinosisme, insoverre hulle in gebreke bly om te harmonieër met wette en aksioma's in die natuurwetenskaplike en psigologiese wêreld. Trouens: 'n hipotese wat onversoenbaar is met enige van die wette en elemente van die wetenskaplike denke kan geen aanspraak daarop maak, om die werklikheid in sy totaliteit te vertolk nie.

Sy dit ons vergun om in afsluiting ook nog kortliks te wys op gevolgtrekkinge wat uit hierdie hipotese gemaak kan word ten opsigte van ons denkstruktuur, sedelikheid, en irrasionele denkelemente, m.a.w. kennisteoretiese, etiese en religieuse besluite wat uit hierdie dieper dan psigiese, tydlose, tydstellende, ander dan kousale realiteit getrek kan word. Heymans stel homself die vraag of hierdie wereldbeskouing so evident en onaanvegbaar is, dat hy dit "ohne weiteres" op lewe en dood kan toepas. En dan antwoord hy in die mees beskeie bewoording, dat hy hierdie wereld-beskouing enkel en alleen vir 'n hipotese hou, die waarskynlikheid waarvan tog nie so "ohne weiteres" verontagsaam kan word nie; eers in die verre toekoms sal dit as selfevidente waarheid geld. Oenskynlik mag hierdie hipotese geignoreer word, omdat dit suiwer teoreties van aard is, maar tog meen Heymans dat vir praktiese lewensdoeleindes ons in ons alledaagse dink en doen noodwendig voor 'n keuse te staan kom. Dis soos 'n wandelaar wat in 'n onbekende en onbewoonde streek voor twee uitdraaipaaie te staan kom. Hy word gedwing om te kies, maar in sy keuse kan hy die swakste rede vir die preferensie van een van die beide weë nie verontagsaam nie. Presies so is dit gestel met enkele van die grondprobleme van die Kennisleer, Etiek en Godsdiensfilosofie.

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



Ons vertou ons denke, of ons vertrou haar nie; ons erken die onderskeid tussen goed en kwaad as 'n wesenlike of slegs as 'n ingebeelde; ons reguleer ons dade met einddoel die Jenseit of die Diesseit. 'n Derde moontlikheid bestaan daar nie, en kan daar ook nie bestaan nie.

Wat die grondprobleme van die kennis leer betref, "so bietet ganz besonders die Frage, wie die in keiner Wissenschaft fehlenden und jeder Wissenschaft erst ihren inneren halt gewährenden apriorischen Denkprinzipien für die ausserhalb dieses Denkens liegende Welt Gültigkeit beanspruchen können, bedeutende Schwierigkeiten. (E.i.d.M. p. 347) Hierdie probleme is slegs dan oplosbaar (c.f. veral die Agnostisisme) wanneer die denke in plaas van aan die periferie in die sentrum van die wereld 'n plek toegewys word, dat die denke dus in plaas van slegs die toevallige resultaat te wees van ander werklike reekse, baie eerder self die werklikheid in sy totaliteit ten grondslag lê. Dit sou voorbarig wees om te beweer dat in die hier gepostuleerde wêreldbeskouing daardie eis reed haar volle bevrediging en erkenning geniet. Tog kan ons dit nie ontken nie, dat tenminste die hindernisse wat aan hierdie bevrediging gehaper het, uit die weg geruim is. Want volgens ons beskouing is die Heelal uitsluitelik van psigiese aard, en daarby is dit 'n eenheid. "Auszerdem haben wir Gründe gefunden zu vermuten, dasz die Ausbreitung dieses Psychischen in der Zeit, damit aber auch der kausale Zusammenhang desselben, auf eine tiefer liegende zeitlose Wirklichkeit zurückweist, deren eigenes Wesen sich jedoch unserer Kenntnisnahme bis auf weiteres vollständig entzieht." (E.i.d.M. p. 348) Die fisiese wette vind nie soos die Spinosisme leer, hulle oorsprong naas die psigiese direk uit daardie dieper liggende werklikheid self nie, nog minder lê hulle volgens materialistiese opvatting aan die psigiese wette ten grondslag, maar is aan die psigiese wette gesubordineer, en daaruit af te lei. "In der zeitlichen Welt herrschen blosz die psychischen Gesetze, und was wir physische

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

Gesetze nennen, sind nichts weiter als spezielle, durch die Hinzunahme bestimmter Bedingungen gekennzeichnete, und nur infolge unserer individuellen Beschränkung eine besondere Wichtigkeit beanspruchende Anwendungen derselben." (Ibidem: p. 348). As die diepste uberhaupt te kenne of te vermoede grond van alle synde moet ons ons derhalwe 'n "Einheitliches zeitloses Wesen" dink, wat sig kragtens sy eie natuur in 'n tydelik- kousale tesamehang van psigiese reekse blootlê, en in hierdie psigiese tesamehang sou ons dan met ons eie denke ingesluit wees. Hierdie denke sou in laaste instansie net 'n uitsnede wees uit die denke van die wêreldwese self; en die dinge waarop dit detrekking het, sou slegs weer bewussynsinhoude wees wat aan hierdie wêreldwese eie is.

Vir die prinsipes van die sedelike waardering geld in baie opsigte presies dieselfde as in die geval van die teoretiese denke. Maar waar die teoretiese denke hom meer bepaald besig hou met die aard van die ek-onafhanklike Dasein spreek die Etiek sig hoegenaam nie uit oor die wese van die werklikheid nie. Sy toon net aan dat in soverre in die werklikheid bepaalde handelinge, gesindheid, karakters, sig voordoen, hulle sedelik goed of sedelik boos te beoordele val. Verder is hierdie prinsipes ons oorspronklik in die psigiese funksies gegee; hulle kan hulle wel uit hierdie funksies afsonder, en meer aktueel die bewussynsleme binnetree, maar hulle kan uit geen ander feite bewys word nie, as slegs uit die feit van hulle evidensie self. Twyfel aan die evidensie van die etiese prinsipes is tot 'n tweeledige oorsaak terugvoerbaar: a) die beskouing dat die sedelike beoordeling iets sekondêrs en toevalligs is, en b) die mening dat die voorwerp van sedelike beoordeling iets onvry is, en van buite af bepaal word.

Die opvatting n.l. dat sedelike beoordeling iets toevalligs en sekondêrs is, berus hierop, dat die psigiese beskou word as 'n produk uit 'n vreemde werklikheid, soos veral die Materialisme dit wil. Wanneer ons egter transponeer van 'n hilosentriese tot 'n psigosentriese standpunt,

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

t.w. dat die psigiese wetlikheid geensins as 'n toevallige byproduk geld nie, maar in die wese van die saak die grondslag van die fisiese wetlikheid vorm, dan verander hierdie toestand sig as vanself. "Von solch einem Standpunkte aus erscheint es nicht mehr als unmöglich oder unwahrscheinlich dasz es allgemeine Gesetze der sittlichen Beurteilung und in diesen ein Maszstab für die Richtigkeit ihrer besonderen Anwendungen geben sollte (E.i.d.M. p. 382). Ook in so'n beskouing sal ons te doen hê met wesenlike en afgeleide sedelikheidsfaktore, sal algemene en besondere te onderskei val, en die vraag of die wette van seddike beoordeling aan hierdie of daardie groep behoort, sal eers nadat die Psigologie en Etnologie hulle kinderskoene ontgroei het, kan, besleg word.

Wat die vryheidsprobleem betref, kan ons konstateer dat die sedelike oordeel sig basseer op die handelende mens as oorsaak van sy dade. In soverre dus aangetoon kan word, dat die oorsaak van die daad buite die handelende persoon gelê is, kan van sedelike beoordeling ook g'n sprake wees nie. Dienteengevolge swyg die sedelike bewussyn ook gedurig waar die handeling verrig word onder fisiese of psigiese dwang, gebrek aan kennis van die sedewet, in gevalle van oorwegende primêre funksies, geestelike minderwaardigheid en abnormaliteit, handelinge wat verrig word onder invloed van oormatige emosies en rein meganiese prosesse. Nou skyn dit, dat in die geval van die erkenning van 'n innerlike psigiese kousaliteit, ons die sedelike oordeel maar kan ophef. Want as die handeling deur die wil, en die wil deur die van buite instromende motiewe bepaal word, skyn dit tog asof die werklike grond vir die daad buite die handelende indiwidu gelê is. In die raamwerk van ons wêreldbeskouing is vir vryheid in hierdie sin g'n plek nie. Nie die van buite-komende motiewe alleen nie, maar hierdie motiewe in verbinding met die besondere reaksie-wyse, n.l. die karakter van die indiwidu bepaal die daad. "Die sittliche Beurteilung

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



beruht überall darauf, dasz aus der gegebenen Handlung und den gegebenen Motiven der zugrunde liegende Charakter erschlossen, und als sittlich oder unsittlich, den ethischen Idealen entsprechend oder nicht entsprechend, erkannt wird." (Ibidem: p. 354) Hierdie karakter van die indiwidu, die verhouding tussen sedelike en egoistiese neiginge, behoort tot sy diepste wese, en kan derhalwe as objek van sedelike beoordeling geld. Oral bestaan die moontlikheid dan ook, om uit bepaalde data die karakter van die indiwidu te rekonstrueer, wat dan die toepassing van die sedelike oordeel heeltemal regverdig. Hieruit is dit evident, dat Heymans hom op deterministiese standpunt stel, en gevolglik ook 'n deterministiese vryheid handhaaf. "Anstatt dasz also die moralische Beurteilung eine indeterministische Freiheit erfordern sollte, schliesst sie dieselbe vielmehr aus; nur eine vollständig auf ihre Ursachen zurückgeführte Handlung kann auch volständig dem Handelnden zugerechnet werden." (Ibidem: p. 355) "Was nun zunächst die Gegenstande und Bedingungen der sittlichen Beurteilung im allgemeinen anbelangt richtet dieselbe sich in letzter Instanz niemals auf Handlungen, sodern stets nur auf den diesen Handlungen zugrunde liegenden und aus ihnen unter Mitberücksichtigung der vorliegenden Motivvorstellungen zu erschlieszenden Charakter; sowie des weiteren, dasz sie nicht eine "Willensfreiheit" im Sinne des Indenterminismus, sondern umgekehrt sehr entschieden den Determinismus voraussetzt." (Selbstdarstellung: p. 22) Die vraag kan nou gestel word, dat aangesien die sedelike oordeel sig basseer op alle van buite-inkomende motiewe, en soos die karakter hierop reageer, of die karakter self nie as erfstuk kan beskou word nie, waartoe die indiwidu niks bygedra het nie, en hy dus geensins toerekenbaar is nie. Egter: die elementêre karakteraanleg behoort tog tot die diepste en blywende wese van die indiwidu, en is dus aan sedelike waardering onderhewig. "Nach der psychisch-monistischen Auffassung stehen Vorfahren und Nachkommen einander nicht wie verschiedene

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Wesen gegenüber, von welchem die ersteren ihre Anlage mit Gewalt den letzteren aufzwingen, sondern dasz vielmehr das ganze Wesen mitsamt den Charaktereigenschaftten der Nachkommen als eine unmittelbare und kontinuierliche Fortsetzung desjenigen der Vorfahren zu betrachten ist. Von einem umfassenden Standpunkte gesehen, würde demnach die Sache folgendermaszen liegen. Als für uns letzte, zurzeit nicht, weiter reduzierbare Tatsache hätten wir anzunehmen, dasz in dem alle besonderen Bewusztseine in sich befassenden Weltbewusztsein verschiedene, zum Teil auf besondere, zum anderen Teil auf allgemeine Ziele gerichtete Bestrebungen angelegt sind, welche in mehrfachen Verbindungen in den individuellen Bewusztseinskonzentrationen zur Auszerung gelangen. Der Gegensatz egoistischer und sittlicher Tendenzen im Individuum wäre also nur eine besondere Manifestation des Gegensatzes auf engere und auf weitere Ziele gerichteter Bestrebungen im Weltbewusztsein; und es wäre in letzter Instanz dieser Gegensetz in allen seinen Manifestationen, auf welche sich die sittliche Beurteilung bezieht." (E.i.d.M. p. 356).

As kriterium vir sedelike beoordeling postuleer Heymans sy objektiviteitshipotese wat in kort hierop neerkom: die motiewe wat sig in 'n praktiese dilemma openbaar, spruit of uit 'n engere, subjektiewe, indiwiduele, egoistiese en egosentriese of uit 'n wyere, objektiewe, universele, altruistiese bowe-indiwiduele gesigspunt voort, en hierdie hipotese neem aan dat die verskil tussen onsedelikheid en sedelikheid deurgaans tot die ontvanklikheid vir hierdie engere, subjektiewe, egosentriese en aan die ander kant wyere, objektiewe, bowe-indiwiduele motiewe reduseerbaar is. Volkome sedelik son derhalwe die persoon wees, wat hom in al sy besliszinge in die sentrum van die dinge self verplaas, en van hieruit die waarde van die motiewe bepaal, dus elke persoon, ding, verhouding of saak ooreenkomstig sy eie waarde beoordeel, afgesien daarvan hoe hy persoonlik

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

daardeur geaffekteer word. Onsedelikheid basseer sig derhalwe op persoonlike voor saaklike, besondere voor algemene oorwegings. "Diese Hypothese (Objektivitätstheorie) läuft darauf hinaus, dasz überall eine Person um so höher sittlich gewertet wird, je mehr in ihrem Charakter die Neigung hervortritt, bei allen Entscheidungen sich auf einen möglichst objektiven überindividuellen Standpunkt zu stellen. (Selbstdarstellung: p. 24) "Für die maralische Beurteilung kommt überall nur die Gesinnung in Betracht, und was dieser Gesinnung Wert oder Unwert gibt, ist überall nur das Mass der Empfänglichkeit für höhere, objektive, bzw. für niedrigere, blosz auf die eigene Person und ihfen Umkreis sich beziehende Motive." (Ibidem: p. 28) Ftiese gesindheid sou dan volgens die pregnante bewoording van Stumpf wees: saaklike gesindheid. Onsedelikheid na die onoortreflike uitdrukking van Kurella basseer sig op die soewereneiteit van die ek en die soewereneiteit van die oomblik. "Ethische Gesinnung stünde alsodas Radikalböse nur der Egoismus in allen seinen Formen und Graden, also die Beschränkung des wollens auf das eigene Ich und was damit Zusammenhängt, gegenüber. (Ibidem: p. 24) Dit moet o.i. nog gesien word of daar ander kriteria vir sedelike beoordeling, selfs uit 'n religieuse perspektief hoër eise kan stel!!

GODSDIENSFILOSOFIE: Of die begrippe God en Onsterflikheid in die sisteem van die Psigiesmonisme geinkorporeer kan word, hang tenslotte daarvan af, hoe eng of hoe wyd ons hierdie begrippe stel. Dit ly egter g'n twyfel nie, dat hulle in die raamwerk van hierdie wereldbeskouing 'n heeltemal ander betekenis sal dra as wat die geval is met die leerstellings van die Kerk of Dualisme. Om misverstand te voorkom, ag Heymans dit veiliger om hierdie benamings heeltemal te verswyg, omdat hulle weens tradisionele gebruik 'n gekategoriseerde en ortodokse betekenis ontwikkel het, en 'n eie assosiasiesentrem van moeilik kontroleerbare begrippe geword het. By alle filosowe is dit gebruiklik om daardie

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



werklikheid wat alles omspan of waaruit alles emaneer, God te noem, en miskien is die Psigiesmonisme meer as enige ander sisteem daartoe geregtig om hierdie benaming te gebruik. Die oorgang van 'n religieuse na 'n wetenskaplike wêreldbeskouing word ook minder pynigend ondervind, as 'n mens hierdie ou terminologie saam in die nuwe oriëntering inkorporeer. Maar die vraag is, of dit altoos sonder gevaar kan geskied vir die helderheid van ons gedagtegang, miskien ook vir die eerlikheid van die ondersoeker self. Heymans beoog dan ook allermins om vir sy godsdiensfilosofie 'n plek te ruim binne die raamwerk van sy Psigiesmonisme, maar sy doel is om aan te toon met watter begrippe die Psigiesmonisme die religieuse mee kan vervang, wat volkome gemoedsrus kan besorg. Wat, vra Heymans, het die mens nodig om volkome gemoedsrus te kan hê? En dan postuleer hy 'n drietal bekentenisse, wat sekerlik die hoogste in sy hele filosofiese sisteem staan: "Drei Dinge sind es vor allen anderen, welche der Mensch zur Sicherung seiner Gemütsruhe und zur Begründung eines auf höhere Ziele gerichteten Handelns braucht. Erstens das Bewusztsein seiner Zusammengehörigkeit mit der Welt, das tiefe Gefühl, Teil eines Ganzen zu sein, und seine Ziele den Zielen dieses Ganzen unterordnen zu müssen. Zweitens die Überzeugung, durch sein Handeln und Unterlassen in jedem Augenblicke fördernd oder hemmend in die Entwicklung dieses Ganzen einzugreifen, und dem nach für die Zukunft mit verantwortlich zu sein. Und drittens das Vertrauen, inx der Arbeit für das Ganze nicht allein, oder nahezu allein zu stehen, stellem sondern höhere Mächte über sich zu haben, deren gleichgerichtete Arbeit die Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit, dasz einmal die nachgestrebten Ziele sich verwirklichen werden, verbürgt. (E.i.d.M. p. 359) Ons weet van g'n ander wêreldbeskouing wat meer en bevredigender eise kan stel as hierdie een nie. Vir hierdie wêreldbeskouing is die enkeling 'n integrerende en onmisbare deel van die wêreldbewussyn, dus nie slges 'n produk van 'n gemeenskaplike hoogste oorsaak nie, maar as inhoud van 'n allemen-

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

vattende wese, en van die ander inhoude van hierdie wese nie anders geskei nie, as slegs deur sy eie afgesonderde voorstellingskomplekse wat deel uitmaak van sy psigiese bestaan. In hierdie wêreldbewussyn is dus die hoogste volmaaktheid van die begin af aan nog nie verwesenlik nie, maar kan slegs deur inspanning bereik word, die tyd en tempo waarvan deur baie psigiese faktore bepaal word. Aangesien in hierdie wêreldbeskouing die indiwidu as 'n essentiële en integrerende deel van die geheel beskou word, neem die mens ook sy volle aandeel en verantwoordelikheid in die wêreldverloop. En so kan die oorgang van 'n religieuse na 'n filosofiese lewens- en wêreldbeskouing vergelyk word met die van kind na volwassene. Die kind glo dat alles vir sy beswil gedy, en dat hy slegs moet doen wat hom gebied word. Die man besef dat sy eie welsyn én die van sy familie in sy hande rus, en indien deur sy nalatigheid dit met hom minder goed gaan, hy die skuld op niemand anders kan afskuiwe nie.

Wat die indiwiduele voortbestaan aangaan, spreek Heymans hom op ondubbelsinnige wyse uit: "Von den individuell - menschlichen Bewusztseinen ist anzunehmen, dasz sie nach dem Tode nicht mehr durch eine gleich tiefe Kluft wie im Leben voneinander getrennt sein werden; dasz sie vielmehr dazu bestimmt sind, allmählich sich miteinander zu vermischen und schliesslich in umfasserende Komplexe sich zu verlieren, innerhalb deren alles Bessere und Höhere, welches sie in sich enthielten, für die Zukunft aufgehoben bleibt, um zunächst im Bewusztsein der Menschheit, sodann aber in noch höheren Bewusztseinen, fortzuleben und fortzuwirken. Diese Auflösung der Individualitäten haben wir uns dann ohne Grenze fortgesetzt zu denken; von keiner endlichen individuellen Bewusztseinskonzentration ist, nach der Analogie des uns Gegebenen, anzunehmen, dasz dieselbe für die Ewigkeit gemacht sei." (E.i.d.M. p. 361-362) Is hierdie beskouing nou 'n troostelose? Is sy minder bevredigend as die religieuse wat aan elke indiwiduele siel die vooruitsig op 'n ewige lewe skenk? Heymans antwoord beslis

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA



negatief, want nóg skyn dit 'n ideaal om vir alle ewigheid in die kloue van die eie individualiteit ingemuur te wees, nóg minder 'n vreesaanjaende gedagte om met die medemens tot 'n harmoniese eenheid saam te vloei, en in voortskrejdende asimptotiese ontwikkeling alle onderskeidinge en versperring te sien weg val, totdat sy denke, wille, en voele sig een voel met die Weltall. Die begeerte om 'n ewige voortbestaan basseer sig nie op iets empiries nie, maar op iets metafisies. Wat die dood afskrikkend en ontsettend maak, is nie die gedagte aan die verlies van al ons herinneringe nie, maar die vernietiging van ons eie wese. Maar hierin lê juis die heilsboodskap van die Psigiesmonisme, n.l. dat die hoëre bewussynslewe ons ewige besitting bly, met 'n gemeenskaplike Ek as grondslag vir alle individuele bewussyne, en dat ons diepste wese ewig en tot 'n oneindige ontwikkeling moontlik is.

Hierdie einheitliche, dieper dan psigiese, tydlose, tydstellende ander dan kousale werklikheid is 'n wese wat ons via ons hoëre bewussynslewe 'n ewige kind- en broederskap onder daardie vaderskap verseker. Dis 'n wese wat ons lok, omdat ons slegs daar geaktualiseerd kan wees wat ons potensieel nou is.

'n Beter afronding as wat in die laaste strofe van Tennyson se "In Memoriam" voorkom kan ons vir Heymans nie vind nie. Hierdie werklikheid is:

That God, which ever lives and loves,
One God, one law, one element,
And one far-off divine event,
To which the whole creation moves.

---

© University of Pretoria
Digitised by the Department of Library Services in support of open access to information, University of Pretoria, 2026